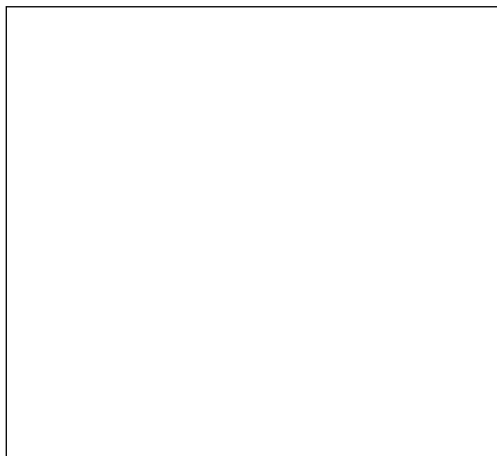

PEŠČANIK

Urednice: Svetlana Lukić i Svetlana Vuković
Korektura: Miloš Ćirić i Jelena Džombić
Prelom: Selena Danilović Miladinović
Dizajn korica: Slaviša Savić
Čigoja štampa, Beograd
Tiraž: 500
ISBN 978-86-86391-27-8
Pešćanik, 2011.
Prvo izdanje: The Penguin Press, New York 2010
The Estate of Tony Judt
c/o The Wylie Agency (UK) LTD
c/o Plima Literary Agency
ILL FARES THE LAND
Copyright © 2010, Tony Judt
All rights reserved

Toni Džad
TEŠKO ZEMLJI

Preveo Ivica Pavlović

SADRŽAJ

Izrazi zahvalnosti.....	8
Uvod.....	11
Vodič za zbunjene.....	13
PRVO POGLAVLJE.....	19
Kako sada živimo.....	21
DRUGO POGLAVLJE.....	41
Svet koji smo izgubili.....	43
TREĆE POGLAVLJE.....	67
Nepodnošljiva lakoća politike.....	69
ČETVRTO POGLAVLJE.....	103
Zbogom svemu tome?.....	105
PETO POGLAVLJE.....	117
Šta da se radi?.....	119
ŠESTO POGLAVLJE.....	139
Obrisi onoga što dolazi.....	141
Zaključak.....	165
Šta još živi a šta je umrlo u socijaldemokratiji.....	167

Za Danijela i Nikolasa

*Teško zemlji, žrtvi razjarenih ćudi,
Gde zlato se gomila, a propadaju ljudi.¹*

Oliver Goldsmit, *Napušteno selo* (1770)

¹ Po prevodima Vladimira Pištala i Vojislava Pejovića.

Izrazi zahvalnosti

Zbog neobičnih okolnosti pod kojima je ova knjiga nastala, nakupio sam mnogo dugova i zadovoljstvo mi je da ih ovde navedem. Moji bivši studenti, Zara Burdet i Kejsi Selvin, marljivo su mi pomagali istražujući i obrađujući materijale, i mesecima verno beležili moje misli i sređivali beleške. Klemans Buluk mi je pomogla da pronađem i iskoristim novije podatke iz medija, i neumorno odgovarala na moja pitanja i zahteve. Uz to je bila izvanredan redaktor.

Ali najviše me je zadužio Judžin Rasin. On je otkucao čitavu knjigu za manje od osam nedelja, svakodnevno satima precizno beležeći moje munjevite i povremeno nerazumljive diktate, ponekad radeći danonoćno. On je zaslužan za pronalaženje mnogih arhaičnih citata; ali pre svega, on i ja smo blisko saradivali na redakturi teksta – trudeći se da on bude sadržajniji, stilski uobličeniji i koherentniji. Prosta istina je da ovu knjigu ne bih napisao bez njega, i da je ona zbog njegovog doprinosa bolja.

Zadužili su me moji prijatelji i saradnici iz Remarkovog instituta – profesorka Ketrin Fleming, Džek Kesler, Dženifer Ren i Maja Džeks – koji su se bez prigovora prilagodili promenama nastalim zbog pogoršanja mog zdravlja. Bez njihove pomoći, ovoj knjizi ne bih mogao da posvetim neophodno vreme i sredstva. Zahvaljujući mojim kolegama iz uprave Univerziteta u Njujorku – pre svega rektoru (i bivšem dekanu) Ričardu Foliju i dekanu Džou Džulijanu – dobio sam svu potrebnu podršku.

Ne prvi put, zadužio me je i Robert Silvers. Predavanje koje sam održao u jesen 2009. na Univerzitetu u Njujorku, na njegov predlog je pripremio i objavio časopis *New York Review of Books*. Potom su usledili sasvim neočekivani zahtevi da se ono proširi i objavi kao zasebna knjižica. Sara Čalfant i Skot Mojes iz agencije *Wylie* energično su podsticali ovaj predlog i izdavačke kuće u Njujorku i Londonu srdačno su podržale projekat. Nadam se da će svi oni biti zadovoljni rezultatom.

U pisanju ove knjige imao sam i veliku pomoć predusretljivih neznanaca, koji su mi tokom godina pisali i nudili predloge i kritike mojih tekstova o ovim temama. Ne mogu svakome od njih poimence da se zahvalim, ali se nadam da će ovaj rad, uz sve neizbežne nedostatke, poslužiti kao znak zahvalnosti.

Ali najviše dugujem svojoj porodici. Teret koji sam im nametnuo za poslednjih godinu dana meni se čini neizdrživim, ali su ga oni ipak podneli toliko lako da sam mogao da se opustim i posvetim ovih nekoliko meseci skoro isključivo razmišljanju i pisanju. Solipsizam je karakteristična boljka profesionalnih pisaca. Ali ja sam posebno svestan podrške koju sam dobio: dok je brinula o meni, moja supruga Dženifer Homans je završavala svoju knjigu o istoriji klasičnog baleta. Kao i svih ovih godina, svojom ljubavlju i darežljivošću mnogo je doprinela mome radu. Dokaz njenog neverovatnog karaktera je i činjenica da će i njena knjiga biti objavljena kasnije ove godine.

Moja deca - Danijel i Nikolas - užurbano vode svoje tinejdžerske živote. Ipak, pronašli su vremena da sa mnom prodiskutuju o mnogim temama kojima se ovde bavim. Zahvaljujući našim razgovorima za večerom, shvatio sam koliko mladi danas brinu o svetu koji im ostavljamo u nasleđe - i koliko smo im malo mogućnosti ostavili da ga poprave. Ova knjiga je posvećena njima.

Njujork, februar 2010.

UVOD

VODIČ ZA ZBUNJENE

Plašim se da će ljudi doći tačku gde će u svakoj novoj teoriji videti opasnost, u svakoj inovaciji nepotrebnu nevolju, u svakom društvenom napretku prvi korak ka revoluciji, i da će na kraju možda odbiti da se uopšte pokrenu.

- ALEKSIS DE TOKVIL

Ima nečeg duboko pogrešnog u tome kako danas živimo. Već trideset godina od želje za materijalnim bogaćenjem pravimo vrlinu, i sada ova želja predstavlja suštinu naše kolektivne svrhe. Znamo koliko šta košta, ali nemamo pojma koliko šta vredi. Više se ne pitamo da li su neka presuda ili zakonodavni akt dobri. Da li su poštteni? Da li su ispravni? Da li vode ka boljem društvu ili boljem svetu? To su nekad bila suštinska politička pitanja, uprkos tome što odgovori nisu bili laki. Moramo ponovo početi da ih postavljamo.

Materijalistički i sebični karakter savremenog života nije nam urođen. Veliki deo onoga što danas smatramo „prirodnim“ datira iz osamdesetih godina dvadesetog veka: opsednutost stvaranjem bogatstva, kult privatizacije i privatnog sektora, rastući jaz između bogatih i siromašnih. I pre svega, retorika koja ove pojave prati: nekritičko divljenje prema neobuzdanom tržištu, prezir prema javnom sektoru, zabluda o beskrajnom napretku.

Više ne možemo da živimo tako. Mali krah 2008. podsetio nas je na činjenicu da je neregulisani kapitalizam samom sebi najveći neprijatelj: pre ili kasnije, on mora pokleknuti pod teretom sopstvene neumerenosti i ponovo zahtevati od države da ga spase. Ali budemo li samo pokupili krhotine i nastavili po starom, narednih godina možemo očekivati još veće potrese.

Pa ipak, izgleda da ne možemo da zamislimo alternative. I to je nova pojava. Ne tako davno, javni život u liberalnim društvima odvijao se u senci debate između branitelja „kapitalizma“ i njegovih kritičara,

koji su se obično vezivali za ovakav ili onakav oblik „socijalizma“. Do sedamdesetih godina prošlog veka, ova rasprava je u dobroj meri izgubila smisao za obe strane; ali svejedno, podela na levicu i desnicu poslužila je nekoj svrsi. Bila je klin o koji su kačeni kritički komentari savremenih zbivanja.

Na levisi, marksizam je privlačio čitave generacije mladih, ako ni zbog čega drugog, onda zato što je pružao mogućnost za otklon od zadatog stanja. Isto je važno i za klasični konzervativizam: dobro utemeljeno gađenje prema ishitrenim promenama pružalo je utočište neodlučnima da raskinu sa tradicionalnim rutinama. Danas su i levica i desnica izgubile svoja uporišta.

Već trideset godina, studenti mi prigovaraju kako je „nama bilo lako“: naša generacija je imala ideale i ideje, verovali smo u nešto, mogli smo nešto da menjamo. „Oni“ (deca osamdesetih, devedesetih, dvehiljaditih) nemaju ništa. Dobrim delom, moji studenti su u pravu. Nama *jeste* bilo lako – kao što je bilo lako, bar u izvesnoj meri, i generacijama pre nas. Poslednji put je gomila mladih ljudi izražavala sličnu frustraciju prema praznini svog života i obeshrabrujućem besmislu svog sveta još dvadesetih godina: nije slučajno što istoričari govore o „izgubljenoj generaciji“.

Ako su danas mladi ljudi izgubljeni, to nije zato što im nedostaju mete kritike. Iz svakog razgovora sa studentima ili srednjoškolicima možete da sastavite zaprepašćujući spisak briga. I zaista, dolazeća generacija je vrlo zabrinuta za svet koji će naslediti. Ali ove strahove prati opšte osećanje frustracije: „mi“ znamo da nešto nije u redu i da nam se mnogo toga ne dopada. Ali u šta da verujemo? Šta da radimo?

Ovo je ironično izvrtnje ranijih stavova. U doba energične radikalne dogme, mladi su bili sve samo ne nesigurni. Karakteristični ton šezdesetih bio je ton bezobalnog samopouzdanja: *mi* smo tačno znali kako da popravimo svet. Upravo je ovakva nezaslužena arogancija delimično odgovorna za reakcionarni kontranapad koji je usledio; ako levica želi da povrati svoju slavu, izvesna doza skromnosti neće

biti na odmet. Kako god bilo, problem mora da se identifikuje, ako želite da ga rešite.

Ova knjiga je napisana za mlade sa obe strane Atlantskog okeana. Možda će američki čitaoci biti iznenađeni čestim pominjanjem socijaldemokratije. Ovde, u Sjedinjenim Američkim Državama, taj termin se ne susreće često. Kada novinari i komentatori zastupaju javnu potrošnju za društvene potrebe, često sebe opisuju – a i kritičari ih tako nazivaju – kao „liberale“. Ali to ume da zbuni. „Liberal“ je časna i dostojanstvena etiketa, i treba je ponosno nositi. Ali kao i dobro skrojenu kaput, ona skriva više nego što otkriva.

Liberal je neko ko se protivi mešanju u tuđe poslove: on je tolerantan prema drugačijim stavovima i nekonvencionalnom ponašanju. Liberali su kroz istoriju zastupali mišljenje da drugi ne treba da nam se mešaju u život, i da pojedincu treba ostaviti maksimalan prostor u kojem će živeti i razvijati se onako kako hoće. U svom ekstremnom obliku, takvi stavovi se danas vezuju za samozvane „libertarijance“, ali taj izraz je uglavnom izlišan. Većina pravih liberala još uvek se drži načela da druge treba ostaviti na miru.

Socijaldemokrati su, s druge strane, neka vrsta hibrida. Sa liberalima dele posvećenost kulturnoj i verskoj toleranciji. Ali u državnoj politici, socijaldemokrati veruju u mogućnost i značaj kolektivnog delovanja radi kolektivnog dobra. Kao i većina liberala, socijaldemokrati daju prednost progresivnom oporezivanju za pokrivanje troškova javnih službi i drugih javnih dobara koje pojedinci sami ne mogu da priušte; ali dok mnogi liberali takvo oporezivanje ili javno pribavljanje doživljavaju kao nužno zlo, socijaldemokratska vizija dobrog društva u svojoj osnovi podrazumeva veću ulogu države i javnog sektora.

Razumljivo je da socijaldemokratija slabo prolazi u Sjedinjenim Američkim Državama. Jedan od mojih ciljeva jeste da objasnim kako država može igrati značajniju ulogu u našem životu, a da ne dovede u pitanje naše slobode – i da pokažem kako bi bilo dobro, budući da će države u doglednoj budućnosti još uvek postojati, da

razmislimo u kakvoj državi želimo da živimo. U svakom slučaju, većina uspešnih američkih zakonodavnih i društvenih mera dvadesetog veka – koje nas sada teraju da ukinemo, u ime efikasnosti i „manje države“ – u praksi korespondira sa onim što Evropljani zovu „socijaldemokratijom“. Naš problem nije šta da radimo, već kako da o tome razgovaramo.

Evropska dilema je nešto drugačija. Mnoge evropske države već dugo praktikuju nešto nalik socijaldemokratiji, ali su zaboravile kako da je promovišu. Današnji socijaldemokrati su defanzivni apologeti. Kritičarima koji tvrde da je evropski model preskup ili ekonomski neefikasan dozvoljeno je da se provlače bez objašnjenja. Pa ipak, socijalna država je još uvek, kao što je oduvek i bila, popularna kod svojih korisnika; nigde u Evropi ne postoji biračko telo koje traži ukidanje javnih zdravstvenih ustanova, ukidanje besplatnog ili subvencionisanog obrazovanja ili smanjenje obima javnog prevoza i drugih osnovnih usluga.

Želim da preispitam opšteprihvaćeno mišljenje na obe strane. Naravno, tema je u velikoj meri već načeta. Početkom ovog stoleća, suvereno je vladao „vašingtonski konsenzus“. Gde god da ste se našli, neki ekonomista ili „stručnjak“ objašnjavao je prednosti deregulacije, minimalne države i niskih poreza. Činilo se da sve što javni sektor radi, privatni sektor ume bolje.

Vašingtonsku doktrinu svuda su pozdravljali lokalni navijači: od profitera „irskog čuda“ (mehur nekretnina u „keltskom tigru“) do doktrinarnih ultra-kapitalista bivše komunističke Evrope. Čak se i „stara Evropa“ u početku bila zanela. Projekat slobodnog tržišta Evropske unije – takozvana „lisabonska strategija“, ushićeni privatizacioni planovi francuske i nemačke vlade, sve je to oslikavalo ono što su francuski kritičari nazivali novim ‘pensée unique’.

Danas smo svedoci delimičnog otrežnjenja. Da bi izbegle nacionalno bankrotstvo i kolaps celokupnog bankarskog sistema, države i centralne banke izvele su zaprepašćujući zaokret, darežljivo trošeći javni novac na ekonomsku stabilnost, preuzimajući propale kom-

panije i stavljajući ih pod javnu kontrolu bez mnogo premišljanja. Izenađujući broj tržišnih ekonomista, obožavalaca Milтона Fridmana i njegovih čikaških kolega, staje u kolonu da položi zakletvu vernosti Džonu Mejnardu Kejnсу.

Sve je to vrlo zgodno. Ali teško da čini intelektualnu revoluciju. Naprotiv, kako se može zaključiti iz reakcije Obamine administracije, povratak na kejnzijansku ekonomiju samo je taktičko povlačenje. Isto se može reći i za Nove laburiste, još uvek odane privatnom sektoru kao takvom, a naročito londonskom finansijskom tržištu. Naravno, jedan od efekata krize bio je da obuzda fanatizam kontinentalnih Evropljana za „angloamerički model“, ali glavni dobitnici bile su iste one partije desnog centra koje su nekada tako revnosno oponašale Vašington.

U najkraćem, praktična potreba za jakom državom i intervencionističkom vladom ne može se osporiti. Ali niko ne „preispituje“ državu. Još uvek je primetna nelagoda da se javni sektor brani na temelju zajedničkog interesa ili principa. Zaprepašujuća je činjenica da su u nizu evropskih izbora nakon finansijskog kolapsa, socijaldemokratske partije redovno loše prolazile; uprkos propasti tržišta, pokazalo se da su nedorasle ovoj prilici.

Ukoliko želi da ponovo bude ozbiljno shvaćena, leвица mora da pronađe svoj glas. Ima mnogo razloga za ljutnju: rastuća nejednakost bogatstva i prilika; nepravednost staleža i kasta; ekonomska eksploatacija u zemlji i inostranstvu; korupcija, novac i privilegije koji guše arterije demokratije. Ali više neće biti dovoljno da identifikujemo nedostatke „sistema“ i da posle, pilatovski, bežimo, ravnodušni prema posledicama. Neodgovorno retoričko busanje u prsa prethodnih decenija nije se isplatilo levice.

Ušli smo u doba nesigurnosti – ekonomske nesigurnosti, fizičke nesigurnosti, političke nesigurnosti. Činjenica da smo ovoga uglavnom nesvesni, slaba je uteha; malo je onih koji su 1914. predviđali potpuni kolaps svog sveta i ekonomske i političke katastrofe koje su zatim usledile. Nesigurnost rađa strah. A strah – strah od promena, strah

od propadanja, strah od stranaca i nepoznatog sveta – poguban je po poverenje i međuzavisnost na kojima počivaju građanska društva.

Svaka je promena remetilačka. Videli smo da su naznake terorizma dovoljne da stabilne demokratske države bace u kaos. Klimatske promene imaće još dramatičnije posledice. Ljudi će biti primorani da se oslanjaju na državne resurse. Tražiće zaštitu od svojih političkih lidera i predstavnika: otvorena društva će ponovo morati da se zatvore u sebe, žrtvujući slobodu radi „bezbednosti“. Izbor se više neće svoditi na državu i tržište, već na dve vrste države. Zato je neophodno da ponovo razmotrimo ulogu države. Ako to ne učinimo mi, učiniće neko drugi.

Zapažanja koja slede prvobitno sam izneo u jednom eseju, napisanom za *New York Review of Books* u decembru 2009. Nakon objavljivanja eseja, dobio sam mnogo zanimljivih komentara i predloga. Među njima je bila i pronicljiva kritika jedne mlade koleginice. „Ono što je zanimljivo u tome što govorite“, napisala je ona, „nije toliko suština, koliko forma: govorite da ste ogorčeni zbog našeg političkog dremeža; pišete o potrebi da se odupremo ekonomski definisanom razmišljanju, o urgentnosti povratka na etički uokviren javni razgovor. Niko više tako ne govori.“ Otuda ova knjiga.

PRVO POGLAVLJE

KAKO SADA ŽIVIMO

Treba uporno gledati u ono što nam je pred nosom.

- DŽORDŽ ORVEL

Svuda oko sebe primećujemo privatno bogatstvo kakvo nismo videli od početka 20. veka. Upadljiva potrošnja izlišnih potrošačkih roba – kuća, nakita, automobila, odeće, elektronskih spravica – vrtoglavo je porasla u poslednjih nekoliko generacija. U Americi, Britaniji i šaćici drugih zemalja, finansijske transakcije zamenile su proizvodnju roba i usluga kao izvora našeg privatnog bogatstva, izobličavajući značaj koji pridajemo različitim vrstama ekonomske aktivnosti. Bogati su, kao i siromašni, oduvek postojali. Ali u poređenju sa svima ostalima, danas su bogati istaknuti više nego ikada u zabeleženoj istoriji. Lične privilegije mogu se lako opisati i razumeti. Mnogo je teže opisati dubinu javne mizerije u koju smo upali.

Privatno izobilje, javna mizerija

Nijedno društvo ne može biti uspešno i srećno, ako je većina njegovih pripadnika siromašna i bedna.

- ADAM SMIT

Siromaštvo je apstrakcija, čak i za siromašne. Ali simptomi kolektivnog osiromašenja svuda su oko nas. Propali autoputevi, bankrotirani gradovi, dotrajali mostovi, katastrofalne škole, nezaposleni, loše plaćeni i neosigurani: sve je to nagoveštaj kolektivne propasti morala. Ovi nedostaci su toliko endemski, da više ne umemo ni da govorimo o tome što je loše, a kamoli da to počnemo da ispravljamo. Pa ipak, nešto se tu ne uklapa. Čak i dok Amerika izdvaja desetine milijardi

dolara na uzaludnu vojnu kampanju u Avganistanu, mi se nervozno meškoljimo na pomen bilo kakvog povećanja javne potrošnje za javne službe ili infrastrukturu.

Da bismo shvatili koliko smo nisko pali, prvo moramo da razumemo razmere promena koje su nas snašle. Od kraja 19. do sedamdesetih godina prošlog veka, napredna društva Zapada bivala su sve manje nejednaka. Zahvaljujući progresivnom oporezivanju, državnim subvencijama za siromašne, socijalnim službama i garancijama protiv akutnih nedaća, savremene demokratske države branile su se od ekstremnog bogatstva i siromaštva.

Naravno, i dalje je bilo velikih razlika. Suštinski egalitarne skandinavske zemlje i mnogo šarolikije države južne Evrope još uvek su imale svoje staleže; dok su u atlantskim zemljama engleskog govornog područja i državama Britanske imperije opstajale stare klasne razlike. Ali svaka od ovih zemalja je na svoj način pokazivala rastuću netoleranciju prema neumerenoj nejednakosti, inicirajući javna davanja kao nadoknadu za privatne nejednakosti.

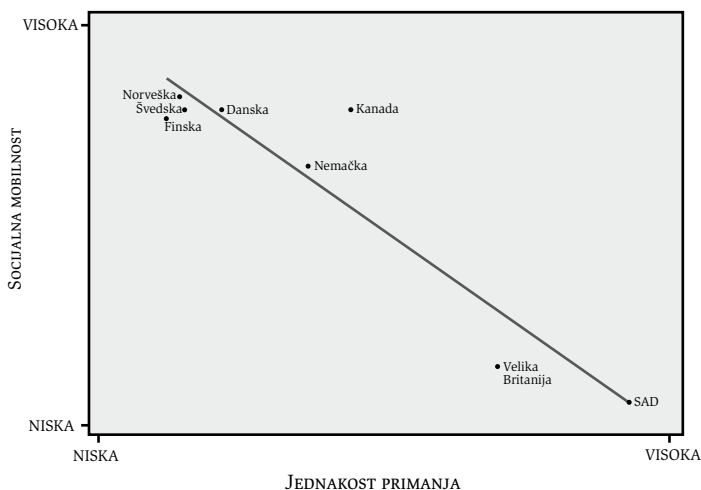
U proteklih trideset godina, mi smo to odbacili. Naravno, ovo „mi“ varira od zemlje do zemlje. Najekstremniji primeri privatnih privilegija i javne indiferentnosti ponovo se javljaju u SAD i Britaniji: epicentrima entuzijazma za deregulisani tržišni kapitalizam. Iako su države od Novog Zelanda do Danske, od Francuske do Brazila, povremeno pokazivale interesovanje, nijedna se ne može meriti sa Britanijom i SAD u upornom tridesetogodišnjem radu na poništavanju decenija socijalne legislative i ekonomskog nadzora.

Dve hiljade pete godine, 21,2 procenta nacionalnog dohotka SAD otišlo je u ruke samo jednom procentu stanovnika. Uporedite to sa 1968. godinom, kada je direktor kompanije *General Motors* ukupno zarađivao šezdeset šest puta više od prosečnog radnika ove firme. Danas direktor *Wal-Mart*-a zarađuje devet stotina puta više od svog prosečnog radnika. Bogatstvo porodice osnivača *Wal-Mart*-a procenjeno je 2005. godine na 90 milijardi dolara, koliko ukupno poseduje donjih 40 odsto stanovništva SAD: 120 miliona ljudi.

I Britanija je sada manje jednaka – u primanjima, bogatstvu, zdravlju, obrazovanju i životnim prilikama – nego ikada od dvadesetih godina prošlog veka. Danas u Britaniji ima više siromašne dece nego u bilo kojoj drugoj zemlji Evropske unije. Od 1973. godine, nejednakost u realnim platama povećana je u Britaniji više nego igde drugde, osim u SAD. Većina radnih mesta u Britaniji u periodu od 1977. do 2007. otvorena je ili za najbolje ili za najlošije plaćene poslove.

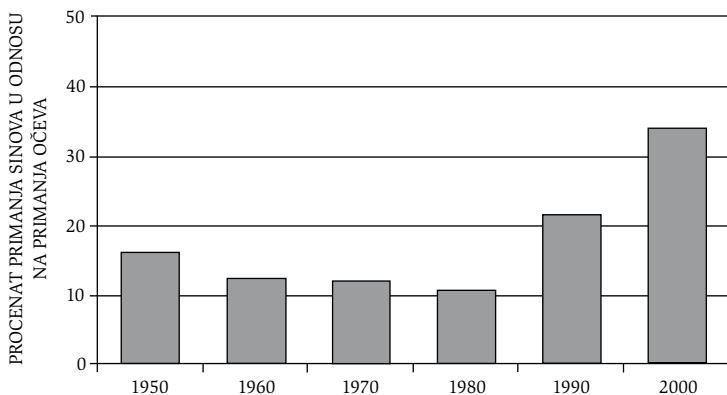
Posledice su jasne. Svedoci smo propasti međugeneracijske mobilnosti: za razliku od njihovih roditelja i dedova, današnja britanska i američka deca ne očekuju da će promeniti uslove u kojima su rođena. Siromašni ostaju siromašni. Ekonomske nedaće za većinu njih podrazumevaju i loše zdravlje, propuštene prilike za školovanje i – sve češće – poznate simptome depresije: alkoholizam, gojaznost, kocku i manje kriminalne radnje.

Socijalna mobilnost i nejednakost

Nezaposleni ili neredovno zaposleni gube kvalifikacije koje su stekli i postaju hronično suvišni za privredu. Česte posledice su napetost i stres, da ne pominjemo bolest i preranu smrt.

Disparitet u primanjima pogoršava ove probleme. Tako mentalna oboljenja blisko prate primanja u SAD i Britaniji, dok su ove pojave prilično nepovezane u svim kontinentalnim evropskim zemljama.

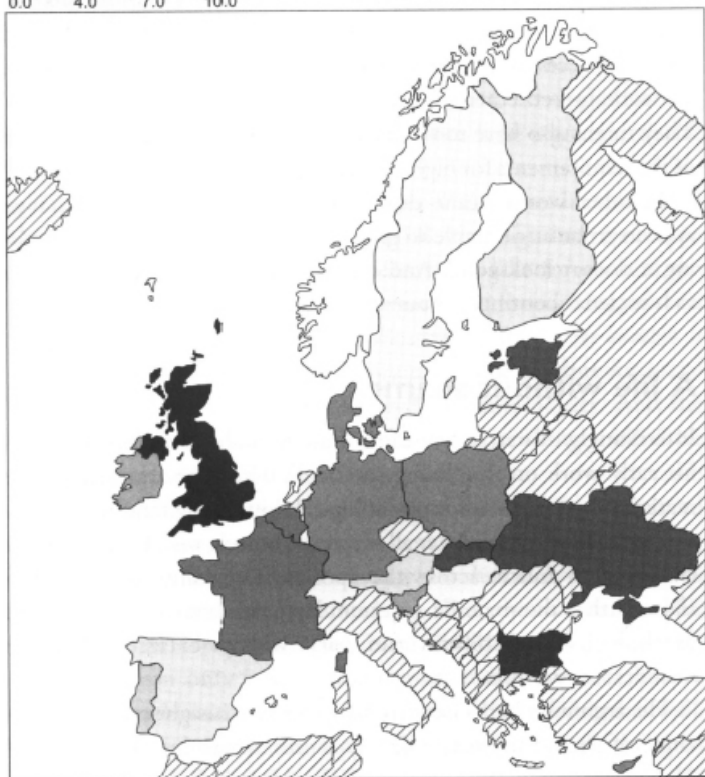
Socijalna mobilnost u SAD

Čak i poverenje, vera u naše sugrađane, negativno korespondira sa razlikama u primanjima: od 1983. do 2001, podozrivost je značajno porasla u SAD, Britaniji i Irskoj – državama gde je dogma neregulisanog sebičnog interesa najrigoroznije primenjena u javnoj politici. Ni u jednoj drugoj državi ne može se naći slično nepoverenje.

Čak i *unutar* samih država, nejednakost igra ključnu ulogu u životu čoveka. Na primer, u Sjedinjenim Američkim Državama, šanse da neko živi dugo i zdravo blisko prate njegova primanja: stanovnici bogatih okruga mogu da očekuju duži i kvalitetniji život. Devojke u siromašnijim državama SAD češće ostaju u drugom stanju u pubertetu – i te bebe imaju manje šanse da prežive – od njihovih vršnjakinja iz bogatijih država. Isto tako, dete iz siromašnijeg okruga češće će napustiti srednju školu od deteta čiji roditelji imaju stabilne prihode i žive u prosperitetnom delu zemlje.

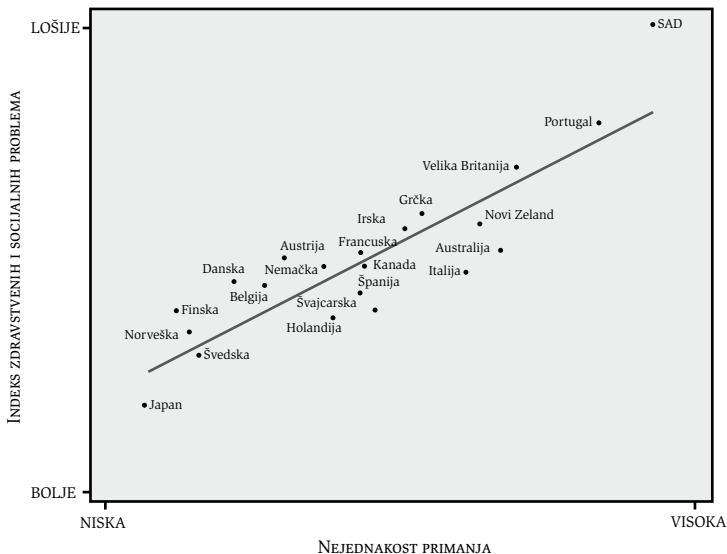
Što se tiče dece siromašnih koja ostaju u školi: ona postižu slabije rezultate, dobijaju lošije ocene i nalaze gore i slabije plaćene poslove.

Legenda

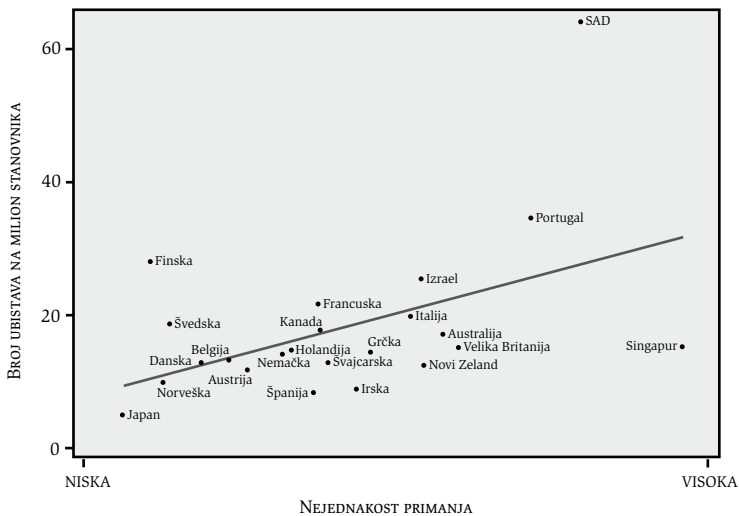

Poverenje i pripadnost u Evropi

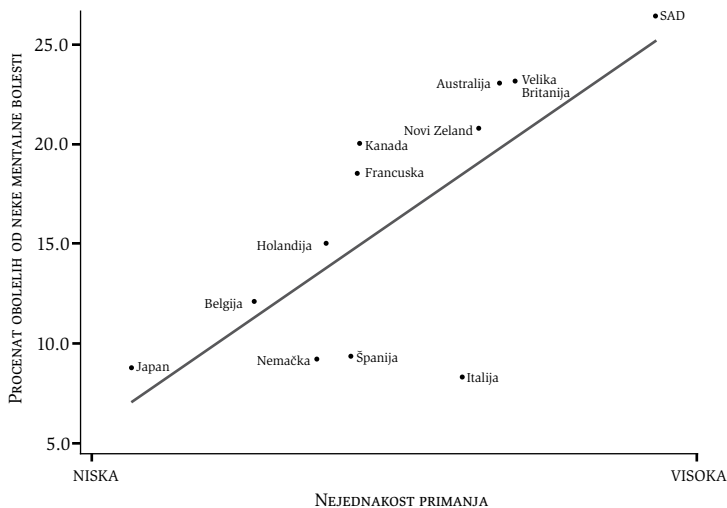
Dakle, nejednakost nije samo odbojna sama po sebi; ona očigledno korespondira sa patološkim društvenim problemima koje ne možemo rešiti ukoliko se ne pozabavimo njihovim osnovnim uzrocima. Postoji razlog zašto su smrtnost novorođenčadi, životni vek, kriminal, broj zatvorenika, mentalne bolesti, nezaposlenost, gojaznost, neuhranjenost, tinejdžerska trudnoća, narkomanija, ekonomska nesigurnost, lična zaduženost i anksioznost toliko upadljiviji problemi u SAD i Britaniji nego u državama kontinentalne Evrope.

Nejednakost i bolest

Nejednakost i kriminal

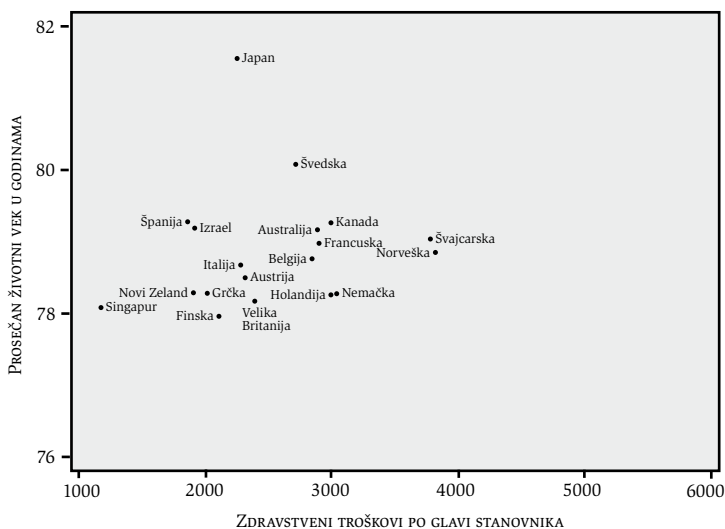

Nejednakost i mentalne bolesti

Što je jaz između malobrojnih bogatih i brojnih siromašnih širi, to su socijalni problemi gori: ova jednačina važi i za bogate i za siromašne zemlje. Nije važno koliko je jedna država bogata, već koliko je nejednaka. Tako Švedska ili Finska, dve najbogatije države po primanjima stanovnika ili BDP-u, imaju vrlo uzak jaz između najbogatijih i najsiromašnijih građana – i neprekidno su na vrhu lista svetskih zemalja po indeksima merljivog kvaliteta života. S druge strane, Sjedinjene Američke Države, uprkos svom ogromnom bogatstvu, uvek loše prolaze u takvim merenjima. Trošimo ogroman novac na zdravlje, ali prosečan životni vek u SAD je ispod Bosne i odmah iznad Albanije.

Nejednakost je korozivna. Ona nagrizava društvo iznutra. Uticaj materijalnih razlika ne ispoljava se odmah: ali vremenom se pojačava nadmetanje u dostizanju statusa i posedovanju robe; ljudi dobijaju osećaj superiornosti (ili inferiornosti) u zavisnosti od toga koje stvari poseduju; pojačavaju se predrasude prema onima na nižem stupnju

društvene lestvice; stopa kriminala se povećava i patološki efekti socijalne uskraćenosti postaju sve vidljiviji. Plodovi neregulisanog bogaćenja zaista su gorki.²

Zdravstveni troškovi i životni vek

2 Najbolji noviji osvrt na ove probleme može se naći u Richard Wilkinson, Kate Pickett, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better* (London: Allen Lane, 2009). Od njih pozajmljujem veliki deo materijala iz ovog poglavlja.

Nečista osećanja

Nema životnih uslova na koja se čovek neće navići, naročito kada vidi da su ih svi oko njega prihvatili.

- LAV TOLSTOJ, ANA KARENJINA

Tokom dugih decenija „izjednačavanja“, ideja da se takve popravke mogu održati postala je opšteprihvaćena. Redukcije nejednakosti same sebe potvrđuju: što smo više jednaki, utoliko više verujemo da možemo biti još „jednakiji“. Isto tako, trideset godina rastuće *nejednakosti* ubedilo je Engleze i Amerikance da je ovo prirodna životna činjenica, u vezi sa kojom se malo šta može učiniti.

Kada govorimo o rešavanju društvenih problema, mi pretpostavljamo da će za to biti dovoljan ekonomski „rast“; difuzija prosperiteta i privilegija uslediće prirodno, jer se kolač povećava: Nažalost, dokazi nam govore suprotno. Dok u teškim vremenima radije prihvatamo preraspodelu kao neophodnu i moguću, u doba prosperiteta ekonomski rast ide na ruku malobrojnima, dok samo ističe relativno gori položaj mnogih.

To se često ne prepoznaje: rast ukupnog bogatstva samo je paravan za distributivnu nejednakost. Ovaj problem nam je poznat iz razvoja zaostalih društava – ekonomski rast odgovara svima, ali nerazmerno pogoduje šačici ljudi, koji su tako pozicionirani da mogu da ga iskoriste. Dobar primer su Kina ili Indija. Ali neverovatno je da SAD, ekonomski potpuno razvijene, imaju „džini-koeficijent“ (uobičajeno merilo razlike između bogatih i siromašnih) koji je skoro identičan kineskom.

Jedna je stvar živeti u nejednakosti i njenim patološkim nuspojavama, ali je sasvim druga stvar u njima uživati. Svuda je prisutna inklinacija ljudi da se dive velikom bogatstvu i pridaju mu glamurozni status („Život bogatih i slavnih“). Sve smo to već videli: Adam Smit – rodonačelnik klasične ekonomije – još je u 18. veku primetio

iste sklonosti kod svojih savremenika: „Svetinu čine obožavaoci i poklonici bogatstva i slave, i što je još čudnije, to su najčešće bezinteresni obožavaoci i poklonici.“⁴³

Za Smita ovo nekritičko obožavanje bogatstva kao takvog nije bilo samo degutantno. Ono je istovremeno predstavljalo i potencijalno destruktivnu odliku moderne tržišne ekonomije, koja je vremenom mogla da poljulja upravo one karakteristike koje su, po njegovom mišljenju, kapitalizmu bile potrebne da bi se održao i razvijao: „Sklonost tome da se divimo i bezmalo obožavamo bogate i moćne, i da preziremo, ili makar zapostavljamo ljude u nevolji... [jeste] važan i najčešći uzrok kvarenja naših moralnih osećanja.“⁴⁴

Naša moralna osećanja zaista su iskvarena. Postali smo neosetljivi na ljudsku cenu navodno racionalnih socijalnih mera, naročito kada nam se kaže da će one doprineti sveopštem prosperitetu, pa tako – posredno – i našem ličnom interesu. Setimo se 1996. i Zakona o ličnoj odgovornosti i pravu na rad (što je upečatljivo orvelovski naziv), propisa iz Klintonovog doba, kojim je trebalo da se smanje troškovi socijalne pomoći u Americi. Navedeni cilj ovog propisa bilo je smanjenje spiska korisnika socijalne pomoći. To je trebalo da se uradi tako što će socijalna pomoć biti uskraćena svakome ko nije tražio (ili je pronašao, ali nije prihvatio) plaćeno zaposlenje. Budući da se poslodavac tako mogao nadati da će privući radnike uz praktično bilo kakvu nadnicu – nisu mogli da odbiju posao, kakav god on bio, a da ne rizikuju da će ostati bez naknade za socijalnu pomoć – broj korisnika pomoći ne samo da je značajno smanjen, već su smanjene i plate i troškovi poslovanja.

Štaviše, socijalna pomoć postala je stigmatizovana. Biti primalac državne pomoći, bila ona u obliku dečijeg dodatka, bonova za hranu ili naknade za nezaposlene, značilo je da ste obeleženi: to je bio znak lične nesposobnosti, dokaz da ste propali kroz pukotine društva. U današnjoj Americi, u vreme rasta nezaposlenosti, čovek

3 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Dover Publication Classics, Mineola NY, 2006, prvo izdanje 1759), str. 59.

4 Isto.

bez posla je označen: on nije punopravni član zajednice. Čak i u socijaldemokratskoj Norveškoj, Zakon o socijalnim službama iz 1991. ovlastio je lokalnu upravu da nametne slične zahteve svakome ko se prijavi za socijalnu pomoć.

Odredbe ovih zakona treba da nas podsete na jedan raniji zakon, usvojen u Engleskoj pre skoro dvesta godina: Novi zakon o siromašnima iz 1834. Odredbe ovog zakona su nam poznate, zahvaljujući Čarlsu Dikensu i njegovim opisima u *Oliveru Twistu*. Kada Noa Klejpol prekovra Olivera, nazivajući ga Vorkus (*workhouse*, radnička kuća, gde siromašni rade za hranu), on 1838. govori isto što i mi danas, kada kažemo *welfare queens* (gotovani koji žive od socijalne pomoći).

Novi zakon o siromašnima bio je skandalozan. Primoravao je siromašne i nezaposlene da biraju između posla za bilo kakvu nadnicu i ponižavajućeg života u radničkoj kući. U ovom slučaju, kao i u drugim vrstama državne pomoći u 19. veku (koja se još uvek shvatala i opisivala kao „milosrđe“), nivo pomoći uvek je bio bedniji od najgore alternative. Taj zakon se zasnivao na klasičnim ekonomskim teorijama tog vremena, koje su poricale mogućnost da na efikasnom tržištu uopšte budete nezaposleni: uz dovoljno niske nadnice i ukoliko nema bolje alternative, svako će na kraju naći posao.

U narednih 150 godina, reformisti su nastojali da izmene ovu ponižavajuću praksu. Novi zakon o siromašnima i njegove strane kopije, zamenila je državna pomoć kao građansko pravo. Građani bez posla nisu više smatrani manje vrednima; nisu kažnjavani zbog svog nezavidnog položaja, niti su implicitne osude ugrožavale njihov status u društvu. Što je najvažnije, socijalne države su sredinom 20. veka odredile kao izrazito *nepristojno* definisanje građanskog statusa prema ekonomskom položaju.

Tako su etika viktorijanskog volonterizma i negativni kriterijumi podobnosti zamenjeni univerzalnim socijalnim davanjima, koja su, doduše, varirala od zemlje do zemlje. Nemogućnost čoveka da radi ili nađe posao više nije bila stigmatizovana, već je tretirana kao retko, ali nipošto nečasno oslanjanje na svoje sugrađane. Potrebe i prava su

uvažavani, a shvatanje nezaposlenosti kao rezultata lošeg karaktera ili nedovoljnog truda, bilo je potisnuto.

Danas smo se vratili na stavove naših viktorijanskih predaka. Ponovo verujemo isključivo u podsticaje „truda“ i nagrade – uz kažnjavanje neadekvatnosti. Kako Bil Klinton ili Margaret Tačer objašnjavaju, bilo bi glupo obezbediti socijalnu pomoć svima kojima je potrebna. Ako radnici nisu očajni, zašto bi radili? Ako država plaća ljude da lenčare, kakav podsticaj oni imaju da traže posao? Vratili smo se u surovi, bezosećajni svet prosvetlene ekonomske racionalnosti, prvobitno i najbolje izražene u *Priči o pčelama*, eseju o političkoj ekonomiji Bernarda Mandevila iz 1732. Radnici, po Mandevilovom shvatanju, „nemaju ništa što ih podstiče da budu od koristi osim svojih prohteva, koje je mudro uslišiti, ali budalasto iskoreniti.“ Ni Toni Bler ovo ne bi bolje sročio.

„Reforme“ socijalne pomoći oživele su zastrašujući „test mogućnosti“. Kao što čitaoci Džordža Orvela pamte, siromašni su se u doba Velike ekonomske krize u Engleskoj mogli prijaviti za pomoć tek pošto vlasti utvrde – vrlo nametljivim ispitivanjem – da su iscrpeli sve svoje resurse. Sličnom testu su tridesetih godina podvrgavani nezaposleni u Americi. Malkom Iks se u svojim memoarima priseća službenika koji su „proveravali“ njegovu porodicu: „Ček za mesečnu socijalnu pomoć bio je njihova propusnica. Ponašali su se kao da nas poseduju. Koliko god da je moja majka to želela, nije mogla da ih spreči da uđu... Nismo razumeli zašto je naša majka, kad je država već želela da nam poklanja pakete mesa, vreće krompira i voća, i razne konzerve, to nevoljno prihvatala. Kasnije sam shvatio da je moja majka očajnički pokušavala da sačuva ponos, svoj i naš. Jedino smo ponos i mogli da sačuvamo, jer smo do 1934. zaista počeli da se mučimo.“

Nasuprot opšteprihvaćenju pretpostavci koja se vratila u anglo-američki politički žargon, milostinja budi malo zadovoljstva, bilo da se radi o odeći, obući, hrani, stanarini ili školskoj opremi. Milostinja je, jednostavno, ponižavajuća. Obnavljanje ponosa i samopoštovanja

socijalnim gubitnicima bilo je osnovna platforma socijalnih reformi koje su obeležile progres 20. veka. Danas smo to napustili.

Iako poslednjih godina vlada nekritičko obožavanje anglosaksonskog modela „slobodnog preduzetništva“, „privatnog sektora“, „efikasnosti“, „profita“ i „rasta“, ovaj model je, uz odgovarajuću nadmenu strogost, primenjen samo u Irskoj, Britaniji i SAD. O Irskoj se ne može mnogo toga reći. Takozvano „ekonomsko čudo“ „kočopernog keltskog tigrića“ izgrađeno je na neregulisanoj sistemu niskih poreza, koji je logično privlačio unutrašnje investicije i „vruć novac“. Neizbežni pad javnih prihoda nadomešten je subvencijama omražene Evropske unije, a obezbeđivale su ih navodno nesposobne države „stare Evrope“ – Nemačka, Francuska i Holandija. Kada se volstritska igranka završila, irski mehur je pukao. Neće se skoro ponovo naduvati.

Slučaj Britanije je mnogo zanimljiviji: radi se o oponašanju ubedljivo najgorih karakteristika Amerike, dok se izostavlja otvaranje Britanije ka socijalnoj i obrazovnoj mobilnosti koja je karakterisala američki progres u njenom najboljem izdanju. Uopšte uzev, britanska ekonomija je od 1979. pratila sunovrat svog američkog *confrère* ne samo u nonšalantnoj nebrizi prema žrtvama, već i u raspojasanom entuzijazmu za finansijske usluge nauštrb državne industrijske osnove. Dok je kapital banaka od osamdesetih godina devetnaestog veka do sedamdesetih godina prošlog veka učestvovao u BDP-u sa oko 70%, do 2005. taj odnos je porastao na 500%. Kako je ukupno nacionalno bogatstvo raslo, tako je raslo i siromaštvo većine regiona izvan Londona i severno od reke Trent.

Naravno, Margaret Tačer nije mogla potpuno da demontira socijalnu državu, popularnu kod iste one niže srednje klase koja je nju toliko oduševljeno dovela na vlast. Tako, za razliku od SAD, sve veći broj ljudi sa dna britanske socijalne lestvice još uvek ima pristup besplatnim ili pristupačnim zdravstvenim uslugama, bednim ali zagarantovanim penzijama, ostacima nadoknade za nezaposlene i kakvom-takvom javnom obrazovnom sistemu. Ako je Britanija „slomljena“,

kako neki posmatrači zaključuju poslednjih godina, makar su njeni sastavni delovi uhvaćeni mrežom za spasavanje. Ako hoćete da vidite kako izgleda društvo zarobljeno zabludama o prosperitetu i dobroj perspektivi, gde su gubitnici ostavljeni da se sami snalaze, moraćete - nažalost - da pogledate SAD.

Američke osobenosti

Kada čovek dublje pronikne u nacionalni karakter Amerikanaca, može da primeti da oni vrednost svega na ovom svetu traže u odgovoru na jedno pitanje: koliko to novca može da donese?

- ALEKSIS DE TOKVIL

Iako ništa ne znaju o listama OECD (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) ili nepovoljnim poređenjima sa drugim zemljama, mnogim Amerikancima je jasno da nešto ozbiljno nije u redu. Ne žive onako dobro kao nekad. Svako bi voleo da njegovo dete ima bolju perspektivu u životu: bolje obrazovanje i bolje prilike za zaposlenje. Voleli bi da njihove majke i ćerke imaju iste šanse da prežive porođaj kao i žene u drugim razvijenim zemljama. Voleli bi kompletno zdravstveno osiguranje po nižoj ceni, duži životni vek, bolje javne službe i manje kriminala. Međutim, kada im kažete da su te stvari dostupne u zapadnoj Evropi, mnogi Amerikanci će vam reći: „Ali kod njih vlada socijalizam! Ne želimo da nam se država petlja u život. I pre svega, ne želimo veće poreze.“

Ova zanimljiva kognitivna disonanca je stara priča. Pre jednog veka, nemački sociolog po imenu Verner Sombart postavio je čuveno pitanje: *Zašto u Americi nema socijalizma?* Na ovo pitanje postoje brojni odgovori. Neki od njih se tiču same veličine ove države: teško je organizovati i održati zajedničke ciljeve na imperijalnoj ravni, a Amerika je, praktično govoreći, izolovana imperija.

Zatim, tu su i kulturni faktori, i najozloglašeniji među njima – karakteristično američko nepoverenje prema centralnoj vlasti. Dok neke vrlo velike i raznolike teritorijalne jedinice – na primer Kina, ili Brazil – zavise od vlasti i inicijativa udaljenog državnog aparata, Amerika je, kao nesumnjivi proizvod osamnaestovekovne anglo-škotske misli, izgrađena na pretpostavci da moć centralne vlasti sa svih strana treba ograničavati. Glavnu ideju Američke povelje o pravima – da sve što nije izričito povereno nacionalnoj vladi jeste po prirodi prerogativ pojedinačnih država – generacije doseljenika i imigranata su shvatale kao zabranu Vašingtonu da se „meša u naš život“.

Ovo nepoverenje prema vlastima, koje s vremena na vreme uzdižu na nivo kulta neznanice, autonomaši, borci protiv poreza i – u najskorije vreme – desničarski demagozi sa radija, karakteristično je za Ameriku. Ono pretvara već postojeće nepoverenje prema oporezivanju (sa ili bez reprezentacije) u patriotsku dogmu. Ovde u Americi, porez se obično doživljava kao nenadoknadivi gubitak prihoda. Ideja da porez (takođe) može biti doprinos kolektivnom dobru, koje pojedinci nikad ne bi mogli da priušte sami (putevi, vatrogasci, policajci, škole, ulična rasveta, pošte, da ne pominjemo vojnike, ratne brodove i naoružanje), retko kome pada na pamet.

U kontinentalnoj Evropi, kao i u najvećem broju razvijenih zemalja, ideja da čovek može biti sasvim „samostalan“ nestala je zajedno sa iluzijama devetnaestovekovnog individualizma. Svi se mi oslanjamo na ljude koji su bili tu pre nas, kao i na one koji će o nama brinuti u starosti ili bolesti. Svi zavisimo od usluga čije troškove delimo sa svojim sugrađanima, koliko god sebično vodili sopstveni ekonomski život. Ali u Americi još uvek opstaje ideal samostalnog preduzumljivog pojedinca.

Pa ipak, Amerika nije oduvek bila u raskoraku sa ostatkom savremenog sveta. Čak i da je to važno u slučaju Amerike Endrua Džeksona ili Ronalda Regana, ne bi se moglo reći da je bilo tako tokom sveobuhvatnih reformi Nju dila ili Velikog društva Lindona Džonsona. Kada je 1934. posetio Vašington, Džon Mejnard Kejns je

napisao Feliksu Frankfurteru: „Ovo, a ne Moskva, jeste ekonomska laboratorija sveta. Ljudi koji njome upravljaju su sjajni. Zapanjen sam njihovom stručnošću, inteligencijom i mudrošću. Tu i tamo možeš sresti klasičnog ekonomistu, koga treba izbaciti kroz prozor – kao što su uglavnom i izbacivani.“

Isto se može reći i za značajne ambicije i rezultate demokratskog Kongresa tokom šezdesetih, kada su ustanovljeni: bonovi za hranu, Mediker, zakon o građanskim pravima, Medikejd, Hedstart, Nacionalna zadužbina za društvene nauke, Nacionalna zadužbina za umetnost i Korporacija za javne medije. Ta Amerika je neverovatno ličila na „staru Evropu“.

Štaviše, „javni sektor“ u Americi u velikoj je meri artikulisaniji, razvijeniji i cenjeniji od onih u Evropi. Najbolji primer za to su javno finansirane prvoklasne visokoškolske ustanove – nešto što je Amerika radila duže i bolje od većine evropskih zemalja. Takozvani „land grant“ koledži, iz kojih su izrasli Univerzitet u Kaliforniji, Univerzitet u Indijani, Univerzitet u Mičigenu i druge međunarodno priznate institucije nemaju pandana izvan SAD, a često podcenjivani sistem viših škola je na sličan način jedinstven.

Uprkos tome što nisu umeli da održe nacionalni sistem železnica, Amerikanci su sjajno povezali svoju državu autoputevima, koje finansiraju poreski obveznici; danas se na njima temelji odličan sistem javnog prevoza u velikim gradovima. U isto vreme, Englezi ne umeju ništa bolje da smisle nego da po bagatelnim cenama prepuštaju javni prevoz privatnom sektoru. Naravno, američki građani još uvek su nesposobni da sebi obezbede čak i najosnovniji javni zdravstveni sistem; ali reč „javno“ nije oduvek bila sramna u njihovom nacionalnom rečniku.

Ekonomizam i njegove žrtve

Kad se prvi put pobunimo protiv visine zarade računovođe, možemo reći da smo počeli da menjamo civilizaciju.

- DŽON MEJNARD KEJNS

Zašto nam je toliko teško čak i da zamislimo drugačiju civilizaciju? Zašto nam je teško da pojmimo drugačije odnose, od kojih bismo svi imali koristi? Da li smo osuđeni da se doveka teturamo između nefunkcionalnog „slobodnog tržišta“ i toliko puta pominjanih užasa „socijalizma“?

Naša nesposobnost je *diskurzivna*: jednostavno više ne umemo da o ovim stvarima govorimo. U poslednjih trideset godina, kada se zapitamo da li podržavamo određenu meru, predlog ili inicijativu, ograničavamo se samo na pitanja profita i gubitaka – na ekonomska pitanja u najužem smislu. Ali ovo nije urođena ljudska osobina: to je pitanje navike.

To smo već videli. Godine 1905, mladi Vilijam Beveridž – čiji je izveštaj iz 1942. postavio temelje britanske socijalne države – održao je predavanje na Oksfordu, gde se zapitao zašto su u političkoj filozofiji i javnim raspravama zavladao klasični ekonomisti. Beveridževo pitanje i danas je jednako aktuelno. Međutim, ovaj sumrak političke misli nije povezan sa delima samih klasičnih ekonomista.

Ideja da se javna politika može svesti na puku ekonomsku računicu izazivala je zabrinutost još pre dva veka. Markiz de Kondorse, jedan od najpronijljivijih tumača komercijalnog kapitalizma, zabrinuto je predviđao mogućnost da će „sloboda u očima pohlepne nacije postati samo neophodan uslov za osiguranje finansijskih operacija“. Revolucije toga doba nosile su rizik da će sloboda u sticanju novca početi da se tumači kao suštinska sloboda.

I mi smo zbunjeni. Današnji konvencionalni ekonomski teoretičari – naoko poljuljani, ali očigledno ne i zbunjeni svojom nesposobnošću

da predvide ili spreče bankarsku krizu – svode ljudsko ponašanje na pitanje „racionalnog izbora“. Mi smo, tvrde oni, ekonomska bića. Sledimo svoj lični interes (definisan kao maksimizacija ekonomske prednosti), uz minimalno uvažavanje sporednih kriterijuma, kao što su altruizam, samoodricanje, ukus, kulturne navike ili kolektivni ciljevi. Uz dovoljne i tačne informacije o „tržištima“ – bilo pravim, bilo institucijama koje prodaju deonice i obveznice – donosićemo najbolje moguće odluke za sebe i za zajednicu.

Ovde se neću baviti time da li u ovakvim tvrdnjama ima istine. Danas niko ne može ozbiljno tvrditi da je išta preostalo od takozvane „hipoteze o efikasnom tržištu“. Starija generacija tržišno orijentisanih ekonomista isticala je da socijalističko planiranje ne valja jer zahteva onu vrstu savršenog znanja (o sadašnjosti i budućnosti) kakvim obični smrtnici nisu obdareni. Imali su pravo. Ali to važi i za tržišne teoretičare: oni ne znaju sve, a kao rezultat toga, ispostavlja se da ne znaju ništa.

„Lažna preciznost“ koju je Mejnard Kejns stavljao na teret svojim ekonomskim kritičarima, još uvek je tu. Još gore: uvezli smo i „etički“ vokabular da ojačamo svoje ekonomske argumente, što je našim vulgarno utilitarnim kalkulacijama pridodalo glazuru nadmenosti. Kada siromašnima ukidaju socijalnu pomoć, na primer, zakonodavci u Britaniji i Americi ponose se „teškim odlukama“ koje su morali da donesu.

Siromašni izlaze na glasanje u mnogo manjem broju nego bilo koja druga grupa. Zato je politički rizik kažnjavanja sa njihove strane mali: koliko su ove odluke zaista „teške“? Ovih dana, ponosimo se time što smo dovoljno hrabri da povredimo drugoga. Da je staro značenje reči još uvek u modi, hrabrost bi značila spremnost da *izdržimo* muke, a ne da ih nanosimo drugima. Treba dobro razmisliti pre nego što se efikasnost postavi iznad saosećanja.⁵

U tom slučaju, kako da govorimo o načinu na koji ćemo kreirati

5 Avner Offer, *The Challenge of Affluence: Self-Control and Well-Being in the United States and Britain since 1950* (Oxford: Oxford University Press, 2007), str. 7.

naše društvo? Pre svega, ne možemo i dalje suditi o našem svetu i odlukama koje donosimo u moralnom vakuumu. Čak i kad bismo bili sigurni da bi dovoljno dobro obavesthen i racionalan pojedinac uvek izabrao svoj lični interes, opet bismo morali da se zapitamo u čemu se sastoji taj interes. On se ne može izvesti iz njegovog ekonomskog ponašanja, jer bi tada ovaj argument bio kružan. Moramo se zapitati šta ljudi žele za sebe, i pod kojim uslovima se te želje mogu ostvariti.

Očigledno je da ne možemo bez *poverenja*. Kada zaista ne bismo verovali jedni drugima, ne bismo plaćali porez i međusobno se pomagali. Niti bismo se udaljavali od svojih kuća, iz straha od nasilja ili prevare od strane naših nepouzdanih sugrađana. Štaviše, poverenje nije neka apstraktna vrlina. Jedan od razloga zašto je kapitalizam danas ne meti tolikih kritičara, i to ne samo sa leve, jeste to što tržišta i slobodno nadmetanje zahtevaju poverenje i saradnju. Ako ne možemo da verujemo bankarima da će se ponašati pošteno, ili zajmodavcima da će nam pošteno opisati svoje kredite, ili regulatornim telima da će razotkriti nepoštene igrače, onda je kapitalizam osuđen na propast.

Tržišta sama po sebi ne generišu poverenje, saradnju, niti kolektivno delovanje za zajedničku korist. Upravo suprotno: u prirodi je ekonomske konkurencije da učesnik koji krši pravila trijumfuje – makar kratkoročno – nad etički odgovornijim konkurentima. Ali kapitalizam ne može dugo opstati uz takvo cinično ponašanje. Zašto je onda ovaj potencijalno samoubilački sistem ekonomskih odnosa potrajao? Verovatno zbog navika u uzdržavanju, poštenju i umerenosti, koje su pratile njegovu pojavu.

Međutim, ove vrednosti ne samo što ne potiču iz prirode samog kapitalizma, one dolaze iz davnih verskih ili društvenih običaja. Potpomognuta tradicionalnim uzdržavanjem i autoritetom sekularnih i crkvenih elita, „nevidljiva ruka“ kapitalizma poslužila se laskavom iluzijom da ona nepogrešivo ispravlja moralne nedostatke svojih korisnika.

Ovi uslovi više ne važe. Ugovorno zasnovana tržišna ekonomija ne može da ih generiše iznutra, pa zato i socijalistički kritičari i verski komentatori (pre svega reformatorski Papa Lav XIII s početka 20. veka) skreću pažnju na opasnost koju za društvo predstavljaju ekonomska tržišta i neumereni ekstremi bogatstva i siromaštva.

Teza da je smisao života u bogaćenju i da države postoje kako bi to omogućile, bila bi ismejana sve do sedamdesetih godina prošlog veka: ne samo od strane tradicionalnih kritičara kapitalizma, nego i od njegovih najistrajnijih branilaca. Relativna ravnodušnost prema bogatstvu radi samog bogatstva bila je široko rasprostranjena u posleratnim decenijama. Jedno istraživanje engleskih učenika iz 1949, pokazalo je da inteligentni đaci radije biraju zanimljivu karijeru sa umereno dobrom platom nego posao koji se odlično plaća.⁶ Današnji učenici i studenti, međutim, ne mogu da zamisle ništa drugo nego da nađu lukrativan posao.

Kako da se iskupimo za stvaranje generacije opsednute sticanjem materijalnog bogatstva, ravnodušne prema svemu drugome? Možda bismo mogli početi time što ćemo se podsetiti da nije oduvek bilo tako. „Ekonomističko“ razmišljanje, prisutno u poslednjih trideset godina, nije urođeno ljudima. Nekada smo svoje živote drugačije oblikovali.

6 T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (London: Pluto Press, 1991), str. 48.

DRUGO POGLAVLJE

SVET KOJI SMO IZGUBILI

Svima je jasno da posle ovog rata nema povratka na laissez faire poredak, da je rat kao takav pokrenuo tihu revoluciju koja nas uvodi u novi način planiranja društva.

- KARL MANHAJM, 1943.

Prošlost nije bila ni toliko dobra ni toliko loša kao što mislimo: samo je bila drugačija. Budemo li se uljuljkivali nostalgичnim pričama, nikada se nećemo uhvatiti u koštac sa problemima današnjice - a isto nas čeka ako zaključimo da je naš svet u svakom pogledu bolji. Prošlost je zaista druga zemlja: ne možemo se u nju vratiti. Međutim, postoji nešto gore od idealizovanja prošlosti - ili njenog opisivanja kao stravične: zaborav.

Između dva svetska rata, Amerikanci, Evropljani i veliki deo ostatka sveta, susreli su se sa nizom do tada neviđenih katastrofa. Posle Prvog svetskog rata, najgoreg i najdestruktivnijeg u ljudskoj istoriji, usledio je niz epidemija, revolucija, propasti i raspadanja država, kolapsa valuta i nezaposlenosti u razmerama koje, u to vreme još uvek aktuelni, tradicionalni ekonomisti nisu mogli ni da zamisle.

Ovi događaji će izazvati sunovrat većine svetskih demokratskih zemalja u autokratske diktature ili totalitarne partijske države raznih vrsta, i gurnuti planetu u Drugi svetski rat, koji je bio još destruktivniji od prvog. U Evropi, na Bliskom istoku, u istočnoj i jugoistočnoj Aziji, period od 1931. do 1945. bio je obeležen okupacijom, destrukcijom, etničkim čišćenjem, torturom, istrebljivačkim ratovima i planiranim genocidom, nezamislivim svega 30 godina ranije.

Strahovanje od gubitka slobode bilo je sasvim razumno 1942. Izvan severnoatlantskih i australazijskih zemalja engleskog govornog područja, demokratija je bila na tankom ledu. Jedine preostale demokratske države u kontinentalnoj Evropi bile su neutralne države Švedska i Švajcarska, obe zavisne od milosti Nemačke. Amerika je

upravo ušla u rat. Sve što danas uzimamo zdravo za gotovo nije bilo samo ugroženo, već i ozbiljno preispitivano, čak i od strane dobronamernih aktera.

Budućnost je, po svemu sudeći, bila u diktaturama. Čak i nakon što su Saveznici odneli pobjedu 1945, ovi problemi nisu zaboravljeni: depresija i fašizam ostali su u ljudskoj podsvesti. Najvažnije pitanje nije bilo kako proslaviti veličanstvenu pobjedu i vratiti se na uhodani put, već kako da se, zaboga, iskustvo iz perioda 1914-1945. više nikada ne ponovi. Ozbiljnije od svih ostalih, ovom pitanju posvetio se Džon Mejnard Kejns.

Kejnzijanski konsenzus

Tih godina, svaki pojedinac je dobijao snagu iz sveopšteg poleta epohe, i svoje lično pouzdanje uvećavao kolektivnim. Nezahvalni kakvi jesmo, mi nismo priznavali koliko nas sigurno i snažno nosi taj talas. Ali samo oni koji su doživeli tu epohu svetskog samopouzdanja, znaju da je sve što se desilo od tada bilo samo opadanje i odlazak u sumrak.⁷

- ŠTEFAN CVAJG

Džon Mejnard Kejns, taj veliki engleski ekonomista (rođen 1883), odrastao je u stabilnoj, bogatoj i moćnoj Britaniji: u pouzdanom svetu čiju je propast imao privilegiju da posmatra – prvo sa uticajne pozicije u ratnom ministarstvu finansija, a zatim kao učesnik mirovnih pregovora u Versaju 1919. Jučerašnji svet bio je u previranju, brišući ne samo države, živote i materijalno bogatstvo, već i umirujuću izvesnost Kejnsove kulture i staleža. Kako se to desilo? Zašto to niko nije predvideo? Zašto niko u vlasti nije ništa učinio da se to ne ponovi?

⁷ Po prevodu Aleksandra Tišme.

Razumljivo, Kejns je svoje ekonomsko interesovanje usmerio na problem *nesigurnosti*; za razliku od nepogrešivog “sveleka” koji su prepisivali klasični i neoklasični ekonomisti, on je isticao ključnu nepredvidivost ljudskih aktivnosti. Naravno, iz ekonomske depresije, fašističke represije i istrebljivačkih ratova mogle su se izvući mnoge pouke. Ali više od svega, činilo se Kejnsu, upravo je novootkrivena neizvesnost koja je bila nametnuta ljudima – nesigurnost podignuta na nivo kolektivnog straha – poništila institucije liberalizma i veru u njega.

Šta je onda trebalo da se radi? Poput mnogih drugih, Kejns je bio upoznat sa primamljivim odlikama centralizovane vlasti i vrhovnog planiranja, koje bi nadomestilo nedostatke tržišta. Fašizam i komunizam delili su neograničeni entuzijazam za širenje države. To nije škodilo njihovoj popularnosti kod masa. Naprotiv, bilo je to njihovo najjače oružje: na pitanje šta misle o Hitleru, godinama nakon njegovog pada, stranci su ponekad odgovarali da je on, ako ništa drugo, bar zaposlio sve Nemce. Što se tiče Staljina, često se govorilo da je sprečio pad Sovjetskog Saveza u Veliku depresiju. Čak je i vic o Musoliniju i italijanskim vozovima koji u njegovo vreme nisu kasnili imao ozbiljan prizvuk: šta tome fali?

Svaki pokušaj da se demokratija ponovo dignu na noge – ili da se demokratija i političke slobode uvedu u zemlje koje ih nikada nisu imale – morao je da se meri sa dostignućima autoritarnih država. Alternativa je podrazumevala rizik narodne nostalgije za tim dostignućima – pravim ili tobožnjim. Kejns je dobro znao da fašistička ekonomska politika neće moći dugoročno da opstane bez rata, okupacije i eksploatacije. Međutim, razumeo je ne samo potrebu za kontracikličnim ekonomskim merama koje bi sprečile buduću depresiju, već i razborite prednosti „socijalne bezbedne države“.

Poenta takve države nije bila u revolucionarnoj promeni društvenih odnosa, a još manje u uvođenju socijalističke ere. Kejns je bio, poput mnogih ljudi zaslužnih za inventivno zakonodavstvo toga doba – od Klementa Atlija u Britaniji, preko Šarla de Gola u Francuskoj, do samog

Frenklina Ruzvelta – instinktivno konzervativan. Svaki zapadni lider tih godina – sve su to bila starija gospoda – rođen je u Kejnsu dobro poznatom stabilnom svetu. Svi oni su preživeli ista traumatična previranja. Kao junak iz *Leoparda* Đuzepea di Lampeduze, dobro su razumeli da je za očuvanje postojećeg sveta neophodna promena.

Kejns je umro 1946, iscrpljen svojim ratnim radovima. Ali pokazao je da ni kapitalizam ni liberalizam ne mogu opstati jedno bez drugoga. A budući da je iskustvo međuratnog perioda pokazalo nesposobnost kapitalista da zaštite sopstveni interes, liberalna država je od tada to morala da čini umesto njih, sviđalo se to njima ili ne.

Zanimljiv je paradoks da je kapitalizam spasen – pa čak i da je napredovao narednih decenija – zahvaljujući promenama koje su u to vreme (i od tada) poistovećivane sa socijalizmom. Ovo nas, s druge strane, podseća na to koliko su okolnosti bile beznačajne. Inteligentni konzervativci – poput mnogih demohrišćana koji su se prvi put našli na visokim položajima nakon 1945 – nisu se mnogo bunili protiv državne kontrole nosećih stubova ekonomije; uz strogo progresivno oporezivanje, tu kontrolu su oduševljeno prihvatili.

Politička debata toga doba imala je *moralizatorsku* crtu. Nezaposlenost (najveći problem u Britaniji, SAD ili Belgiji); inflacija (veliki bauk srednje Evrope, gde je decenijama izjedala privatnu štednju); i niske cene poljoprivrednih proizvoda koje su (u Italiji i Francuskoj) oterale očajne seljake sa njihovih poseda i saterale ih u redove ekstremističkih partija: ovo nisu bila puka ekonomska pitanja. Naprotiv, svi su ih – od sveštenika do sekularnih intelektualaca – smatrali za ispite etičke celovitosti zajednice.

Konsenzus je bio neobično širok. Od „njudilovaca“ do zapadno-nemačkih teoretičara „socijalnog tržišta“, od britanske vladajuće Laburističke partije do „indikativnog“ ekonomskog planiranja koje je krojilo javnu politiku u Francuskoj (i Čehoslovačkoj, do 1948. i komunističkog puča): svi su verovali u državu. Jednim delom to je bilo tako jer su se skoro svi pribojavali posledica eventualnog povratka na nedavnu prošlost, i rado su ograničavali slobodu tržišta u

ime javnog interesa. Kao što će svet od sada biti regulisan i štićen od strane raznih međunarodnih institucija i sporazuma, od Ujedinjenih nacija do Svetske banke, tako će i valjana demokratska država održavati konsenzus oko sličnih unutrašnjih odnosa.

Evan Durbin (britanski laburistički pamfletista) napisao je još 1940. da ne može da zamisli „ni najmanju promenu“ u savremenom kretanju ka kolektivnim ugovorima, ekonomskom planiranju, progresivnom oporezivanju i pružanju javno finansiranih usluga. Šesnaest godina kasnije, engleski laburistički političar Entoni Krosland napisao je, sa još većom sigurnošću, da smo bili svedoci trajnog prelaska sa „beskompromisnog verovanja u individualizam i samostalnost na verovanje u grupnu akciju i participaciju“. Ustvrdio je čak i da „dogma nevidljive ruke tržišta i uverenje da privatno bogatstvo vodi javnoj dobrobiti nisu preživeli Veliku ekonomsku krizu; čak su i konzervativci i preduzetnici postali pristalice doktrine o kolektivnoj državi, odgovornoj za stanje u privredi“.⁸

Durbin i Krosland bili su socijaldemokrati, što ih je svrstavalo u jednu interesnu grupu. Ali imali su pravo. Do polovine pedesetih, politika u Engleskoj dostigla je takav nivo implicitnog konsenzusa u vezi sa javnim pitanjima da je glavni politički diskurs nazvan „batskelizam“, što je bio spoj imena nosilaca ideja R. A. Batlera, umerenog konzervativnog ministra, i Hjuja Gejtskela, centrističkog vođe laburističke opozicije tog vremena. I batskelizam je bio opšteprihvaćen. Kakve god bile njihove međusobne razlike, francuski degolisti, demohrišćani i socijalisti delili su zajedničku veru u aktivističku državu, ekonomsko planiranje i krupne javne investicije. Isto je važno i za konsenzus koji je dominirao politikom u Skandinaviji, zemljama Beneluksa, Austriji, pa čak i u ideološki podeljenoj Italiji.

U Nemačkoj su socijaldemokrati istrajavali u svojoj marksističkoj retorici (ako ne u marksističkoj politici) do 1959, ali oni se nisu u mnogo čemu razlikovali od demohrišćana kancelara Konrada Adenauera. Zapravo, taj (za njih) nelagodan konsenzus po svim pitanjima, od

8 Anthony Crosland, *The Future of Socialism* (London: Jonathan Cape, 1956), str. 105, 65.

prosvete, preko spoljne politike, do javnog prostora – uz tumačenje nedavne nesrećne prošlosti – naterao je mlađu generaciju nemačkih radikala u „vanparlamentarnu“ aktivnost.

Ni u Sjedinjenim Američkim Državama, gde su republikanci bili na vlasti čitavih pedesetih, a stari njudilovci se prvi put našli u čudu, prelazak na konzervativne administracije – iako je značajno uticao na spoljnu politiku i slobodu govora – nije se mnogo odrazio na uređenje zemlje. Porez nije bio problematično pitanje, a upravo je jedan republikanac, Dvajt Ajzenhauer, odobrio ogromni, federalni projekat međudržavne mreže autoputeva. I pored silnih govorničija o konkurenciji i slobodi tržišta, američka privreda se tih godina snažno oslanjala na državnu zaštitu od inostrane konkurencije, kao i na standardizaciju, regulacije, subvencije, kontrolu cena i vladine garancije.

Redovne nejednakosti kapitalizma ublažavane su osiguranjem trenutne dobrobiti i budućeg prosperiteta. Sredinom šezdesetih, Lindon Džonson je uveo niz krucijalnih društvenih i kulturnih promena; to je uspeo delom i zbog ostatka konsenzusa oko njudilovskih investicija, inkluzivnih programa i državnih inicijativa. Značajno je to da su državu podelili zakoni o građanskim pravima i rasnim odnosima, a ne socijalna politika.

Period od 1945. do 1975. s pravom je smatran za svojevrsno čudo, i tada je rođen „američki način života“. Dve generacije Amerikanaca – ljudi koji su preživeli Drugi svetski rat i njihova deca koja će obeležiti šezdesete – iskusile su sigurnost zaposlenja i do tada neviđenu socijalnu mobilnost, koja se neće ponoviti. U Nemačkoj je *Wirtschaftswunder* (ekonomsko čudo) u kratkom roku podiglo zemlju iz ponižavajućeg, razornog poraza na nivo najbogatije države u Evropi. U Francuskoj, taj period će se kasnije (bez trunke ironije) nazivati „Les Trente Glorieuses“. U Engleskoj, na vrhuncu „doba blagostanja“, konzervativni premijer Harold Mekmilan uveravao je svoje zemljake da im „nikad nije bilo ovoliko dobro“. Imao je pravo.

U nekim zemljama (pre svega skandinavskim), posleratne socijalne

države bile su rezultat rada socijaldemokrata; druge – na primer u Britaniji – „država socijalne sigurnosti“ u praksi se svodila na niz pragmatičnih mera usmerenih na olakšavanje položaja siromašnih i smanjenje krajnosti bogatstva i bede. Njihov zajednički rezultat bio je zavidan uspeh u ublažavanju nejednakosti. Ako uporedimo jaz koji je delio bogate od siromašnih, bilo da je iskazan kroz ukupna sredstva ili godišnji prihod, otkrićemo da se u svakoj kontinentalnoj evropskoj zemlji, kao i u Britaniji i Americi, taj jaz dramatično smanjio za generacije nakon 1945.

Veću jednakost pratile su i druge prednosti. Vremenom je strah od povratka ekstremističke politike popustio. Zapad je stupio u idilično doba prosperitetne sigurnosti; možda je to bilo stakleno zvono, ali je pod njim bilo udobno i većina ljudi je prolazila mnogo bolje nego što je ikada mogla da se nada, a sve je ukazivalo i na stabilnu budućnost.

Štaviše, upravo su socijaldemokratija i socijalna država nakon Drugog svetskog rata vezivale profesionalne i trgovačke staleže za liberalne institucije. Ovo je bilo značajno: strah i razočarenje srednjeg staleža doveli su do uspona fašizma. Vezivanje srednjih staleža za demokratiju bio je najvažniji zadatak političara – što nipošto nije bilo lako.

U najvećem broju slučajeva to se postizalo magičnim „univerzalizmom“. Umesto da im beneficije budu vezane za prihode – a tada bi se dobro plaćeni profesionalci ili uspešni trgovci žalili da plaćaju poreze za socijalne usluge od kojih *oni* nemaju mnogo koristi – obrazovanom „srednjem sloju“ ponuđene su iste vrste socijalnih i javnih usluga kao i radničkoj populaciji i siromašnima: besplatno školovanje, besplatno ili jeftino lečenje, državne penzije i osiguranje za nezaposlene. Kao rezultat toga, sada kada je tolike neophodne stvari pokrivaio porez, evropskoj srednjoj klasi je do šezdesetih godina prošlog veka ostajao mnogo veći raspoloživi dohodak nego ikada od 1914.

Zanimljivo je da su ove decenije obeležene neponovljivo uspešnom kombinacijom socijalne inovacije i kulturnog konzervativizma. Sam

Kejns je za to dobar primer. Kao čovek besprekorno elitističkog ukusa i vaspitanja – mada neobično otvoren za modernu umetnost – ipak je shvatao značaj dostupnosti prvorazredne umetnosti, zabave i pisane reči najširoj mogućoj publici, ukoliko je britansko društvo nameravalo da prevaziđe svoje parališuće podele. Upravo su Kejnsove inicijative dovele do osnivanja Kraljevskog baleta, Umetničkog saveta i mnogih drugih institucija. To su bile inventivne javne ustanove za beskompromisno „visoku“ umetnost – slične BBC-u lorda Rita, koje su sebi nametnule obavezu da uzdižu popularni ukus, umesto da mu podilaze.

Za Rita, ili Kejnsa, ili francuskog ministra kulture Andrea Malroa, u ovom novom pristupu nije bilo ničeg ulagivačkog – kao ni za mlade Amerikance koji su sa Lindonom Džonsonom stvarali Korporaciju za javne medije i Nacionalnu zadužbinu za društvene nauke. To je bila „meritokratija“: otvaranje elitnih institucija za masovnu publiku o javnom trošku – ili bar uz podršku javnih finansija. Tako je odabir nasleđem ili bogatstvom počeo da se zamenjuje mobilnošću putem obrazovanja. Nekoliko godina kasnije, to je stvorilo generaciju za koju je sve ovo bilo očigledno i koja je to uzimala zdravo za gotovo.

U ovom razvoju događaja nije bilo ničeg nizbežnog. Ratove su obično pratili ekonomski padovi – što je veći rat, utoliko je dublji pad. Oni koji se nisu bojali obnavljanja fašizma, nervozno su gledali ka istoku, u stotine divizija Crvene armije i moćne, popularne komunističke partije i sindikate u Italiji, Francuskoj i Belgiji. Kada je američki državni sekretar Džordž Maršal posetio Evropu u proleće 1947, bio je zgranut onim što je video. Maršalov plan rođen je iz straha da bi posledice Drugog svetskog rata mogle biti gore od posledica onog prethodnog.

Što se tiče Amerike, ona je tih ranih posleratnih godina bila duboko podeljena obnovljenim nepoverenjem prema strancima, radikalima, i pre svega komunistima. Možda makartizam nije predstavljao pretnju po državu, ali bilo je to podsećanje da svaki osrednji demagog vrlo lako može da zloupotrebi strah i preuveliča opasnost. Šta bi tek uradio da se ekonomija survala na nivo od pre dvadeset godina? U

najkraćem, i uprkos konsenzusu koji će uslediti, razvoj događaja je bio neočekivan. Zašto je bio toliko uspešan?

Regulisano tržište

Ta zamisao je u osnovi odvratna, da celovitost jednog društva održavaju isključivo odnosi i osećanja koji proizlaze iz monetarnih interesa.

- DŽON STJUART MIL

Najkraći odgovor jeste da je do 1945. jedva iko više verovao u tržišnu magiju. Bila je to intelektualna revolucija. Klasična ekonomija propisivala je državi minimalnu ulogu u ekonomskom planiranju, a prevladajući liberalni moral devetnaestovekovne Evrope i Severne Amerike naginjao je slabom socijalnom zakonodavstvu, u najvećem delu svedenom na regulaciju samo najsravnijih nejednakosti i problema konkurencije i finansijske spekulacije.

Ali dva svetska rata privkla su skoro sve na neminovne državne intervencije u svakodnevnom životu. Tokom Prvog svetskog rata, najveći deo država učesnica povećao je (do tada zanemaruju) kontrolu proizvodnje: ne samo vojnog materijala, već i odeće, transporta, komunikacija i skoro svega relevantnog u vođenju skupog i očajničkog rata. U velikom broju zemalja ova kontrola je okončana posle 1918, ali preostalo je značajno državno učešće u regulaciji ekonomskog života.

Nakon kratkog, iluzornog doba povlačenja (simptomatično obeleženog usponom Kalvina Kulidža u Sjedinjenim Američkim Državama i sličnih nemarnih tipova u velikom delu zapadne Evrope), potpuna katastrofa iz 1929. i prateća depresija primorale su države sveta da biraju između neefikasne uzdržanosti i otvorenog intervencionizma.

Pre ili kasnije, sve one opredeliće se za ovo drugo.

Sve što je preostalo od *laissez-faire* države biće zbrisano iskustvom totalnog rata. Bez izuzetka, i pobednici i gubitnici Drugog svetskog rata usmerili su državu, ekonomiju i svakog građanina na ratni pohod; uz to su mobilisali državu za ovaj cilj na način koji bi bio nezamisliv samo trideset godina ranije. Bez obzira na političku opredeljenost, zaraćene države su mobilisale, regulisale, usmeravale, planirale i sprovodile svaki aspekt života.

Čak i u Sjedinjenim Državama, posao koji ste imali, plata koju ste primali, stvari koje ste mogli da kupite i mesta na koja ste mogli da odete – sve je to bilo ograničeno na način koji bi Amerikance užasn timer samo nekoliko godina pre toga. Nju dil, čije su agencije i institucije delovale tako šokantno i inventivno, sada su shvatane samo kao uvod u mobilizaciju čitave zemlje oko jednog kolektivnog projekta.

U najkraćem, rat je koncentrisao um. Pokazalo se da je moguće preobratiti čitavu zemlju u ratnu mašineriju fokusiranu na ratnu ekonomiju; zašto se onda, pitali su se ljudi, nešto slično ne bi moglo uraditi u cilju postizanja mira? Nije bilo ubedljivog odgovora. Zapadna Evropa i Severna Amerika stupile su u novo doba, a da to nisu nameravale.

Najočigledniji pokazatelj ove promene javio se u obliku „planiranja“. Umesto da dozvole da se stvari jednostavno odvijaju same od sebe, ekonomisti i birokrati zaključili su da bi bilo bolje o njima prvo razmisliti. Nije iznenađujuće da je planiranje naišlo na najbolji prijem na političkim ekstremima. Levica je smatrala da Sovjetski Savez uspešno sprovodi planiranje; desnica je bila (s pravom) ubeđena da Hitler, Musolini i njihovi fašistički sledbenici praktikuju planiranje s vrha nadole, i da su zato popularni.

Intelektualni argumenti za planiranje nikada nisu bili mnogo ubedljivi. Kejns je, kao što smo videli, imao sličan stav prema planiranju kao i prema čistoj tržišnoj teoriji: i jedno i drugo zahteva neizvodivo savršene podatke. Ali prihvatio je, makar za vreme rata, nužnost

kratkoročnog planiranja i kontrole. U mirnodopskim uslovima, smatrao je da direktnu državnu intervenciju treba svesti na minimum, i privredom upravljati putem fiskalnih i drugih podsticaja. Ali da bi ovo uspelo, države bi morale da znaju šta žele da postignu i upravo je to, u očima zagovornika, predstavljalo smisao „planiranja“.

Zanimljivo je da je entuzijazam za planiranje bio izuzetno izražen u SAD. Direkcija za dolinu Tenesija (TVA) bila je praktična vežba iz sigurnog ekonomskog upravljanja: ne samo jednim vitalnim resursom, već čitavim regionom. Komentatori poput Luisa Mamforda govorili su da su zaslužili da se malo „kolektivno šepure“: TVA i slični projekti pokazali su da demokratske države mogu da se mere sa diktaturama u masovnom, dugoročnom i umešnom planiranju. Nekoliko godina ranije, Reksford Tagvel je otišao toliko daleko da opeva tu ideju: „Već vidim veliki plan/I radost rada biće moja.../Zavrnuću rukave/Izgradiću Ameriku ponovo.“⁹

Razlika između planske ekonomije i državne ekonomije mnogima i dalje nije bila jasna. Liberali poput Kejnsa, Vilijama Beveridža ili Žana Monea, pokretača planiranja u Francuskoj, nisu imali vremena za nacionalizaciju kao zaseban cilj, iako su bili otvoreni za njene praktične prednosti u pojedinim slučajevima. Isto je važno i za socijaldemokrate u Skandinaviji: bili su mnogo više zainteresovani za progresivno oporezivanje i obezbeđivanje socijalnih usluga nego za državnu kontrolu nad najvećim granama industrije – na primer, nad proizvodnjom automobila.

S druge strane, britanski laburisti su koketirali sa idejom javnog vlasništva. Ako država već predstavlja radničku populaciju, to znači da je državna firma u rukama radnika i na raspolaganju radnicima? Svejedno da li je to važno i u praksi – istorija korporacija *British Steel* govori nam da država može da bude jednako nekompetentna i neefikasna poput najgoreg privatnog preduzetnika – ali skretalo je pažnju sa bilo kakvog planiranja, uz strahovite posledice u narednim decenijama. Na suprotnoj strani spektra, komunističko planiranje –

9 Robert Leighninger, *Long-Range Public Investment: The Forgotten Legacy of the New Deal* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2007), str. 117, 169.

koje se svodilo na puko zacrtavanje tobožnjih ciljeva za nepostojeću proizvodnju - na kraju će diskreditovati čitavu strategiju.

U kontinentalnoj Evropi, centralizovana uprava je kroz istoriju igrala aktivniju ulogu u pružanju socijalnih usluga, pa se to samo nastavilo na široj ravni. Tržište je, kako se verovalo, bilo nesposobno za definisanje kolektivnih ciljeva: država je morala da uskoči i popuni prazninu. Čak i u SAD, gde je država - ili „administracija“ - uvek zazirala od prelaženja tradicionalnih zacrtanih granica, sve programe, od zakona o stipendijama za veterane do naučnog obrazovanja budućih generacija, inicirao je i finansirao Vašington.

Pretpostavljalo se da ima javnih dobara i ciljeva koji se jednostavno ne podudaraju sa tržištem. Po rečima Tomasa Maršala, vodećeg britanskog tumača socijalne države, čitava poenta „socijalnog“ jeste u tome da „nadomesti tržište, lišavajući ga nekih roba i usluga, ili na neki način kontrolišući i modifikujući njegovo funkcionisanje, kako bi se dobili rezultati koje tržište ne može da proizvede.“¹⁰

Čak i u Zapadnoj Nemačkoj, gde je postojao razumljiv strah od centralizovane kontrole poput one nacističke, „teoretičari socijalnog tržišta“ postigli su kompromis. Oni su tvrdili da je slobodno tržište spojivo sa socijalnim ciljevima i socijalnim zakonima: tržište će, zapravo, najbolje funkcionisati ako se bude promovisalo poslovanje koje ove ciljeve uzima u obzir. Otuda i zakoni, mnogi još uvek na snazi, koji nalažu bankama i javnim preduzećima da planiraju dugoročno, oslušuju probleme svojih radnika i imaju u vidu društvene posledice svog poslovanja, čak i dok rade za profit.

Tih godina nije ozbiljno pomišljano da država može da prekorači svoja ovlašćenja i nanese štetu tržištu narušavajući njegove tokove. Od formiranja Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke (kasnije i Svetske trgovinske organizacije) do međunarodnih klirinških banaka, devizne kontrole, ograničenja ličnog dohotka i indikativnih propisanih cena, naglasak je bio na potrebi da se ublaže očigledni nedostaci tržišta.

10 Neil Gilbert, *The Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility* (New York: Oxford University Press, 2004), str. 135.

Iz istog razloga, visoki porezi tih godina nisu smatrani uvredom. Naprotiv, visoke stope progresivnog poreza na prihod doživljavane su kao sprovođenje dogovora da se suvišni resursi oduzmu od povlašćenih i beskorisnih, i stave na raspolaganje onima kojima su najpotrebniji ili koji ih mogu najbolje iskoristiti. Ni ovo nije bila nova ideja. Porez na prihod uveden je u većini evropskih zemalja mnogo pre Prvog svetskog rata, a u međuratnim godinama nastavio je da raste u mnogim zemljama. U isto vreme, sve do 1925, većina porodica srednjeg staleža mogla je da priušti jednu, dve ili više sluškinja – koje su često živele sa njima kući.

Međutim, do 1950. godine, samo su aristokratija i novobogataši mogli da priušte takvo domaćinstvo: uz poreze (između ostalih, i na nasleđstvo) i stalni rast broja radnih mesta i naknada za radnike, ljudske zalihe siromašne i pokorne kućne posluge praktično su presušile. Zahvaljujući univerzalnim socijalnim davanjima, jedina prednost dugogodišnjeg služenja – očekivana plemenitost poslodavca prema njegovom bolesnom ili ostarelom slugi – sada je postala nepotrebna.

Među stanovništvom je vladalo uverenje da umerena preraspodela bogatstva, koja ukida krajnosti bogatstva i siromaštva, svima ide u korist. Kondorse je mudro primetio da će „za državnu kasu uvek biti jeftinije da siromašne dovede u položaj da mogu da kupe kukuruz, nego da spušta cenu kukuruza kako bi ga približila siromašnima“.¹¹ Do 1960, ova teza je praktično postala državna politika na čitavom Zapadu.

Narednoj generaciji, ili onoj posle nje, ovi stavovi verovatno su izgledali vrlo neobično. Trideset godina nakon rata, ekonomisti, političari, komentatori i građani, slagali su se da je visoka javna potrošnja, koju je sprovodila lokalna ili državna vlast u cilju regulacije ekonomskog života, bila dobra politika. Njeni kritičari doživljavani su ili kao čudaci iz zaboravljene prošlosti – poludeli dogmati koji promovišu uvrnute teorije – ili kao sebični zagovornici privatnih

11 Marquis de Condorcet, *Reflexions sur le commerce des bles (1776)*, in *Oeuvres de Condorcet* (Paris: Firmin Didot, 1847-1849), str. 231.

privilegija nauštrb javne koristi. Tržište je postavljeno na svoje mesto, država je preuzela centralnu ulogu u životima ljudi i socijalne usluge su dobile prednost nad drugim vrstama državne potrošnje - osim, delimično, u američkom slučaju, gde je vojna potrošnja nastavila da raste svojim tempom.

Kako se to dogodilo? Čak i kada bismo se složili da takvi kolektivis-tički ciljevi i prakse u principu zaslužuju poštovanje, danas ih smatramo za neefikasne - zbog njihovog trošenja privatnih sredstava u javne svrhe - i u svakom slučaju, pribojavamo se opasnosti da bi ekonomske i socijalne resurse mogli da prepuste „birokratama“, „političarima“ i „velikoj državi“. Zašto ova pitanja nisu mučila naše očeve i dedove? Zašto su oni tako spremno prepustili inicijativu javnom sektoru i predali mu privatno bogatstvo za postizanje kolektivnih ciljeva?

Zajednica, poverenje i zajednički cilj

Brinuti mnogo o drugima a malo o sebi; obuzdavati svoj sebičluk i podsticati svoje dobre namere, to čini savršenstvo ljudske prirode.

- ADAM SMIT

Svako kolektivno delovanje zahteva poverenje. Od dečijih igara do složenih društvenih institucija, ljudi ne mogu raditi zajedno ukoliko ne isključe međusobne sumnje. Jedan drži konopac, drugi preskače. Jedan drži merdevine, drugi se penje. Zašto? Delimično zato što se istome nadamo od drugih, ali delimično i iz prirodne sklonosti ka zajedničkom radu zbog kolektivnog cilja.

Porezi su dobra ilustracija ove istine. Kada plaćamo porez, imamo određene pretpostavke o našim sugrađanima. U prvom redu, pretpostavljamo da i oni plaćaju porez, jer bismo se inače osećali nepravedno opterećenima i u jednom trenutku bismo prestali da

dajemo svoj doprinos. Drugo, verujemo da će oni koje smo privremeno postavili na vlast odgovorno prikupljati i trošiti taj novac. Jer napokon, ako otkrijemo da su ga proneverili ili protraćili, ipak nismo izgubili veliku svotu.

Treće, najveći deo poreza odlazi na isplatu zaostalih dugova ili se ulaže u buduće troškove. Shodno tome, postoji prećutno uzajamno poverenje između nekadašnjih poreskih obveznika i današnjih korisnika beneficija, današnjih poreskih obveznika i nekadašnjih i budućih korisnika – i naravno, budućih poreskih obveznika koji će pokriti naše današnje troškove. Dakle, nismo osuđeni samo da verujemo ljudima koje danas poznajemo, nego i ljudima koje nismo nikada upoznali i ljudima koje nikada nećemo upoznati, a sve nas zajedno vezuju komplikovani zajednički interesi.

Isto važi i za javnu potrošnju. Ako prikupimo porez da bismo izgradili školu u svom okrugu, od toga će verovatno najviše koristi imati drugi ljudi (i tuđa deca). Isto važi i za javne investicije u tramvaje, dugoročne obrazovne i istraživačke projekte, medicinska istraživanja, doprinose za socijalno osiguranje i druge kolektivne troškove, koji će se verovatno isplatiti tek kroz mnogo godina. Zašto onda dajemo novac? Zato što su drugi nekad davali za nas i zato što sebe, obično bez razmišljanja, vidimo kao deo građanske zajednice koja obuhvata brojne generacije.

Ali ko smo to mi? Kome zapravo verujemo? Engleski konzervativni filozof Majkl Oukšot smatrao je da se politika zasniva na zajednici poverenja: „Politika je aktivnost rešavanja opštih pitanja jedne zajednice ljudi koji, u zavisnosti od svog zajedničkog shvatanja načina rešavanja tih pitanja, čine jednu zajednicu.“¹² Ali ova definicija je kružna: koja to određena zajednica zajednički shvata način „rešavanja tih pitanja“? Ceo svet? Očigledno ne. Treba li očekivati od stanovnika Omahe u Nebraski da uživa u plaćanju poreza za izgradnju mostova i autoputeva u Kuala Lumpuru, podrazumevajući da će neko u Maleziji isto to raditi za njega? Ne.

12 Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics and Other Essays* (New York: Basic Books, 1962), str. 56.

Kako onda definišemo okvir zajednice poverenja? Beskoreni kosmopolitizam je odličan za intelektualce, ali većina ljudi živi na jednom definisanom mestu: definisanom prostorno, vremenski, jezički, možda i verski, možda – koliko god to bilo tužno – bojom kože, i tako dalje. Takva mesta su zamenjiva. Najveći broj Evropljana donedavno ne bi za sebe rekao da živi u „Evropi“: kazali bi da žive u Lođu (Poljska), ili u Liguriji (Italija) ili možda u „Patniju“ (londonsko predgrađe).

Osećaj „evropejstva“ kao lične identifikacije tek je nedavno stečena navika. Kao rezultat toga, tamo gde je ideja transnacionalne saradnje ili međusobne pomoći nekad budila snažnu lokalnu sumnju, danas uglavnom prolazi neprimećeno. Danas holandski lučki radnici subvencionišu portugalske ribare i poljske zemljoradnike, i ne žale se mnogo; delimično, nema sumnje, i zato što ti lučki radnici ne preispituju mnogo svoje političke predstavnike o tome na šta odlazi njihov porez. Ali i to je pokazatelj poverenja.

Brojni dokazi govore da ljudi veruju drugim ljudima ako sa njima imaju nešto zajedničko: ne samo veroispovest ili jezik, već i primanja. Što je društvo egalitarnije, utoliko je poverenje veće. I to nije samo pitanje prihoda: tamo gde ljudi slično žive i dele slične prilike, najverovatnije će deliti i „moralne stavove“. U takvim slučajevima je lakše sprovesti radikalnu promenu javne politike. U složenim ili podeljenim društvima, sva je prilika da će manjina – ili čak većina – biti primorana na kompromis, često protiv svoje volje. To kolektivne mere čini razornim i nalaže minimalistički pristup društvenim reformama: bolje je ne činiti ništa nego deliti ljude na one koji su za i one koji su protiv nekog kontroverznog projekta.

Odsustvo poverenja očigledno ne pristaje dobro organizovanom društvu. Sjajna Džejn Džejkobs je to primetila i u vrlo praktičnoj delatnosti urbanog života i održavanja čistoće i uljudnosti na gradskim ulicama. Ako jedni drugima ne verujemo, naši gradovi će izgledati grozno i biće odvratni za život. Štaviše, primećuje ona, poverenje se ne može institucionalizovati. Ako jednom popusti,

praktično ga je nemoguće povratiti. I za njega je potrebna briga i negovanje zajednice – kolektiva – jer jedna osoba, ni pored najboljih namera, ne može da natera ostale da joj veruju.

Društvo u kome vlada poverenje najverovatnije će biti kompaktno i prilično homogeno. Najrazvijenije i najuspešnije socijalne države u Evropi jesu Finska, Švedska, Norveška, Danska, Holandija i Austrija, sa Nemačkom (bivšom Zapadnom Nemačkom) kao zanimljivim izuzetkom. Većina ovih zemalja ima mali broj stanovnika: od skandinavskih zemalja, samo Švedska prelazi 6 miliona, a sve zajedno imaju manje ljudi nego Tokio. Čak su i Austrija, sa 8,2 miliona, ili Holandija sa 16,7 miliona, majušne zemlje po svetskim standardima – u Mumbaju živi više ljudi nego u Holandiji, a čitavo stanovništvo Austrije moglo bi se smestiti u Meksiko Siti... dvaput.

Ali to nije samo pitanje veličine. Poput Novog Zelanda, još jedne male zemlje (4,2 miliona stanovnika, manje i od Norveške) koja je uspela da održi visok nivo građanskog poverenja, uspešne socijalne države severne Evrope vrlo su homogene. Donedavno se moglo reći da većinu Norvežana, ukoliko i sami nisu zemljoradnici ili ribari, čine deca zemljoradnika i ribara. Devedeset četiri posto stanovništva poreklom su Norvežani, a 86% njih su pripadnici Norveške crkve. U Austriji, 92% stanovništva sebe opisuje kao „Austrijance“ poreklom (ta cifra je bila skoro 100% do priliva jugoslovenskih izbeglica tokom devedesetih), a 83% vernika izjašnjavaju se kao katolici.

Isto važi i za Finsku, gde 96% vernika čine luteranci (i skoro svi su Finci, uz malobrojnu švedsku manjinu); Dansku, gde 95 % stanovništva ispoveda luteransku veru; pa čak i za Holandiju – podeljenu na pretežno protestantski sever i katolički jug, ali gde se svi koji ne pripadaju malobrojnim postkolonijalnim indonežanskim, turskim, surinamskim ili marokanskim manjinama, izjašnjavaju kao Holanđani.

Uporedimo to sa Sjedinjenim Američkim Državama: uskoro neće postojati jedna većinska etnička grupa, a među vernicima je uz protestantsku većinu prisutna i znatna katolička manjina (25%), da ne pominjemo

velike jevrejske i muslimanske zajednice. Izuzetak je možda Kanada: zemlja srednje veličine (33 miliona ljudi), bez dominantne religije i sa samo 66% stanovništva koje se izjašnjava kao poreklom evropsko, ali gde je poverenje u socijalne institucije, po svemu sudeći, stabilno.

Naravno, veličina i stepen homogenosti se ne mogu preneti na druge zemlje. Indija ili SAD ne mogu postati Austrija ili Norveška, a u svom iskonskom obliku, socijaldemokratske evropske države prosto ne mogu da se izvezu. One imaju iste prednosti kao volvo automobili – i slične nedostatke – i možda ih je teško prodati državama i kulturama gde se skupe karakteristike solidnosti i izdržljivosti manje cene. Štaviše, znamo da je čak i u gradovima situacija bolja ukoliko su umereno homogeni: nije bilo teško uvesti lokalni socijalizam u gradovima poput Beča i Amsterdama, ali bi to mnogo teže išlo u Napulju ili Kairu, da ne pominjemo Kalkutu ili Sao Paulo.

Na kraju, postoje jasni dokazi da se homogenost i veličina pozitivno odražavaju na poverenje i saradnju, dok kulturna i ekonomska heterogenost mogu imati suprotan efekat. Stalni priliv imigranata, naročito imigranata iz zemalja „trećeg sveta“, u Holandiji i Danskoj, da ne pominjemo Britaniju, u stopu je praćen приметnim opadanjem socijalne kohezije. Prosto rečeno, Holanđani i Englezi nerado dele svoje socijalne države sa svojim nekadašnjim kolonijalnim podanicima iz Indonezije, Surinama, Pakistana ili Ugande; istovremeno, Danci se, poput Austrijanaca, žale što moraju „da plaćaju“ za muslimanske izbeglice koje su se poslednjih godina slile u njihove zemlje.

Možda u socijalnim državama dvadesetog veka postoji neki urođeni sebičluk: nekoliko decenija imale su sreću da budu etnički homogene i da imaju malobrojno, obrazovano stanovništvo, gde je svako u drugome mogao da prepozna sebe. Većina ovih zemalja – samostalnih nacionalnih država, retko izloženih spoljnim pretnjama – imale su sreću da se nakon 1945. okupe ispod kišobrana NATO i da svoje budžete usmere na popravljavanje stanja u zemlji, neopterećene masovnom imigracijom iz drugih delova Evrope, a kamoli iz udaljenijih područja. Kada se to promenilo, sigurnost i poverenje su popustili.

Međutim, ostaje činjenica da su poverenje i saradnja bili ključni stubovi modernih država, i da su države bile uspješnije ukoliko je u njima vladalo veće poverenje. Vilijam Beveridž je mogao da pretpostavi da je u njegovo vreme u Engleskoj vladao veliki stepen moralnog saglasja i građanskog delovanja. Kao mnogi liberali rođeni krajem 19. veka, jednostavno je uzimao zdravo za gotovo da socijalna kohezija nije samo poželjan cilj, već da je ona datost. Solidarnost – sa svojim sugrađanima i samom državom – bila je starija od socijalnih institucija, koje su je samo uobličile.

Čak i u Sjedinjenim Američkim Državama, poverenje je postalo ključna stavka u raspravama o javnoj politici od tridesetih naovamo. Može se tvrditi da je Amerika uspela da se iz polukomatozne mirnodopske ekonomije pretvori u najveću svetsku ratnu mašineriju upravo zahvaljujući Ruzveltovom insistiranju na zajedničkim interesima i ciljevima i potrebama *svih* Amerikanaca. Ako je Drugi svetski rat bio „dobar rat“, on to nije bio samo zbog nesumnjivo užasne prirode naših neprijatelja. Bio je dobar zato što su Amerikanci verovali u Ameriku – i svoje sunarodnike.

Velika društva

Naša nacija se zalaže za demokratiju i dobru kanalizaciju.
- DŽON BETŠEMAN

Šta su poverenje, saradnja, progresivni porezi i intervencionistička država doneli zapadnim društvima nakon 1945? U najkraćem, bezbednost, prosperitet, socijalne službe i veću jednakost. Poslednjih godina govore nam da je cena ovih beneficija – u ekonomskoj neefikasnosti, nedovoljnoj inventivnosti, gušenju preduzetništva, javnom dugu i gubitku privatne inicijative – bila previsoka.

Veći deo ovih kritika je netačan. Po kvalitetu i broju socijalnih zakona usvojenih u SAD između 1932. i 1971, Amerika je nesumnjivo pripadala „dobrim društvima“, ali malo ko može da tvrdi da u tim prosperitetnim godinama u Americi nije bilo dovoljno inicijative ili preduzetništva. Ali čak i da je istina da su evropske socijaldemokratske i socijalne države iz polovine 20. veka bile ekonomski neodržive, to samo po sebi ne bi opravdalo ove kritike.

Socijaldemokratija je oduvek predstavljala čudnu politiku. Pre svega, kombinovala je socijalističke snove o postkapitalističkoj utopiji sa praktičnim priznavanjem potrebe da živimo i radimo u kapitalističkom svetu koji *ne odumire*, kako je Marks radosno predviđao 1948. Ali uz to, socijaldemokratija je ozbiljno shvatala „demokratski“ deo kovanice: za razliku od revolucionarnih socijalista s početka 20. veka i njihovih komunističkih naslednika, socijaldemokrati su u slobodnim državama prihvatili pravila demokratske igre i od samog početka pravili kompromise sa svojim kritičarima i protivnicima, što je bila cena borbe za vlast.

Štaviše, socijaldemokrati nisu bili isključivo, pa čak ni primarno zainteresovani za ekonomiju (za razliku od komunista, koji su oduvek isticali ekonomiju kao merilo marksističke dogme). Socijalizam je za socijaldemokrate, posebno u Skandinaviji, bio *distributivan* koncept. Radilo se o tome da bogatstvo i sredstva ne završe u neproporcionalnoj meri u rukama malobrojnih povlašćenih pojedinaca. A to je, kao što smo videli, bilo u suštini moralno pitanje: socijaldemokrati su, poput osamnaestovekovnih kritičara „komercijalnog društva“, bili zgroženi posledicama neregulisane konkurencije. Nisu toliko zahtevali radikalnu budućnost, koliko povratak na vrednosti boljeg života.

Tako ne bi trebalo da nas iznenađuje to što su prvobitni socijaldemokrati, poput Beatris Veb, uzimali zdravo za gotovo da se „socijalizam“ za koji su se zalagali može ostvariti kroz javno obrazovanje, javnu zdravstvenu zaštitu i osiguranje, javne parkove i igrališta, kolektivnu pomoć za stare, radno nesposobne i nezaposlene itd.

Zapravo, ona je imala u vidu jedinstvo predmodernog sveta, njegovu „moralnu ekonomiju“, kako je to nazivao Edvard Tompson: ljudi bi trebalo da sarađuju, da rade zajedno za kolektivno dobro, i niko ne bi smeo da bude zanemaren.

Izvor i krajnji cilj socijalnih država nije nužno bio socijalizam. One su bile produkt talasa promena na Zapadu između tridesetih i šezdesetih, kada su stručnjaci, intelektualci i tehnokrati počeli da se bave državnim upravom. Najbolji rezultati bili su američko socijalno osiguranje ili britansko nacionalno zdravstvo. To su bile skupe inovacije, koje su prekinule tradiciju sitnih reformi i prilagođavanja iz prošlosti.

Značaj takvih socijalnih poduhvata nije bio u samim idejama – pomisao da bi bilo dobro garantovati svim Amerikancima bezbednu starost, ili pružiti svakom britanskom građaninu prvorazrednu zdravstvenu zaštitu bez direktnih troškova, nije bila naročito originalna. Ali ideja da bi te stvari najbolje mogla da sprovede sama država, i da država upravo zato i *treba* da ih sprovodi: to je bilo bez presedana.

Na koji način takve usluge i resurse treba obezbediti, oduvek je bilo sporno pitanje. Univerzalisti, uticajni u Britaniji, davali su prednost visokim porezima za finansiranje usluga i resursa koji bi svakom trebalo da budu podjednako dostupni. Selektivisti su se zalagali za podešavanje troškova i beneficija prema potrebama i mogućnostima svakog građanina. To su bili praktični izbori, ali su oslikavali duboko ukorenjene socijalne i moralne teorije.

Skandinavski model proizišao je iz jednog selektivnijeg, ali i ambicioznijeg programa: on je imao za cilj, kako je to objasnio uticajni švedski sociolog Gunar Mirdal, da institucionalizuje odgovornost države da „štiti ljude od njih samih“.¹³ Ni Amerikanci ni Britanci nisu imali takve ambicije. Ideja da država treba da zna šta je dobro za građane – dok mi njen sud bespogovorno prihvatamo u školama i bolnicama – zaudarala je na eugeniku, a možda i na eutanaziju.

13 Citirano prema Sheri Berman, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century* (New York: Cambridge University Press, 2006), str. 207.

Čak i kad su bile najsnažnije, skandinavske socijalne države prepuštale su ekonomiju privatnom sektoru – koji je zatim oporezovan po vrlo visokim stopama, da bi se finansirale socijalne, kulturne i druge usluge. Šveđani, Finci, Danci i Norvežani nisu izabrali kolektivno vlasništvo, već garanciju kolektivne *zaštite*. Osim Finske, svi Skandinavci imali su privatno penziono osiguranje – što bi u to vreme delovalo vrlo čudno Britancima, pa čak i većini Amerikanaca. Ali za skoro sve ostalo okretali su se državi, spremno prihvatajući tešku moralnu indiskreciju koju je to podrazumevalo.

Socijalne države kontinentalne Evrope – koje su Francuzi nazivali *Etat providence* – nastale su iz trećeg modela. Tu je naglasak prvenstveno bio na zaštiti zaposlenog građanina od razorne tržišne ekonomije. Treba naglasiti da pridev „zaposlen“ nije slučajno umetnut. U Francuskoj, Italiji i Zapadnoj Nemačkoj, socijalna država se u ekonomski nepovoljnim uslovima bavila održanjem zaposlenosti i nivoa zarada.

Za Amerikance, pa čak i današnje Engleze, ovo je sigurno čudno. Zašto štiti ljude od gubitka posla, ako oni više ne proizvode nešto što drugi žele? Sigurno je bolje priznati kapitalističku „kreativnu destrukciju“ i čekati da se pojave bolji poslovi? Ali iz perspektive kontinentalne Evrope, političke implikacije izbacivanja ogromnog broja ljudi na ulicu dok vlada nepovoljna ekonomska klima nosilo je veće posledice od hipotetičkog pada efikasnosti kod očuvanja „nepotrebnih“ poslova. Poput osamnaestovekovnih esnafa, francuski i nemački sindikati naučili su da štite „insajdere“ – ljude koji već imaju sigurno radno mesto – od „autsajdera“: mladih, nekvalifikovanih i ostalih koji traže posao.

Efekat ove vrste socijalne zaštite bio je obuzdavanje nesigurnosti – po cenu narušavanja navodno neutralnog delovanja tržišta rada. Zapanjujuća stabilnost kontinentalnih društava, koja su samo nekoliko godina ranije prošla kroz krvave potrese i građanske ratove, opravdala je evropski model. Štaviše, dok su britanska i američka privreda bile razorene finansijskom krizom 2008, uz američku

zvaničnu stopu nezaposlenosti od 16% u vreme nastanka ovog teksta (februar 2010), Nemačka i Francuska prebrodile su taj period uz mnogo manje ljudske patnje.

Štiteći „dobre“ poslove po cenu neatvaranja loše plaćenih radnih mesta, Francuska, Nemačka i druge kontinentalne socijalne države svesno su napravile izbor. U Americi i Britaniji, počev od sedamdesetih, slabo plaćeni i nesigurni poslovi počeli su da zamenjuju stabilnije poslove u godinama privrednog rasta. Danas se mlada osoba može smatrati srećnom ako se zaposli, sa minimalnom platom i bez beneficija, u Pizza Hut-u, Tesco-u ili Wallmart-u. Takve prilike su ređe u Francuskoj i Nemačkoj. Ali ko može da tvrdi, i sa kojim argumentima, da je čoveku bolje da radi za malu platu u Wallmart-u nego da prima nadoknadu za nezaposlene po evropskom modelu? Većina ljudi bi, sigurno, više volela da radi. Ali baš po svaku cenu?

Prioriteti tradicionalne države bili su odbrana, javni red i mir, sprečavanje epidemija i izbegavanje masovnog nezadovoljstva. Ali nakon Drugog svetskog rata, a najočiglednije oko 1980. godine, socijalna davanja postala su glavna budžetska odgovornost savremenih država. Do 1988, sa izuzetkom Sjedinjenih Američkih Država, sve velike razvijene zemlje odvajale su više resursa za socijalne potrebe, u najširem smislu, nego za bilo šta drugo. Razumljivo je da su u tim godinama i porezi drastično povećani.

Za svakog ko je tada bio dovoljno star da pamti kako je bilo ranije, ovaj krešćendo socijalne potrošnje i socijalnih davanja verovatno je izgledao kao pravo čudo. Pokojni Ralf Dahrendorf, anglo-nemački politikolog, koji je bio u situaciji da dobro proceni stepen promena u svom veku, piše o tim optimističnim godinama: „Socijaldemokratski konsenzus predstavlja najveći napredak u dosadašnjoj istoriji. Nikad ranije toliko ljudi nije imalo takve šanse.“¹⁴

Bio je u pravu. Ne samo da su socijaldemokrati i socijalne države održavali punu zaposlenost skoro tri decenije, već su održavali i

14 Ralf Dahrendorf, *“The End of the Social Democratic Consensus” in Life Chances* (Chicago: University of Chicago Press, 1979), str. 108–9.

stope rasta, konkurentne neobuzdanim tržišnim ekonomijama iz prošlosti. Uz ove ekonomske uspehe, uveli su i radikalne socijalne promene koje su, kroz samo nekoliko godina, izgledale sasvim normalno. Kada je Lindon Džonson govorio o izgradnji „velikog društva“ na bazi ogromne javne potrošnje za razne programe i agencije, malo ko se bunio, a još manje njih je smatralo da je njegov predlog čudan.

Već je početkom sedamdesetih bilo nezamislivo razmatrati ukidanje socijalnih usluga, socijalnih davanja, državnih kulturnih i obrazovnih resursa i drugih stvari koje su ljudi počeli da uzimaju zdravo za gotovo. Naravno, bilo je onih koji su ukazivali na neravnotežu između javnih prihoda i rashoda, dok su računi za penzije rasli, a generacija „bejbibumera“ starila. Institucionalni troškovi uspostavljanja socijalne pravde u tolikim domenima ljudske aktivnosti bili su neizbežno visoki: dostupnost visokog obrazovanja, državna pravna pomoć siromašnima i kulturne subvencije za umetnost nisu bile besplatne. Osim toga, kako se posleratna ekonomska ekspanzija stišavala, a endemska nezaposlenost ponovo postajala problematična, činilo se da poreska baza socijalnih država postaje nestabilna.

Sve su ovo bili legitimni razlozi za zabrinutost na izmaku ere „velikog društva“. Ali iako se njima može pripisati gubitak samopouzdanja kod jednog dela vladajuće elite, oni ne objašnjavaju radikalnu promenu stavova i očekivanja u naše vreme. Jedna je stvar plašiti se da neki dobar sistem neće moći da se održi; sasvim je drugo potpuno izgubiti veru u taj sistem.

TREĆE POGLAVLJE

NEPODNOŠLJIVA LAKOĆA POLITIKE

Proučavanje istorije mišljenja predstavlja nužan preduslov za emancipaciju uma.

- DŽON MEJNARD KEJNS

Ništa nije, naravno, bilo baš tako dobro kakvim ga pamtimo. Socijaldemokratski konsenzus i socijalne institucije posleratnih decenija došle su paralelno sa najgorim urbanim planiranjem i javnom stanogradnjom savremenog doba. Od komunističke Poljske, preko socijaldemokratske Švedske i laburističke Britanije, do degolovske Francuske i Južnog Bronksa, tvrdoglavi i bezosećajni urbanisti posejali su po gradovima i predgrađima neljudska i grozomorna socijalna naselja. Neka od njih su još uvek tu – Sasel, predgrađe Pariza, svedoči o bahatoj ravnodušnosti koju birokratski mandarinu gaje prema svakodnevnom životu svojih podanika. Ronan Point, strahovito ružno naselje u istočnom Londonu, smilovalo se, pa se samo od sebe srušilo, ali većina zgrada iz tog doba još uvek je tu.

Ravnodušnost lokalnih i nacionalnih vlasti prema posledicama koje njihove odluke nose, predstavlja zabrinjavajući aspekt posleratnog urbanizma i obnove. Ideja da oni na vlasti znaju šta je najbolje – da se bave socijalnim inženjeringom u ime ljudi koji ne razumeju šta je za njih dobro – nije rođena 1945, već se proširila u decenijama koje su usledile. To je bilo doba Le Korbizjea: šta su mase mislile o svojim novim stanovima, novim gradovima u koje su preseljene, „kvalitetu života“ koji im je namenjen – sve je to bilo od drugorazrednog značaja.

Do kraja šezdesetih već se rađao otpor prema ideji da „država zna šta je najbolje“. Srednji stalež je počeo sam da se organizuje i protestuje protiv uklanjanja ne samo „ružnih“ sirotinjskih krajeva, već i znamenitih zgrada i gradskih obeležja: nepotrebno rušenje njujorške železničke stanice Pensilvanija i londonske stanice Juston, podizanje monstruozne kule u srcu stare pariske četvrti Monparnas, sterilna

prekompozicija čitavih gradova. Umesto društveno odgovorne modernizacije u korist zajednice, ovi poduhvati su postali simptomi ponašanja nekontrolisane i neosetljive vlasti.

Čak i u Švedskoj, gde su socijaldemokrati čvrsto držali vlast, uporna uniformnost čak i najboljih socijalnih naselja, socijalnih službi i zdravstvenih ustanova počela je da nagriža mlađu generaciju. Da je više ljudi znalo za eugeničku praksu nekih skandinavskih zemalja u posleratnim godinama, koje su podsticale ili čak nametale selektivnu sterilizaciju radi sveopšteg dobra, osećaj da svevideća država tlači bio bi još prisutniji. U Glazgovu, gde je u opštinskim radničkim stambenim kulama živelo preko 90% stanovništva, sveopšta atmosfera truljenja svedočila je o indiferentnosti opštinskih (socijalističkih) vlasti prema svojim proleterskim biračima.

Utisak da je „odgovorna“ država neosetljiva na potrebe i želje onih za koje se zalaže doprinosa je širenju socijalnog jaza. S jedne strane je stajala starija generacija urbanista i socijalnih teoretičara. Kao naslednici upravljačke arogancije edvardovaca, ovi ljudi su se ponosili svojim uspesima. Pošto su sami pripadali srednjem staležu, posebno su bili zadovoljni jer su uspeli da uklope stare elite u novi društveni poredak.

Međutim, korisnici tog poretka – bilo da su to švedski bakalini, škotski lučki radnici, Afroamerikanci iz geta ili dokoni Francuzi iz predgrađa – sve su više prezirali činjenicu da zavise od upravnika, lokalnih funkcionera i birokratskih propisa. Ironija je u tome da je upravo srednja klasa bila najzadovoljnija onim što je dobila. Izdašna država obezbeđivala im je usluge, a nije sputavala samostalnost i inicijativu.

Ali najveći jaz sada je bio između generacija. Za sve one rođene nakon 1945, socijalna država i njene institucije nisu pružale rešenja za nekadašnje dileme: to su jednostavno bili normalni uslovi života – i to prilično dosadnog. Bejbibumeri, koji su upisivali fakultete sredinom šezdesetih, znali su samo za svet gde se životne šanse popravljaju, zdravstvene i obrazovne službe su dostupne, socijalna mobilnost

je realna i – možda iznad svega – vlada nedefinirani ali sveprisutni osećaj *sigurnosti*. Ciljevi ranijih generacija reformatora nisu više zanimali njihove nasljednike. Naprotiv, sve češće su doživljavani kao restrikcije mogućnosti izražavanja i individualne slobode.

Ironično nasleđe šezdesetih

Moja generacija šezdesetih, sa našim velikim idealima, uništila je liberalizam, jer smo preterivali.

- KAMIL PALIJA

Zanimljiva odlika tog doba bilo je to što je generacijski jaz prevazilazio klasne i nacionalne podele. *Retoričko* izražavanje mladalačke pobune bilo je, naravno, ograničeno na mali broj ljudi: čak i u Americi u to vreme, većina mladih nije upisivala fakultet, niti su studentski protesti predstavljali sve mlade. Ali širi simptomi generacijskog nezadovoljstva – muzika, odeća, jezik – bili su neobično zastupljeni zahvaljujući televiziji, tranzistorima i internacionalizaciji popularne kulture. Do kraja šezdesetih, kulturni jaz između mladih ljudi i njihovih roditelja bio je širi nego ikada od početka 19. veka.

Ovaj prekid kontinuiteta reflektovao je još jedan tektonski potres. Za stariju generaciju levičarski nastrojenih političara i birača, veza između „radnika“ i socijalizma – između „siromašnih“ i socijalne države – bila je očigledna. „Levica“ je dugo bila povezivana sa urbanim industrijskim proletarijatom, od koga je zavisila. I pored svih pogodnosti koje su pružale srednjoj klasi, njudilovske reforme, skandinavske socijaldemokratije i britanska socijalna država oslanjale su se na pretpostavljenu podršku radničkih masa i njihovih ruralnih saveznika.

Ali tokom pedesetih, radnički proletarijat se usitnjavao i smanjivao. Manuelni rad u tradicionalnim fabrikama, rudnicima i transportnoj

industriji smenjivan je automatizacijom, usponom uslužnih delatnosti i sve feminizovanijom radnom snagom. Čak ni u Švedskoj, socijaldemokrati se nisu više mogli nadati da će dobiti izbore samo uz tradicionalnu podršku radnika. Stara levica, potekla iz radničkih zajednica i sindikalnih organizacija, mogla je da računa na instinktivni kolektivizam i komunalnu disciplinu (i poslušnost) izopštene industrijske radne snage. Ali ova populacija se smanjivala.

Nova levica, kako je sama počela da se naziva tih godina, bila je bitno drugačija. Za mladu generaciju, „promenu“ nije trebalo da donese disciplinovan masovni pokret, definisan i predvođen od strane nekog ovlašćenog predstavnika. Činilo se da se sama promena preselila sa industrijskog zapada u rastući „treći“ svet. I komunizam i kapitalizam optuživani su za stagnaciju i „represiju“. Inicijativa za radikalnu inovaciju i akciju sada se očekivala ili od dalekih seljaka ili od nove grupe revolucionara. Umesto muškog proletarijata, nju će sada činiti „crnci“, „studenti“, „žene“ i nešto kasnije, homoseksualci.

Pošto nijedna od ovih grupa, ni u zemlji ni u inostranstvu, nije imala predstavnike u institucijama socijalnih država, nova levica se prilično svesno postavila ne samo protiv institucija kapitalističkog poretka, već pre svega protiv „represivne tolerancije“ najnaprednijih oblika tog poretka: upravo onih benevolentnih kontrolora, zaslužnih za liberalizaciju starih stega ili poboljšanje uslova života.

Iznad svega, nova levica – i njeni mahom mladi birači – odbacivala je nasleđeni kolektivizam svojih prethodnika. Prethodnoj generaciji reformatora, od Vašingtona do Stokholma, bilo je očigledno da su „pravda“, „jednake šanse“ ili „ekonomska sigurnost“ zajednički ciljevi, koji se mogu ispuniti samo udruženim delovanjem. Kakve god da je nedostatke donosila regulacija i kontrola sa vrha nadole, to je bila cena socijalne pravde – i vredelo ju je platiti.

Ova mlađa grupa imala je sasvim drugačija shvatanja. Socijalna pravda nije više zaokupljala radikale. Generaciju šezdesetih nije ujedinjavao interes, već potrebe i prava pojedinaca. „Individualizam“ – tvrdnja da svako ima pravo na maksimalnu ličnu slobodu

i nespitanu slobodu da izražava svoje želje, koje društvo u celini mora da poštuje i institucionalizuje – postala je najnovija krilatica levice. „Živeti svoj život“, „prepuštiti se“, „voditi ljubav, a ne rat“, sve to nisu nepoželjna stremljenja, ali u suštini predstavljaju privatne ciljeve, a ne javna dobra. Onda se ne treba čuditi što su doveli do opšteprihvaćenog stava da „lično znači političko“.

Tako se politika šezdesetih rastočila u skup individualnih zahteva postavljenih društvu i državi. „Identitet“ je počeo da kolonizuje javni diskurs: privatni identitet, seksualni identitet, kulturni identitet. Ova pozicija je bila samo na korak od fragmentisanja radikalne politike, i njene metamorfoze u multikulturalizam. Zanimljivo je to da je nova levica ostala izuzetno privržena kolektivnim ciljevima ljudi u dalekim zemljama, koji su se mogli strpati u anonimne društvene kategorije poput „seljaka“, „postkolonijalnih“, „sekundarnih“ i slično. Ali kod kuće, individualnost je suvereno vladala.

Međutim, koliko god zahtevi pojedinaca i značaj njihovih prava bili legitimni, njihovo naglašavanje nosi sa sobom neizbežnu cenu; slabljenje zajedničkih ciljeva. Nekad davno, čovek je u svom društvu – ili staležu, ili zajednici – tražio svoj normativni vokabular: ono što je dobro za sve, po definiciji je dobro za bilo koga. Ali obrnuto ne važi. Ono što je za jednog čoveka dobro, drugom može biti vredno ili ne. Konzervativni filozofi iz ranijih vremena dobro su to razumeli, i upravo zato su koristili *verski* rečnik i metafore za opravdavanje tradicionalne vlasti i njene superiornosti nad svakim pojedincem.

Ali individualizam nove levice nije poštovao ni kolektivne ciljeve ni tradicionalne vlasti: na kraju krajeva, bila je to i *nova* i *levica*. Njoj su preostajali subjektivizmi privatnih – i privatno određenih – interesa i želja. To je povlačilo povratak na estetski i moralni relativizam: ako je nešto dobro za mene, ja nisam ovlašćen da određujem da li je to dobro i za druge – a kamoli da im to namećem („živi svoj život“).

Istina, mnogi radikali su šezdesetih podržavali nametnute izbore, ali samo kada su oni važili za udaljene narode, o kojima nisu mnogo znali. Iz ove perspektive, zanimljivo je koliko je mnogo ljudi iz za-

padne Evrope i Amerike zdušno podržavalo Mao Ce Tungovu diktatorski uniformnu „kulturnu revoluciju“, dok su u svojoj zemlji branili kulturnu reformu i jačanje privatne inicijative i samostalnosti.

Možda danas deluje čudno što se toliko mladih ljudi pronalazilo u „marksizmu“ i raznim drugim radikalnim projektima, istovremeno se distancirajući od konformističkih normi i autoritarnih ciljeva. Ali marksizam je bio retorički kišobran pod kojim su mogli da se okupe sasvim različiti protestni ciljevi – između ostalog, i zato što je marksizam nudio prividni kontinuitet sa ranijom radikalnom generacijom. Ali ispod tog kišobrana, omađijana tom iluzijom, leвица se fragmentisala i gubila svaki osećaj zajedničkog cilja.

Upravo obrnuto, „leвица“ je postala prilično sebična. Biti na levisci, biti radikalni tih godina, podrazumevalo je opsjednutost samim sobom, samopromociju i neobično malograđansko shvatanje problema. Studenti levičari su veću pažnju posvećivali problemu preranog zaključavanja ulaznih vrata studentskih domova nego uslovima pod kojima rade fabrički radnici; sinovi italijanske više srednje klase prebijali su loše plaćene policajce u ime revolucionarne pravde; veseli ironični slogani o seksualnim slobodama zamenili su ljutite proleterske poruke kapitalističkim eksploatatorima. To ne znači da se nova generacija radikala nije bavila nepravdom ili političkim zloupotrebama: protesti protiv rata u Vijetnamu i rasni nemiri iz šezdesetih nisu bili beznačajni. Ali bili su daleko od bilo kakvog zajedničkog cilja, i više su shvatani kao produžeci individualnog samoizražavanja i besa.

Ovi paradoksi meritokratije – jer generacija šezdesetih bila je pre svega uspešan nusprodukt istih onih socijalnih država koje je tako mladalački prezirala – odražavali su kukavičluk. Stare aristokratske klase ustupile su mesto generaciji dobronamernih socijalnih inženjera, ali ni jedni ni drugi nisu očekivali radikalno nezadovoljstvo svoje dece. Prećutni konsenzus posleratnih decenija sada je prekinut, a rađao se novi, nesumnjivo neprirodni konsenzus, izgrađen oko dominacije privatnog interesa. Mladi radikali nikada sami ne bi tako opisali svoje ciljeve, ali oni se jesu najviše bavili razlikom između

poželjnih privatnih sloboda i iritirajućih društvenih ograničenja. Da ironija bude veća, upravo će ta razlika definisati i novu desnicu.

Osveta Austrijanaca

Treba da prihvatimo činjenicu da je očuvanje individualne slobode nespojivo sa potpunim zadovoljenjem naših stavova o distributivnoj pravdi.

- FRIDRIH HAJEK

Konzervativizam – da ne pominjemo ideološku desnicu – nije bio preterano privlačan u decenijama nakon Drugog svetskog rata. Stara, predratna desnica dvaput je sebe diskreditovala. U zemljama engleskog govornog područja, konzervativci nisu predvideli, razumeli ili ispravili štetu koju je nanela Velika ekonomska kriza. Do izbijanja rata, samo su se oni iz najtvrđeg jezgra engleske konzervativne partije, zajedno sa republikanskim priučenicima, još uvek protivili pokušajima „njudilovaca“ u Vašingtonu i polovičnih kejnzijanaca u Londonu da kreativno odgovore na krizu.

U kontinentalnoj Evropi, konzervativci su platili cenu za kohabitanje (ili nešto gore) sa okupatorima. Sa porazom sila Osovine, najureni su sa vlasti. U istočnoj Evropi, stare centrističke i desničarske partije brutalno su uništili njihovi komunistički naslednici, ali čak ni u zapadnoj Evropi nije bilo mesta za tradicionalne reakcionare. Na njihovo mesto došla je nova generacija umerenih političara.

Intelektualni konzervativizam malo se bolje držao. Na svakog Majkla Oukšota, obuzetog prezirom prema *bien pensant* modernoj misli, dolazilo je stotinu progresivnih intelektualaca, koji su se zalagali za posleratni konsenzus. Niko nije pridavao preveliki značaj vernicima slobodnog tržište i „minimalne države“; a čak se i većina starih li-

berala, iako instinktivno sumnjičava prema socijalnom inženjeringu, zalagala – makar samo iz opreza – za veoma visok stepen državnog aktivizma. Dakle, težište političkih rasprava u godinama nakon 1945. nije bilo između levice i desnice, već *unutar* levice: između komunističke i njihovih simpatizera s jedne, i liberalnog socijaldemokratskog konsenzusa s druge strane.

Najbliži ozbiljnom teoretskom konzervativizmu tih godina bili su ljudi poput Remona Arona u Francuskoj, Isaije Berlina u Britaniji i – doduše u drugačijem tonu – Sidnija Huka u SAD. Sva trojica bi se začudila etiketi „konzervativca“: to su bili klasični liberali, antikomunistički u etičkom i političkom smislu, zadojeni devetnaestovekovnim nepoverenjem prema svemoćnoj državi. Svaki na svoj način, ovi ljudi su bili realisti: prihvatili su potrebu za socijalnom intervencijom, da ne govorimo o progresivnom oporezivanju i kolektivnom stremljenju ka javnom dobru. Ali instinktivno i iskustveno, protivili su se svim oblicima autoritarne vlasti.

Aron je tih godina bio najpoznatiji po svom nepopustivo neprijateljskom stavu prema marksističkim dogmama i pronicljivoj podršci Sjedinjenim Američkim Državama, čije nedostatke nikada nije poricao. Berlin se proćuo 1958. po jednom predavanju pod nazivom „Dva koncepta slobode“, gde je napravio razliku između pozitivne slobode – prava koja pojedincu može da garantuje jedino država – i negativne slobode: prava čoveka da ga ostave na miru i da radi ono što misli da treba. Iako je sebe do samog kraja shvatao kao tradicionalnog liberala, naklonjenog svim težnjama britanske liberalne tradicije u kojoj se prepoznao, Berlin je tako postao prva referentna tačka za kasniju generaciju neoliberalijanaca.

Huk je, poput mnogih svojih američkih savremenika, bio obuzet antikomunističkom borbom. Tako je njegov liberalizam u praksi devoluirao u zastupanje tradicionalnih sloboda otvorenog društva. Prema ustaljenim američkim kriterijumima, ljudi poput Huka bili su socijaldemokrati po svemu osim po nazivu: delili su sa ostalim američkim „liberalima“ poput Danijela Bela rezervisane simpatije

prema evropskim političkim idejama i praksi. Ali snaga njegove antipatije prema komunizmu izgradila je most između Huka i nekih konvencionalnijih konzervativaca, koji će narednih godina sve lakše prelaziti na obe strane.

Rastućoj desnici posao je olakšavao protok vremena – budući da su ljudi zaboravljali traume iz tridesetih i četrdesetih, bivali su sve otvoreniji za glasove tradicionalnih konzervativaca – ali su to činili i njihovi protivnici. Samoljublje studentskih pokreta, novolevičarskih ideologa i popularne kulture šezdesetih, prizivalo je konzervativnu reakciju. Mi se – tvrdili su desničari – borimo za „vrednosti“, „naciju“, „ugled“, „autoritet“ i nasleđe i civilizaciju zemlje, ili kontinenta, pa čak i „Zapada“, za šta „oni“ (levica, studenti, mladi, radikalne manjine) nemaju niti razumevanja niti simpatija.

Toliko smo dugo živeli sa ovom retorikom, da nam sada potreba desnice da je usvoji izgleda logično. Ali do sredine šezdesetih, bilo je apsurdno tvrditi da „levica“ nema razumevanja za naciju, ili tradicionalnu kulturu, a kamoli za „autoritet“. Naprotiv, stara levica bila je nepopravljivo staromodna upravo u ovim shvatanjima. Kulturne vrednosti Kejnsa i Rita, ili Malroa i De Gola, nekritički su delili mnogi njihovi levičarski protivnici: osim u kratkom periodu nakon Ruske revolucije, glavna struja političke levice bila je prilično konvencionalna po pitanju estetike, kao i u mnogim drugim domenima. Da je desnica bila primorana da se nosi isključivo sa socijaldemokratima ili socijalnim liberalima stare škole, nikada ne bi mogla da osvoji monopol nad kulturnim konzervatizmom i „vrednostima“.

Konzervativci su s pravom mogli da ističu razlike između njih i stare levice upravo u pitanjima države i njene uloge. Čak ni u tome, sve do sredine sedamdesetih, nova generacija konzervativaca nije se usuđivala da dovede u pitanje „etatizam“ svojih prethodnika i ponudi radikalne mere za rešavanje onoga što su nazivali „sklerozom“ preambiciozne države i njenog pogubnog uticaja na privatnu inicijativu.

Margaret Tačer, Ronald Regan i – mnogo provizornije – Valeri Žiskar Desten u Francuskoj, bili su prvi desničarski političari koji su

preuzeli rizik takvog raskida sa posleratnim konsenzusom. Istina, Beri Goldvoter je 1964. tokom kampanje za predsedničke izbore napravio jedan od prvih koraka u tom pravcu, ali sa katastrofalnim posledicama. Šest godina kasnije, Edvard Hit – budući konzervativni premijer – eksperimentisao je sa predlozima o slobodnom tržištu i obuzdavanju države, ali bio je grubo i nepošteno osuđivan za „anahronistično“ prizivanje propalih ekonomskih ideja, pa se brže-bolje predomislio.

Kao što se može videti iz Hitovog primera, iako su mnoge ljude iritirali previše moćni sindikati i bezosećajni birokrati, ipak nisu bili spremni da dozvole potpuno povlačenje države. Socijaldemokratski konsenzus i njegove institucionalne inkarnacije bile su možda dosadne, pa čak i autoritarne; ali su funkcionisale, i ljudi su to znali. Dok je vladalo uverenje da je „kejnzijanska revolucija“ uvela nepromenljive adaptacije, konzervativci su bili blokirani. Mogli su da osvajaju poene u borbi za „vrednosti“ i „moral“; ali da nisu preusmerili javnu raspravu na sasvim drugi teren, bili bi osuđeni na poraz u ekonomskom i političkom ratu.

Pobeda konzervatizma i drastična transformacija koja je usledila u naredne tri decenije nije bila neizbežna: za nju je bila potrebna intelektualna revolucija. Za nešto više od deset godina, dominantan obrazac javnog razgovora premestio se sa interventnog entuzijazma i promovisanja javnih dobara na stav koji je najbolje opisan maksimumom Margaret Tačer: „ne postoji društvo, postoje samo pojedinci i porodice“. U Sjedinjenim američkim državama, praktično u istom trenutku, Ronald Regan je stekao popularnost tvrdnjom da je „svanulo u Americi“. Država više nije bila rešenje – ona je postala problem.

Ako je država problem a društvo ne postoji, onda je uloga države ponovo svedena na nivo pomagača. Zadatak političara jeste da utvrdi šta je najbolje za pojedinca, a zatim da mu obezbedi uslove pod kojima će svoj cilj najlakše postići, uz minimalno uplitanje. Suprotnost sa kejnzijanskim konsenzusom nije mogla biti očiglednija:

sam Kejns je smatrao da kapitalizam neće preživeti ako se svede na obezbeđivanje uslova bogatima da se još više bogate.

Upravo nas je takvo izvrnuto shvatanje delovanja tržišne ekonomije, po njegovom mišljenju, dovelo do ruba provalije. Zašto smo se, onda, u naše vreme vratili na stare zablude, ograničavajući javnu raspravu na uske ekonomske okvire? Za tako lako i naoko jedno-glasno ukidanje kejnzijanskog konsenzusa bili su potrebni zaista snažni argumenti. Takve smo i dobili, i nisu došli iz vedra neba.

Mi smo nevoljni naslednici debate koja je većini ljudi nepoznata. Kada nas pitaju šta se krije iza nove (stare) ekonomske misli, možemo odgovoriti da je to rad angloameričkih ekonomista, pre svega povezanih sa čikaškim univerzitetom. Ali ako se zapitamo odakle „momcima iz Čikaga“ te ideje, videćemo da je na njih najveći uticaj imala šaćica stranaca, svi do jednog emigranti iz srednje Evrope: Ludvig fon Mizes, Fridrih Hajek, Jozef Šumpeter, Karl Poper i Piter Draker.

Fon Mizes i Hajek su bila veliki „dedovi“ čikaške škole slobodnog tržišta. Šumpeter je najpoznatiji po svom oduševljenom opisu „kreativnih, destruktivnih“ sila kapitalizma, Poper po odbrani „otvorenog društva“ i teoriji totalitarizma. Što se Drakera tiče, njegovi radovi o menadžmentu su imali ogroman uticaj na poslovnu teoriju i praksu u prosperitetnim decenijama posleratnog razvoja. Trojica su rođena u Beču, četvrti (Mizes) u austrijskom Lembergu (današnjem Lavovu), a peti (Šumpeter) u Moravskoj, nekoliko desetina kilometara severno od glavnog grada Austrougarske imperije. Svu petoricu je duboko potresla međuratna katastrofa koja je zadesila njihovu rodnu Austriju.

Nakon kataklizme Prvog svetskog rata i kratkog socijalističkog eksperimenta sa bečkim opštinama (gde su Hajek i Šumpeter učestvovali u raspravama o ekonomskoj socijalizaciji), zemlja je pretrpela reakcionarni puč 1934, a zatim, četiri godine kasnije, nacističku invaziju i okupaciju. Poput mnogih drugih, ovi događaji su i mlade austrijske ekonomiste proterali u izgnanstvo, a oni će – pogotovo Hajek – ob-

javljivati i predavati u senci centralnog pitanja svog vremena: zašto je liberalna Austrija popustila i predala se fašizmu.

Njihov odgovor bio je da se pokušaj (marksističke) levice da posle 1918. u Austriju uvede dirigovanu plansku privredu i kolektivne ekonomske aktivnosti nije pokazao samo kao nemoguć, nego je izazvao suprotnu reakciju. Tako je Popper, da ilustrujemo to najpoznatijim primerom, tvrdio da neodlučnost njegovih socijalističkih savremenika – paralisanih verom u „istorijske zakone“ – nije mogla da se meri sa radikalnom energijom fašista, koji su *bili aktivni*.¹⁵ Problem je bio u tome što su socijalisti previše verovali u logiku istorije i ljudski razum. Fašisti su, budući nezainteresovani za ove stvari, bili u prednosti.

Za Hajeka i njegove savremenike, evropska tragedija bila je rezultat nedostataka *levice*, nesposobne najpre da ostvari svoje ciljeve, a potom i da se odbrani od desnice. Svako je od njih na svoj način došao do istog zaključka: najbolja odbrana liberalizma i otvorenog društva jeste da se država drži što dalje od ekonomije. Ako državu držimo dovoljno daleko, ako se političari – koliko god dobronamerni bili – isključe iz planiranja, manipulisanja ili usmeravanja života građana, onda će i uticaj levih i desnih ekstremista biti sprečen.

Kao što smo videli, istim problemom – šta se dogodilo između dva svetska rata i kako sprečiti da se to ponovi – bavio se i Kejn. Ovaj engleski ekonomista postavljao je praktično ista pitanja kao Hajek i njegove austrijske kolege. Međutim, za Kejnusa je bilo očigledno da najbolju odbranu od političkog ekstremizma i ekonomske propasti predstavlja *jačanje* uloge države, uključujući, između ostalog, i kontracikličnu ekonomsku intervenciju.

Hajek je predlagao upravo suprotno. U svom klasičnom delu *Put u ropstvo* iz 1944, napisao je:

15 Hacothen, Karl Popper, *The Formative Years, 1902-1945: Politics and Philosophy in Inter-war Vienna* (New York: Cambridge University Press, 2000), str. 379.

*Postoji sličnost između dobrog dela savremene engleske političke literature sa delima koja su u Nemačkoj uništila veru u zapadnu civilizaciju, stvarajući stanje duha u kome je nacizam bio moguć.*¹⁶

Drugim rečima, Hajek – koji je u to doba živeo u Engleskoj i predavao na Londonskom ekonomskom fakultetu – eksplicitno je predviđao (na osnovu austrijskog iskustva) dolazak fašizma kao posledicu eventualne pobede laburista, koji su na sav glas najavljivali socijalne ciljeve. Kao što znamo, laburisti su zaista pobedili. Ali njihova pobe-da ne samo što nije dovela do oživljavanja fašizma, već je pomogla u stabilizaciji posleratne Britanije.

U godinama nakon 1945, najpronijljivijim posmatračima se činilo da su Austrijanci napravili prostu kategoričku grešku. Poput mnogih izbeglica, pretpostavili su da su uslovi koji su prouzrokovali slom liberalnog kapitalizma u međuratnoj Evropi trajno i beskonačno ponovljivi. Tako je za Hajeka Švedska bila još jedna država osuđena da prati Nemačku na putu u provaliju, zahvaljujući političkom us-pehu socijaldemokratske vladajuće većine i njenom ambicioznom zakonodavnom programu.

Izvukavši pogrešne pouke iz nacizma – ili uporno ponavljajući samo odabranu šačicu tih pouka – intelektualni emigranti iz srednje Evrope uspeli su da sebe marginalizuju na prosperitetnom poslerat-nom Zapadu. Kao što je Entoni Crosland napisao 1956, na vrhuncu posleratne moći socijaldemokrata: „Niko bitan više ne veruje u nekad popularnu Hajekovu tezu da nas bilo kakvo uplitanje u tržišne tokove mora gurnuti na klizav teren koji vodi u totalitarizam.“¹⁷

Intelektualni emigranti – a posebno ekonomisti – prezirali su svoje domaćine koji ih nisu razumeli. Svaka neindividualistička društvena misao – svaki argument koji je počivao na kolektivnim kategorijama, zajedničkim ciljevima ili ideji socijalnih dobara, pravde, itd. – kod njih je budila sećanje na nekadašnje nemire. Ali čak i u Austriji i

16 Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1944), str. 196.

17 Anthony Crosland, *op.cit.*, str. 500.

Nemačkoj, okolnosti su se radikalno promenile: njihova sećanja nisu imala široku praktičnu primenu. Činilo se da su ljudi poput Hajeka ili Mizesa bili osuđeni na profesionalnu i kulturnu marginu. Tek kada su socijalne države, čiju su propast toliko uporno najavljivali, počele da zapadaju u teškoće – ponovo su pronašli publiku za svoje stavove: visoki porezi sputavaju rast i efikasnost; državna regulativa ometa inicijativu i preduzetništvo; što je država manja, utoliko je društvo zdravije, i tako dalje.

Kada rekapituliramo ustaljene klišeje o slobodnim tržištima i zapadnim slobodama, mi u stvari ponavljamo raspravu koju su pre sedamdeset godina započeli i vodili uglavnom ljudi rođeni krajem devetnaestog veka. Naravno, ekonomski okviri u kojima nas danas teraju da mislimo obično se ne povezuju sa ovim davnim političkim nesuglasicama i iskustvima. Većina studenata poslovnih škola nije ni čula za ove egzotične strane misli, niti ih neko podstiče da ih čitaju. Međutim, ukoliko ne shvatimo austrijsko poreklo njihovog (i našeg) načina razmišljanja, to je kao da govorimo jezikom koji ne razumemo potpuno.

Možda ovde treba napomenuti da ni Hajeka ne možemo okriviti za ideološke simplifikacije njegovih sledbenika. Poput Kejnsa, on je ekonomiju shvatao kao interpretativnu nauku koja ne podleže predviđanju ili preciznosti. Ako je za Hajeka planiranje bilo pogrešno, ono je bilo takvo jer se moralo zasnivati na kalkulacijama i predviđanjima koja su u suštini beznačajna i samim tim iracionalna. Planiranje *nije* predstavljalo prestup, a još je manje bilo nepoželjno zbog nekog generalnog principa. Jednostavno se nije moglo sprovesti – i Hajek bi, da je bio dosledan, priznao da isto važi i za „naučne“ teorije o tržišnom mehanizmu.

Razlika je, naravno, bila u tome što je planiranje iziskivalo prinudu, da bi funkcionisalo kako treba, a to bi direktno dovelo do diktature – što je bila prava Hajekova poenta. Efikasno tržište možda jeste mit, ali makar ne zahteva prinudu s vrha. U svakom slučaju, Hajekovo dogmatsko odbijanje svake vrste centralne kontrole zaslužuje etiketu...

dogmatizma. Majkl Oukšot je primetio da je i sam „hajekizam“ jedna vrsta doktrine: „Plan da se odbaci svako planiranje možda je bolji od onog dijametralno suprotnog, ali pripada istoj vrsti politike.“¹⁸

U Sjedinjenim Američkim Državama, među pripadnicima mlađe generacije otresitih ekonometričara (poddisciplina o čijoj bi umišljenoj naučnosti i Hajek i Kejns imali šta da kažu), uverenje da je demokratski socijalizam nedostižan i da nosi ozbiljne posledice postalo je neka vrsta dogme. Ovo načelo je prilepljeno uz javnu osudu svakog pokušaja da se pojača uloga države – ili javnog sektora – u svakodnevnom životu američkih građana.

U Britaniji, ova konkretna pouka austrijske škole nije pronašla toliko sledbenika. Razlozi su očigledni – popularnost besplatne zdravstvene zaštite ili subvencionisanog visokog obrazovanja, da navedemo samo najpoznatije primere. Ali tokom ere Tačer-Bler-Braun, sanktifikacija bankara, berzanskih trgovaca, novobogataša i bilo koga ko ima mnogo novca izazvala je neobuzdano divljenje prema minimalno regulisanoj „industriji finansijskih usluga“ – pa tako i veru u prirodno benevolentno delovanje globalnog tržišta na finansijske proizvode.

Šta bi tačno Hajek, ili čak Šumpeter, prorok kapitalističke destrukcije, mislili o ovom primitivnom obožavanju novca i onih koji ga imaju, sasvim je drugo pitanje. Ali nema nikakve sumnje da opravdavanje ogromnog i rastućeg jaza između bogatih i siromašnih u savremenoj Britaniji direktno proizlazi iz apologetike ograničene regulacije, minimalnog državnog uticaja i prednosti privatnog sektora, kojoj su austrijski ekonomisti svojevremeno toliko doprineli.

Britanski slučaj, čak i više od američkog, ukazuje na praktične posledice ove retro-transformacije savremenog ekonomskog jezika, iako je tužna priča o islandskoj zaljubljenosti u divlja prostranstva banditskog bankarstva još ilustrativnija. Počeli smo sa šačicom istaknutih intelektualnih izbeglica iz međuratne Evrope, preživeli dve generacije ekonomskih teoretičara rešenih da rekonfigurišu svoju

18 Michael Oakeshott, *op. cit.*, str. 26.

naučnu disciplinu... i došli do današnjih bankarskih, kreditnih i investicionih skandala.

Iza svakog ciničnog (ili samo nesposobnog) bankarskog menadžera ili berzanskog trgovca sedi jedan ekonomista, i uverava ih (i nas), sa pozicije neupitnog intelektualnog autoriteta, da je njihov posao društveno koristan, te se, kao takav, ni u kom slučaju ne bi smeo podvrgavati kolektivnom preispitivanju. Iza tog ekonomiste i njegovih povodljivih čitalaca stoje učesnici davnih rasprava. Zapušteno stanje našeg današnjeg javnog rečnika – naša nesposobnost da mislimo izvan kategorija i klišeja koji oblikuju i deformišu politiku u Vašingtonu i Londonu – jeste potvrda jednog od Kejnsovih najoštromnijih zapažanja:

*Praktični ljudi, koji misle da su imuni na intelektualne uticaje, obično su žrtve nekog davnasnijeg ekonomiste. Ludaci na vlasti, kojima se pričinja da čuju glasove, crpu svoje ludilo od nekog akademskog piskarala iz prošlosti. Ubeđen sam da se snazi ličnog interesa pridaje prevelik uticaj u poređenju sa sporim primicanjem i prihvatanjem ideja.*¹⁹

Kult privatnog

Predložiti društvenu akciju zarad javnog dobra gradu Londonu, isto je što i razgovarati o Poreklu vrsta sa nekim biskupom pre šezdeset godina.

- DŽON MEJNARD KEJNS

Šta su, onda, Kejnsovi „ludaci na vlasti“ uradili sa idejama prevaziđenih ekonomista. Prionuli su na poništavanje istinski *ekonomskih* ovlašćenja i inicijativa države. Treba biti jasan: to nipošto nije podra-

¹⁹ Citirano prema Robert Skidelsky, *John Maynard Keynes: Volume 2: The Economist as Savior, 1920–1937* (New York: Penguin, 1995), str. 570.

zumevalo smanjivanje države *per se*. Margaret Tačer, poput Džordža Buša i Tonija Blera nakon nje, nikad nije propuštala priliku da ukaže na represivnost i intruzivnost centralizovane države. Zahvaljujući CCTV kamerama, prisluškivanju, američkom Sekretarijatu za unutrašnju bezbednost, britanskoj Nezavisnoj bezbednosnoj upravi i drugim merama, svevideća kontrola koju savremena država može da vrši nad svojim građanima stalno se širi. I dok Norveška, Finska, Francuska, Nemačka i Austrija – koje sve odreda štite svoje građane „od kolenke pa do groba“ – nikad nisu posegle za takvim merama osim u ratu, upravo su ova anglosaksonska društva, koja toliko drže do slobode, otišla najdalje u ovom orvelovskom pravcu.

Uzged, ako treba da identifikujemo samo jednu generalnu opštu posledicu intelektualnog prestrojavanja koje je obeležilo poslednju trećinu 20. veka, to bi bez sumnje bilo obožavanje privatnog sektora i, konkretno, kult privatizacije. Neki će reći da je entuzijazam prema ukidanju društvenih dobara bio čisto pragmatičan. Zašto privatizovati? Zato što se, u doba budžetskih ograničenja, privatizacijom naizgled štedi novac. Ako država poseduje neefikasnu fabriku ili je snabdevač skupe usluge – vodovoda, recimo, ili železnice – ona to prepušta privatnim kupcima.

Prodaja državi obezbeđuje novac. Istovremeno, prelaskom u privatni sektor, ta institucija postaje efikasnija zahvaljujući delovanju profitnog motiva. Svi su na dobitku, usluga se popravlja, država se lišava nepotrebne odgovornosti, investitori profitiraju, i javni sektor jednokratno dobija novac od prodaje. Na prvi pogled, privatizacija predstavlja odustajanje od dogmatskih načela orijentisanih ka državi i okretanje ka realnim ekonomskim kalkulacijama.

Na kraju krajeva, „poslovanje nacionalizovanih industrijskih grana u skoro svakoj zemlji nije bilo drastično bolje nego u privatnim ili mešovitim kategorijama.“²⁰ I nema sumnje da društveno vlasništvo ima svoje nedostatke. Ministarstva finansija, naročito u Britaniji, odnosila su se prema potencijalno profitabilnim uslugama kao

20 Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976), str. 275.

prema kravama muzarama. Uz minimalne investicije i maksimalno uzimanje profita, punili su se javni trezori. Tako se od železnica i rudnika očekivalo da obuzdavaju svoje cene iz socijalnih i političkih razloga; ali se istovremeno od njih zahtevalo da donose profit.

Dugoročno, to ih je pretvorilo u neefikasne službe. Drugde, recimo u Švedskoj, država je bila obazrivija sa svojim ekonomskim manipulacijama, ali je često do nepodnošljivih granica regulisala zarade, uslove, cene i proizvode. Tako je, uz kratkoročnu finansijsku korist, privatizaciji pridodat hipotetički porast inicijative i efikasnosti. Ako ništa drugo, pretpostavljalo se da će preduzeće koje je iz javnih prešlo u privatne ruke sigurno poslovati sa vizijom dugoročnih investicija i efikasnog određivanja cena.

Toliko o teoriji. Praksa je bila sasvim drugačija. Sa uspostavljanjem moderne države (pre svega tokom prošlog veka), prevoz, bolnice, škole, pošte, vojske, zatvori, policijske snage i pristupačna kultura – ključne usluge za koje profitni motiv nije podesan – stavljene su pod društvenu regulaciju i kontrolu. Sada ih vraćaju privatnim preduzetnicima.

Svedoci smo postepenog prebacivanja društvene odgovornosti na privatni sektor, bez ikakve vidljive kolektivne koristi. Nasuprot ekonomskoj teoriji i popularnom mitu, privatizacija je *neefikasna*. Većina organizacija za koje su države smatrale da treba da pređu u privatni sektor poslovala je sa gubitkom; bilo da se radi o železnicama, rudnicima, poštama ili snabdevačima energijom, njihove usluge i troškovi održavanja uvek više koštaju nego što mogu da prihodeju.

Upravo iz ovog razloga, takva društvena dobra sama po sebi ne privlače kupce, ukoliko se ne ponude po mnogo manjoj ceni. Ali kada država jeftino prodaje, građani gube. Proračunato je da su tokom privatizacija za vreme Margaret Tačer planski niske cene po kojima je privatnom sektoru prodavana dugogodišnja javna imovina, dovele do prebacivanja 14 milijardi funti iz džepova poreskih obveznika u ruke deoničara i drugih investitora.

Ovom gubitku treba dodati još 3 milijarde funti za provizije bankarima koji su posredovali u privatizacijama. Tako je država praktično platila privatnom sektoru oko 17 milijardi funti (19 milijardi evra) za kupovinu sredstava koja inače ne bi našla kupce. Ovo je ozbiljan novac – približno jednak kapitalu univerziteta Harvard, na primer, ili godišnjem bruto domaćem proizvodu Paragvaja ili Bosne i Hercegovine. To se ne može opisati kao efikasno korišćenje javnih resursa.

Jedan od razloga zašto se u Britaniji privatizacija smatra korisnom jeste to što se ona odvijala uporedo sa završetkom decenija britanskog kaskanja za susedima. Ali ovaj ishod je skoro u celini bio rezultat usporavanja rasta u ostalim državama; nije bilo naglog preokreta u britanskoj ekonomiji. U najboljoj studiji o britanskoj privatizaciji zaključeno je da je privatizacija, sama po sebi, imala izuzetno skroman uticaj na dugoročni ekonomski rast – dok je kroz nju novac iz ruku poreskih obveznika i potrošača prebačen u džepove deoničara novoprivatizovanih kompanija.²¹

Jedini razlog zašto privatni investitori žele da kupe naizgled neefikasna društvena dobra jeste to što država za njih eliminiše ili smanjuje rizik. Na primer, u slučaju londonskog metroa, oformljeno je „javno-privatno partnerstvo“ (JPP), i investitori su pozvani da ulože novac. Kupci su bili sigurni da će, šta god da se desi, biti zaštićeni od ozbiljnog gubitka – što ruši ekonomsku argumentaciju za privatizaciju: delovanje profitnog motiva. Pod ovim povlašćenim uslovima, privatni sektor će se pokazati u najmanju ruku jednako neefikasan kao društveni – sakupljajući profit i svaljujući gubitke na državu.

Ishod je bila najgora vrsta „mešovite ekonomije“: individualno preduzeće osigurano javnim sredstvima. U Britaniji novoprivatizovane bolnice redovno propadaju – obično jer se od njih zahteva da donose profit, ali im je zabranjeno da naplaćuju onoliko koliko misle da tržište može da izdrži. U ovom trenutku bolnički konzorcijumi

21 Massimo Florio, *The Great Divestiture: Evaluating the Welfare Impact of the British Privatizations 1979-1997* (Cambridge: The MIT Press, 2006), str. 342.

(poput londonskog metroa, čiji je JPP propao 2007) okreću se državi i traže od nje da plati troškove. Kada ovo počne da se dešava serijski – kao sa nacionalizovanim železnicama – rezultat će biti lagana *de facto* renacionalizacija, ali bez ikakvih prednosti javne kontrole.²²

Rezultat je moralni rizik. Popularni kliše kako su prenaduvane banke koje su do temelja uzdrmale međunarodne finansije 2008. bile „prevelike da propadnu“, naravno, važi i drugde. Nijedna država neće dozvoliti da joj železnički sistem jednostavno „propadne“. Privatizovanim snabdevačima gasom, ili mrežama aviosaobraćajne kontrole, ne može se jednostavno dopustiti da stanu zbog lošeg poslovanja ili finansijske nesposobnosti. I naravno, njihova nova uprava i vlasnici to dobro znaju.

Zanimljivo je da je ova činjenica izmakla inače oštrom oku Fridriha Hajeka. Tvrdeći da je monopolističke industrije (uključujući i železnice i komunalije) najbolje prepustiti privatnicima, prevideo je implikacije; budući da se takvim vitalnim nacionalnim službama nikad neće dozvoliti da propadnu, one mogu da povlače rizične poteze, da troše i ulažu sredstva kako im volja, znajući da će država uvek na kraju platiti račun.

Moralni rizik je prisutan čak i u slučaju institucija i preduzeća od čijeg poslovanja kolektiv, u principu, ima koristi. Prisetite se slučaja Fannie Mae i Freddie Mac, privatnih agencija zaduženih za odobravanje kredita američkoj srednjoj klasi: ta usluga je ključna za dobro funkcionisanje potrošačke ekonomije utemeljene na privatnom vlasništvu i jeftinim kreditima. Godinama pre debakla 2008, Fannie Mae je pozajmljivala novac od države (uz neprirodno depresiranu kamatu) i njime odobravalala komercijalne kredite uz veliki profit.

Pošto je kompanija bila privatna (doduše sa povlašćenim pristupom javnim fondovima), te profite je činio javni novac preusmeren deoničarima i upravi kompanije. Činjenica da su milioni kredita

22 Poslednje godine svog postojanja, 1994, državna železnica British Rail koštala je poreske obveznike 950 miliona funti (milijardu evra). Do 2008, njena poluprivatna naslednica, Network Rail, koštala je poreske obveznike 5 milijardi funti (5,7 milijardi evra).

odobreni kao rezultat ovih privatnih transakcija samo je produbila zločin: kada je Fannie Mae primorana da traži otplatu, veliki deo američke srednje klase pretrpeo je posledice.

Amerikanci su privatizovali manje od svojih britanskih obožavalaca. Ali planski nedovoljno finansiranje prezrenih javnih službi poput Amtraka proizvelo je nezadovoljavajuću uslugu, i ta institucija je osuđena da pre ili kasnije bude ponuđena privatnom kupcu po bagatelnoj ceni. Na Novom Zelandu, gde je država tokom devedesetih privatizovala železnicu i feribote, novi vlasnici su nemilosrdno rasprodali sve što se moglo prodati. U julu 2008, vlada u Velingtonu je preko volje preuzela nazad opelješeni i još uvek neprofitabilni transport i vratila ga pod društvenu kontrolu – uz mnogo veće troškove od onih koji bi bili potrebni za investicije u devedesetima.

U privatizacionoj priči ima dobitnika i gubitnika. U Švedskoj, nakon bankarske krize u kojoj je država izgubila mnogo novca, (konzervativna) vlada je početkom devedesetih preusmerila 14% do tada državno monopolizovanih penzijskih doprinosa iz društvenog sistema u privatne penzione račune. Kao što se moglo predvideti, najveću korist od ove promene imale su osiguravajuće kompanije. Isto tako, među uslovima pod kojima su britanske komunalne službe prodate najboljem ponuđaču našlo se i „prevremeno penzionisanje“ desetina hiljada radnika. Radnici su izgubili posao, državi je natovaren penzioni teret – ali su deoničari novih privatnih organizacija oslobođeni svake odgovornosti.

Prebacivanjem vlasništva na privatne preduzetnike država se oslobađa moralnih obaveza. To je rađeno vrlo svesno: u Britaniji je od 1979. do 1996. (tj. u vreme Margaret Tačer i Džona Mejđžora) udeo privatnih usluga koje je plaćala država podignut sa 11% na 34%, uz najveći skok u oblasti nege starijih, dece i mentalno obolelih. Novoprivatizovani domovi i zdravstvene ustanove su, naravno, spustili kvalitet usluge na minimum kako bi povećali profit i dividende. Tako je socijalna država kradomice rasparčana u korist šačice preduzetnika i deoničara.

Ugovori koje država sklapa sa privatnim preduzećima jesu treći i možda najubedljiviji argument protiv privatizacije. Mnoge službe kojih država želi da se otarasi funkcionišu loše: uprava je loša, ulaganja su nedovoljna itd. Međutim, koliko god loše funkcionisale, poštanske usluge, železnice, starački domovi, zatvori i druge službe ocenjene kao dobre za privatizaciju, one se ne mogu u potpunosti prepustiti volji tržišta. U ogromnoj većini slučajeva to su aktivnosti koje *neko* mora da reguliše – zato su i završile u državnim rukama.

Ovo poluprivatno, poludržavno oslobađanje od suštinski kolektivne odgovornosti vraća nas na jednu staru priču. Ako vas danas u Americi poseti poreska inspekcija, to je zato što je *država* odlučila da sprovede istragu; ali sami inspektori će najverovatnije biti iz *privatne* kompanije. Tu kompaniju je za ovaj posao unajmila država, isto kao što privatne agencije sklapaju ugovore sa Vašingtonom za poslove obezbeđenja, prevoza i tehničke ekspertize (radeći za profit) u Iraku i Avganistanu.

U najkraćem, države sve više prepuštaju svoju odgovornost privatnim firmama, koje nude da posao obave bolje od države, po nižoj ceni. U 18. veku, ti su se ljudi zvali fiskali (tax farming). Rane moderne države često nisu imale dovoljno ljudi za sakupljanje poreza, pa su tu obavezu prepuštale privatnim pojedincima. Posao je dobijao onaj koji je državi ponudio najveći novac, i on je bio slobodan – čim plati ugovorenu sumu – da sakupi koliko može i zadrži prihod. Država se odricala jednog dela očekivanog prihoda u zamenu za unapred isplaćeni novac.

Nakon pada monarhije u Francuskoj, postalo je jasno da su fiskali apsurdno neefikasni. U prvom redu, oni su diskreditovali državu, jer ih je narod doživljavao kao pohlepne profitere. Zatim, donosili su znatno manji prihod od dobro organizovanog sistema državnog prikupljanja poreza, makar i zbog profitne marže privatnog sakupljača. I na kraju, imali ste nezadovoljne poreske obveznike.

Danas u Americi i Britaniji imamo diskreditovanu državu i pohlepne privatne profitere. Zanimljivo je da (za sada) nemamo nezado-

voljne poreske obveznike – ili, ako ih ima, obično su nezadovoljni iz pogrešnih razloga. Pa ipak, problemi koje smo sebi nametnuli slični su onima koje je imao *ancien régime*.

Kako je bilo u 18. veku, tako je i danas: odstranjivanjem državnih odgovornosti i kapaciteta, narušili smo kredibilitet države. Malo je onih u Engleskoj, a još manje u Americi, koji još uvek veruju u ono što se nekada zvalo „misija javne službe“: dužnost da se obezbede određena dobra i usluge samo zato što je to u javnom interesu. Država koja priznaje da se teško prihvata ovih dužnosti i da ih radije prepušta privatnom sektoru i volji tržišta možda (a možda i ne) podiže efikasnost. Ali ona se odriče suštinskih atributa moderne države.

U osnovi, privatizacijom se vraća unazad jedan viševjekovni proces, gde se država prihvatala onih stvari koje pojedinci nisu mogli ili nisu želeli da rade. Pogubne posledice po društveni život, kako to često biva, pomaljaju se iz novog tehnokratskog žargona. U današnjim engleskim visokoškolskim krugovima razgovorom dominira metafora tržišta. Dekani i šefovi odseka upinju se da procene „učinak“ i ekonomski „uticaj“ u svojim procenama kvaliteta nečijeg rada. Kada engleski političari i činovnici pokušavaju da opravdaju napuštanje tradicionalnih monopola nad javnim službama, govore o „diversifikaciji snabdevača“. Kada je britanski sekretar za rad i penzije u junu 2008. najavio planove za privatizaciju javnih službi – uključujući i kratkoročno palijativne mere o „radu za socijalnu pomoć“, koji će Vajtholu omogućiti da objavljuje nerealno niske procenite nezaposlenosti – opisao je taj projekat kao „optimizaciju pružanja socijalne pomoći“.

Šta za korisnike ovih sjajnih mera znači činjenica da je sve, od lokalnog prevoza do regionalnog socijanog radnika, sada u službi neke privatne kompanije, koja svoje poslovanje meri isključivo kratkoročnom profitabilnošću? Pre svega, javlja se negativan socijalni uticaj (da se poslužimo ovim novogovorom). Glavni nedostaci starih javnih službi bili su restriktivni propisi i ustanove – jednoobrazni model za sve – sa kojima su obično povezivane: švedske prodavnice alkohola, bifei britanske železnice, sindikalni francuski zavodi za nezaposlene

i tako dalje. Ali makar su svima omogućavale jednak pristup, i u svakom slučaju, shvatane su kao društvena odgovornost.

Porast preduzetničke kulture je sve to uništio. Možda je privatizovanom telefonskom operateru u interesu da obezbedi ljubazne, automatizovane kol-centre koji će primati reklamacije (dok u starom nacionalizovanom sistemu žalioci nisu imali iluzija da ih iko sluša); ali ništa se suštinski ne menja. Štaviše, socijalna usluga koju pruža privatna kompanija ne predstavlja se kao kolektivno dobro na koje svi građani polažu pravo. Nije iznenađujuće što sve manje ljudi zahteva prava i usluge koje im po zakonu pripadaju.

Rezultat je krnje društvo. Iz perspektive čoveka sa dna – koji traži isplatu nadoknade za nezaposlenost, zdravstvenu negu, socijalnu naknadu ili neku drugu zvanično odobrenu uslugu – on se više instinktivno ne okreće državi, činovnicima ili vladi. Uslugu ili naknadu sada „obezbeđuje“ privatni posrednik. Posledica je da je gusta mreža socijalne interakcije svedena na minimum, i građanina za državu vezuje samo autoritet i poslušnost.

Ovo reduciranje „društva“ na tanku membranu odnosa između privatnih pojedinaca danas se predstavlja kao težnja libertarijanaca i zagovornika tržišta. Ali ne treba zaboraviti da je to bio prvobitni san jakobinaca, boljševika i nacista: ako nas ništa ne vezuje kao zajednicu ili društvo, onda smo potpuno zavisni od države. Vlade koje su previše slabe ili previše diskreditovane da bi delovale kroz svoje građane češće će se služiti drugim sredstvima: opominjanjem, nagovaranjem, pretnjama, i na kraju prisiljavanjem naroda da ih sluša. Gubitak socijalnog smisla artikulisanog kroz javne službe zapravo *pojačava* neobuzdanu snagu premoćne države.

U ovom procesu nema ničeg tajanstvenog: lepo ga je opisao Edmund Berk u kritici Francuske revolucije. Svako društvo, piše on u *Razmišljanjima o revoluciji u Francuskoj*, koje uništava tkivo svoje države, ubrzo će biti „samleveno u prah i čestice individualnosti“. Otklanjanjem javnih službi i njihovim reduciranjem na mrežu unaj-

mljenih privatnih snabdevača, otpočeli smo rasparčavanje društvenog tkiva. Što se tiče praha i čestica individualnosti: to najviše liči na Hobsov rat svih protiv svih, gde za mnoge život ponovo postaje usamljenička, bedna i prilično prljava rabota.

Demokratski deficit

Od svih drugih država se razlikujemo po tome što čoveka koji neće da učestvuje u javnom životu smatramo beskorisnim.

- PERIKLE

Jedna upečatljiva posledica raspadanja društvenog sektora jeste to da sve teže razumemo šta nas to povezuje s drugima. Svi znamo za kritike o „atomizirajućem“ uticaju interneta: ako svako prikuplja mrvice znanja i informacija koje ga zanimaju, ali izbegava da se izlaže bilo čemu drugom, mi zaista činimo globalnu zajednicu izbornog afiniteta – i gubimo dodir sa afinitetima naših suseda.

U tom slučaju, šta nas povezuje? Studenti mi često kažu da znaju i prate samo usko specijalizovane podkategorije vesti i dešavanja. Neki čitaju o prirodnim katastrofama i klimatskim promenama. Drugi su zainteresovani za domaće političke debate, ali ne znaju ništa o svetskim prilikama. U ranijim godinama, listajući novine ili gledajući vesti na televiziji za večerom, morali bi da budu „izloženi“ drugim problemima. Danas takvih nepotrebnih briga nema.

Ovaj problem osvetljava jednu zanemarenu karakteristiku globalizacije. Mladi zaista jesu u kontaktu sa istomišljenicima udaljenim hiljadama kilometara. Ali čak iako studenti iz Berklija, Berlina i Bangalora dele ista interesovanja, oni ne čine *zajednicu*. Prostor je bitan. A politika je funkcija prostora – glasamo tamo gde živimo i autoritet i legitimitet naših lidera ograničen je na mesto gde su izabrani. Tre-

nutna komunikacija sa istomišljenicima sa druge strane sveta nije nikakva zamena za to.

Razmislite na trenutak o značaju nečega poput zdravstvene knjižice ili penzionerske legitimacije. U ranim godinama socijalne države, ova dokumeta su s vremena na vreme morala da budu ispečatirana ili zamenjena da bi vlasnik dobio svoju penziju, bonove za hranu ili dečiji dodatak. Ovi rituali razmene između benevolentne države i njenih građana odvijali su se na određenim lokacijama: obično u pošti. Vremenom je zajedničko iskustvo kontakta sa javnom vlašću i javnom politikom – otelotvoreno u ovim uslugama i beneficijama – značajno doprinosilo učvršćivanju osećanja zajedništva sa sugrađanima.

Ovo osećanje bilo je ključno u izgradnji modernih država i mirnih društava u njima. Do kraja 19. veka, država je bila samo aparat kroz koji je nasledna vladajuća klasa vršila vlast. Ali malo po malo, država je na sebe preuzela niz zadataka i odgovornosti, do tada prepuštenih pojedincima ili privatnim ustanovama.

Primeri su brojni. Privatne bezbednosne agencije su zamenjene (i raspuštene) nacionalnim ili opštinskim policijskim službama. Privatni kuriri su postali suvišni razvojem nacionalnih poštanskih službi. Plaćenici su izgurani iz posla i zamenjeni nacionalnim regrutnim vojskama. Privatni prevoznici nisu nestali – povukavši se u polje luksuznih usluga za najbogatije – ali su ih kao primarne snabdevače zamenili društveni ili regulisani autobusi, tramvaji, trolejbusi i vozovi. Pokroviteljski sistem podržavanja umetnika – koji je dobro funkcionisao za privatne opere u nezavisnim kneževinama i izolovanim kraljevstvima – postepeno je zamenjivan (iako nikad potpuno zamenjen) društveno finansiranom umetnošću, putem nacionalnog i lokalnog oporezivanja koje su nadgledale državne agencije.

Ova poenta se može širiti unedogled. Pojava nacionalnih fudbalskih liga širom Evrope služila je istovremeno kanalisanju narodne energije, učvršćivanju lokalnih identiteta i uspostavljanju nacionalnog osećaja za zajednički prostor i zajednički entuzijazam. Poput čuvenog francuskog geografskog teksta s početka veka, *Le Tour de la*

France par deux enfants, kroz koji je čitava generacija đaka zavolela mapu Francuske, osnivanje fudbalskih liga u Engleskoj i Škotskoj predstavilo je mladim ljubiteljima sporta geografiju njihove zemlje kroz nadmetanje sa timovima iz raznih regiona.

Od najranijih dana, pa do sedamdesetih, fudbalska liga je bila jedna jedina: „meritokratska“ u smislu da su timovi mogli da se penju ili padaju kroz njene divizije prema tome kako igraju. Fudbaleri, regrutovani lokalno, nosili su boje svog tima. Reklame su bile svedene na postere oko terena; ideja da se komercijalni sadržaj nakači na same igrače prosto nikom ne bi pala na pamet – takva kakofonija boja i teksta odvrćala bi pažnju s vizuelnog jedinstva tima.

Vizuelne reprezentacije kolektivnog identiteta nekada su zaista bile veoma važne. Setite se londonskog crnog taksija, čija je upečatljiva boja rođena između dva rata, a od tada je služila ne samo za isticanje taksija, već i za isticanje strogog jedinstva grada kome su služili.

Ista svrha može se, iz ove perspektive, pripisati i izrazito britanskom entuzijazmu prema školskim uniformama (koji ni drugde nije bio nepoznat, ali je obično povezivan sa verskim ili komunitetskim identitetom – parohijskim školama, na primer). Gledajući na to preko provalije koja se otvorila sa „individualističkim“ entuzijazmom šezdesetih, teško nam je da shvatimo njihove prednosti. Nema sumnje, mislimo sada, da takva pravila oblačenja guše identitet i ličnost mladih.

Strogi propisi o oblačenju zaista ističu autoritet i potiskuju individualnost – upravo to je svrha vojničke uniforme. Ali u svoje vreme, uniforme su predstavljale neku vrstu egalitarizma – bilo da su ih nosili učenici, pošari, kondukteri ili saobraćajci. Dete u propisanoj odeći nije pod pritiskom da se u odevanju takmiči sa bogatijim vršnjacima. Uniforma je poistovećivanje deteta sa drugima, preko socijalnih ili etničkih granica, nenamerno – pa tako i prirodno.

Danas, ukoliko priznajemo zajedničke društvene obaveze i prava, obično ih praktikujemo privatno. Pošte su sve više pod pritiskom

privatnih kurirskih službi koje sakupljaju kajmak profitabilnog dela posla, ostavljajući nacionalnu poštu da subvencioniraju skupe dostave u siromašnim i udaljenim područjima. Autobusi i vozovi su u privatnim rukama, ukrašeni reklamama i jarkim bojama koje ističu identitet njihovih vlasnika, umesto usluge koju pružaju. Umetnost se – na primer u Britaniji ili Španiji – finansira od privatne lutrije, dakle sakupljanjem novca od siromašnijih članova zajednice kroz podsticanje legalizovanog kockanja.

Fudbalske lige širom Evrope pretvorene su u prebogat „superlige“ za šaćicu povlašćenih klubova, dok ostali klubovi tave u bedi i irelevantnosti. Ideju „nacionalnog“ prostora zamenila je međunarodna konkurencija, oslonjena na efemerne strane finansijere, koji zarađuju svoj novac komercijalnom eksploatacijom stranih igrača regrutovanih iz dalekih zemalja, sa malim šansama da će se tu dugo zadržati.

Londonska taksi vozila, nekad čuvena po svom efikasnom dizajnu i zapanjujućoj informisanosti vozača, danas se šarene gradom. U poslednjem odstupanju od funkcionalne uniformnosti, nekonvencionalnim proizvođačima i modelima dozvoljeno je da se reklamiraju kao zvanična vozila – iako ne mogu da izvedu do sada zahtevani minimalni zaokret, niti da prevezu dovoljan broj putnika. U skoroj budućnosti, možemo očekivati da se čuveno „znanje“ – intimno poznavanje lavirinta londonskih ulica i trgova, koje je svaki taksista sa dozvolom za rad od 1865. morao da poseduje – zanemari ili ukine u ime slobodnog preduzetništva.

Vojske se, a naročito američka, sve češće oslanjaju na privatne kompanije za logističku podršku, materijal i obezbeđenje transporta. Ove kompanije unajmljuju plaćenike kroz kratkoročne ugovore; po poslednjim podacima, 190.000 privatnih lica „pomogalo je“ američkim oružanim snagama u Iraku i Avganistanu.

Policija je nekad bila realizacija težnje moderne države da reguliše društvene odnose i monopolizuje vlast i nasilje. Manje od dva veka nakon nastanka policijskih službi zamenjuju ih privatne bezbednosne kompanije, čija je funkcija da služe i obezbeđuju „ograđena

naselja“ koja su se pojavila u našim gradovima i predgrađima u posljednje tri decenije.

Šta je zapravo „ograđeno naselje“ i zašto je to važno? U prvobitnom američkom značenju – koje se sada oduševljeno prihvata u pojedinim delovima Londona i drugde u Evropi, kao i širom Latinske Amerike i u bogatim azijskim centrima od Singapura do Šangaja – ovaj izraz se koristi za ljude okupljene u bogatim krajevima predgrađa i gradova, koji sebe smatraju funkcionalno nezavisnim od ostatka društva.

Pre pojave moderne države takve zajednice su bile uobičajene. Ako i nisu bile zaista utvrđene, svakako su predstavljale izraženo privatni prostor, sa vidno obeleženom ogradom i zatvorene za strance. Sa usponom modernih gradova i nacionalnih država, ove utvrđene enklave – često u vlasništvu jednog aristokrate ili privatne kompanije – stopile su se sa svojim urbanim okruženjem. Njihovi stanovnici, sada ubeđeni da im bezbednost garantuje javna vlast, odrekli su se svojih privatnih policijskih službi, razmontirali ograde i počeli da ograničavaju svoju ekskluzivnost na pokazivanje bogatstva i društvenog statusa. Sve do šezdesetih godina prošlog veka, njihova pojava činila bi nam se bizarnom.

Ali danas ih ima svuda. Oni su simbol „položaja“, besramna potvrda čovekove ambicije da se odvoji od ostatka društva i zvanično priznanje nesposobnosti ili nedostatka želje jedne države (ili grada) da nametne svoju vlast na čitavom javnom prostoru. U Americi se ograđena naselja obično nalaze u zabačenim predgrađima. Ali u Engleskoj, kao i drugde, niču u samim gradskim centrima.

„Stratford City“, u istočnom Londonu, pokriva sedamdesetak hektara i kontroliše sve aktivnosti na (javnim) ulicama pod svojom jurisdikcijom. „Cabot Circus“ u Bristolu, „Highcross“ u Lesteru, „Liverpool One“ (koji se prostire na 34 ulice i čiji je vlasnik Grosvenor, kompanija za nekretnine vojvode od Vestminstera), sve su to privatni i privatno kontrolisani posedi u srcu nekadašnjih javnih opština. Dozvoljeno im je da nameću čitav niz zabrana i propisa po svom ukusu: zabranjeni su skejtbordovi, zabranjeni su roleri, zabranjeno

je jesti na određenim mestima, zabranjeno je prosjačenje, zabranjena je skitnja, zabranjeno je fotografisanje, i naravno, tu je mnoštvo privatnih kamera za nadzor koje sve ovo omogućavaju.

Ako na trenutak razmislimo, uočićemo paradoksalnost takvih parazitskih društava unutar društva. Privatna obezbeđenja koja ona angažuju nisu zakonom ovlašćena da nastupaju u ime države, pa tako moraju da se obrate policiji za pomoć u slučaju ozbiljnih zločina. Ulice koje oni tvrde da poseduju, zacrtane su, asfaltirane i osvetljene o javnom trošku: tako su današnji privatizovani građani nezasluzni korisnici jučerašnjih poreskih obveznika. Javne autoputeve kojima stanovnici ograđenih naselja slobodno putuju na posao i do kuće takođe je finansiralo čitavo društvo – koje i dalje plaća njihovo održavanje – što važi i za javne službe (škole, bolnice, pošte, vatrogasne stanice i slično) na koje se s istim pravom i očekivanjima oslanjaju i „ograđeni građani“ i njihovi nepovlašćeni susedi.

Zastupnici ovih ljudi tvrde da ograđena naselja štite slobodu svojih članova. Ljudi su iza tih ograda bezbedniji i za tu privilegiju plaćaju; slobodni su da žive u svom svetu. Iz toga sledi da mogu da nameću pravila o izgledu, dizajnu i ponašanju u skladu sa svojim „vrednostima“, što ne traže od onih koji nisu članovi i žive izvan njihovih granica. Ali u praksi, ovakvo prekomerno „privatizovanje“ svakodnevnog života zapravo fragmentiše i deli javni prostor na način koji ugrožava svačiju slobodu.

Današnji poriv da se živi u takvom privatnom prostoru sa sebi sličnima nije ograničen na bogate zemljoposjednike. To je isti onaj impuls koji afroameričke ili jevrejske studente nagoni da osnivaju svoje odvojene „domove“, da odvojeno jedu, pa čak i da uče prvenstveno o sebi, birajući kao glavne predmete kurseve o identitetu.

Ljudi koji žive u privatnim prostorima aktivno podstiču slabljenje i koroziju javnog prostora. Drugim rečima, oni podstiču razvoj upravo onih okolnosti koje su ih naterale da se osame. Čineći to, oni plaćaju cenu. Ako se javna dobra – javne usluge, javni prostori, javne ustanove – devalviraju, umanjuju u očima građana i zamenjuju privatnim

servisima dostupnim za novac, onda gubimo osećaj da bi zajednički interesi i zajedničke potrebe trebalo da budu važniji od privatnih preferencija i individualnih pogodnosti. I kada jednom prestanemo da javno vrednujemo više od privatnog, nema nikakve sumnje da ćemo na kraju teško uviđati zašto bi trebalo da zakon (javno dobro par excellence) poštujemo više od sile.

Poslednjih godina odvikavamo se od ideje da bi zakon uvek trebalo da ima prednost nad silom: da nije tako, ne bismo tako spremno pristali na „preventivni“ rat protivan čitavom međunarodnom pravu. Naravno, ovo je spoljnopolitičko pitanje, a na tom terenu je realizam često potiskivao poštovanje sporazuma i prava. Ali koliko smo daleko od trenutka kada ćemo takve kriterijume početi da uvozimo i u unutrašnju politiku.

U vreme kada mlade podstiču da maksimiziraju sopstveni interes i samopromociju, altruizam, pa čak ni lepo ponašanje, nisu na ceni. Ako izuzmemo povratak na verski autoritet – koji i sam povremeno podriva sekularne institucije – šta mladoj generaciji može da pruži osećanje smislenosti izvan kratkoročne koristi? Pokojni Albert Hiršman govorio je o „oslobađajućem iskustvu“ života posvećenog delovanju za javno dobro: „Najveća prednost javnog delovanja jeste mogućnost zadovoljenja podsvesne potrebe za višim ciljem i životnim smislom kod mladih ljudi, naročito u doba kada verski žar u mnogim zemljama gasne.“²³

Jedan od stabilizujućih elemenata šezdesetih bila je vrlo rasprostranjena težnja mladih ljudi da stupe u javnu službu ili neku od liberalnih profesija: prosvetu, zdravstvo, novinarstvo, državnu upravu, umetnost ili javno pravobranilaštvo. Malo je svršenih studenata pre sredine sedamdesetih želelo „poslovno“ obrazovanje; i broj onih koji su se prijavljivali za advokaturu bio je mnogo manji nego danas. Utilitarno usavršavanje bilo je u suprotnosti sa stečenom navikom rada u korist sugrađana.

23 Albert O. Hirschman, *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1982), str. 126.

Ukoliko ne poštujemo javna dobra; ukoliko dozvoljavamo ili podstičemo privatizaciju javnog prostora, resursa i usluga; ukoliko zdušno podržavamo sklonost mlade generacije da se bavi isključivo sopstvenim potrebama, onda se ne smemo iznenaditi postepenim jenjavanjem građanskog angažovanja u javnom donošenju odluka. Poslednjih godina, mnogo se govori o takozvanom „demokratskom deficitu“. Konstantno opadanje izlaznosti na lokalne i nacionalne izbore, cinični prezir prema političarima i političkim institucijama redovno se beleže u istraživanjima javnog mnjenja – pre svega među mladima. Preovlađuje utisak da će „oni“ u svakom slučaju uraditi to što hoće – štiteći svoje interese – zašto bismo „mi“ gubili vreme pokušavajući da utičemo na ishod njihovog rada.

Kratkoročno, demokratske države mogu da prežive ravnodušnost svojih građana. Nekada se čak i smatralo da je u organizovanoj republici preveliko učešće birača indikator nevolje. Upravljanje državom, kako se najčešće pretpostavljalo, trebalo bi prepustiti onima koji su za taj posao izabrani. Ali klatno se zaljuljalo u suprotnom pravcu.

Izlaznost na američke predsedničke i kongresne izbore već dugo je zabrinjavajuće niska, i nastavlja da opada. U Britaniji, na parlamentarnim izborima – koji su nekada bili prilika za najšire građansko angažovanje – izlaznost konstantno opada još od sedamdesetih; tipičan primer je činjenica da je Margaret Tačer osvojila više glasova u svojoj prvoj izbornoj pobedi nego ikada kasnije. Nastavila je da pobeđuje, jer je podrška opoziciji opadala još brže. Parlamentarni izbori za Evropsku uniju, uvedeni 1979. godine, poznati su po malom broju evropskih građana koji se potrude da glasaju.

Zašto je to važno? Zato što – kako su još stari Grci znali – učešće u procesu donošenja odluka ne samo što pojačava kolektivno osećanje odgovornosti za ono što vlada radi, već primorava naše vladare na poštenje i sprečava autoritarne ekscese. Politička demobilizacija, uprkos tome što predstavlja zdravo distanciranje od ideološke polarizacije karakteristične za jačanje političke stabilnosti u posleratnoj zapadnoj Evropi, jeste i opasan i klizav tren. Ona je takođe i kumula-

tivna: ako se osećamo isključenima iz upravljanja našim kolektivnim poslovima, nećemo se truditi ni da o njima govorimo. U tom slučaju, ne bi smelo da nas iznenadi kada shvatimo da nas niko ne sluša.

Opasnost od demokratskog deficita uvek je prisutna u sistemima posredne političke reprezentacije. Direktna demokratija, unutar malih političkih jedinica, povećava participaciju – doduše, uz rizik konformizma i većinskog ugnjetavanja: nema ničeg potencijalno represivnijeg po drugačije stavove od gradskog skupa ili kibuca. Biranje ljudi koji će nas predstavljati u nekoj dalekoj skupštini jeste razuman mehanizam za balansiranje predstavljanja interesa u velikim i složenim zajednicama. Ali ukoliko ne ovlastimo svoje predstavnike da govore samo ono što smo im mi odobrili – što je pristup koji promovišu radikalni studenti i revolucionarne mase – primorani smo da im dopustimo da slede sopstvene procene.

Ljudi koji danas dominiraju politikom na Zapadu pre svega su produkti – ili u slučaju Nikolasa Sarkozyja nusprodukti – šezdesetih. Bil i Hilari Klinton, Toni Bler i Gordon Braun predstavljaju „bejbi-bumere“. To važi i za Andersa Foga Rasmusena, „liberalnog“ danskog premijera; Segojen Rojal i Martin Obri, zavađene suparnice u borbi za vođstvo nad anemičnom francuskom Socijalističkom partijom, i Hermana van Rompeja, poštenog ali razočaravajućeg predsednika Evropske unije.

Političari ove generacije dele onaj entuzijazam kakav nisu uspeli da probude kod birača u svojim zemljama. Čini se da nemaju čvrsta ubeđenja u bilo kakav celoviti niz principa ili mera; i iako niko od njih – sa mogućim izuzetkom Blera – ne izaziva prezir kao bivši predsednik Džordž Buš (takođe bejbi-bumer), strahovito se razlikuju od državnika generacije Drugog svetskog rata. Čini se da ne poseduju ni odlučnost ni autoritet.

Korisnici socijalnih država koji dovode u pitanje institucije tih država, sve su to deca Margaret Tačer, političari koji su ustuknuli od ambicija svojih prethodnika. Za malo njih – opet sa izuzetkom Buša i Blera – moglo bi se reći da su aktivno izdali demokratsko poverenje

koje im je dato. Ali ako postoji jedna generacija javnih službenika koja deli odgovornost za naše kolektivno nepoverenje prema politici i političarima, onda su oni njeni pravi predstavnici. Ubeđeni da ne mogu mnogo da učine, oni čine vrlo malo. Najbolje što se o njima može reći, što često važi za celu generaciju bejbi-bumera, jeste da nemaju nikakva čvrsta uverenja: to su političari-lajt.

Budući da više ne verujemo u takve ljude, ne samo što gubimo veru u poslanike i kongresmene, već i u sam parlament i kongres. U takvim trenucima, narod ima poriv i da „najuri bagru“ ili da ih pusti da učine najgore što mogu. Nijedno od ova dva ne uliva nadu: ne znamo kako da ih najurimo, a ne možemo ni da ih puštamo da čine najgore što mogu. Treći odgovor – „srušiti sistem!“ – diskreditovan je svojom besmislenošću: koje delove kog sistema, i u korist koje systemske zamene? A uz to, ko će se prihvatiti rušenja?

Više nemamo političke pokrete. Iako hiljade nas može da izađe na neki skup ili u protestnu šetnju, u takvim prilikama vezuje nas jedan zajednički interes. Svaki pokušaj da se takvi problemi pretoče u kolektivne ciljeve obično biva ugušen fragmentisanim individualizmom naših problema. Plemeniti ciljevi – borba protiv klimatskih promena, suprotstavljanje ratu, zalaganje za javnu zdravstvenu zaštitu ili kažnjavanje bankara – ujedinjeni su samo pukim izražavanjem emocija. U svom političkom i ekonomskom životu, postali smo konzumenti: birajući na širokoj paleti suprotstavljenih ciljeva, teško nam je da zamislimo način ili razlog da te ciljeve objedinimo u jednu koherentnu celinu. Moramo pronaći bolje rešenje.

ČETVRTO POGLAVLJE

ZBOGOM SVEMU TOME?

Pronaći domovinu nije isto što i obitavati na mestu gde su nekada živeli naši preci.

- KŠIŠTOF ČIŽEVSKI

Kada je komunizam pao 1989, ispostavilo se da je za komentatore sa Zapada likovanje bilo neodoljivo iskušenje. To je, tvrdili su, kraj Istorije. Od sada svet pripada liberalnom kapitalizmu – nema alternative – i svi ćemo složno koračati u budućnost na temelju mira, demokratije i slobodnog tržišta. Dvadeset godina kasnije, ova tvrdnja zvuči banalno.

Nema sumnje da su pad Berlinskog zida i lančano urušavanje komunističkih država od predgrađa Beča do obala Tihog okeana predstavljali značajan preokret: milioni ljudi su oslobođeni stega jedne nesrećne i promašene ideologije i njenih autoritarnih institucija. Ali niko ozbiljan ne može da tvrdi da je komunizam zamenilo doba idiličnog spokoja. Nije bilo mira u postkomunističkoj Jugoslaviji, i malo je demokratije u bilo kojoj bivšoj sovjetskoj republici.

Što se tiče slobodnog tržišta, ono je sigurno procvetalo, ali ne baš za svakoga. Zapad je – a pre svega Evropa i Sjedinjene Američke Države – propustio jedinstvenu priliku da ponovo izgradi svet oko usaglašenih i usavršenih međunarodnih institucija i običaja. Umesto toga, zadovoljno smo sebi čestitali na pobedi u hladnom ratu: što je siguran način da se izgubi mir. Godine između 1989. i 2009. pojeli su skakavci.

1989. i kraj levice

U komunizmu je najgore ono što nastupa posle njega.

- ADAM MIHNJIK

Kada se komunizam srušio, uporedo sa njim raspale su se i neke represivne države i političke dogme. Nestankom tolikog broja režima usko vezanih za revolucionarni narativ oglasila su se posmrtna zvona za dvestagodišnje obećanje radikalnog progressa. Nakon Francuske revolucije, i uz ojačano samopouzdanje posle Lenjinovog uspona na vlast 1917, marksistička leвица čvrsto je verovala da socijalistička budućnost ne samo što *treba* da zameni kapitalističku sadašnjost, već da se to *mora* desiti. Kao što je skeptično primetio filozof Bernard Vilijams, leвица je uzimala zdravo za gotovo da će njenim ciljevima „apludirati vasiona“.²⁴

Teško je danas zamisliti ovakvu sekularnu veru – apsolutno ubeđenje sa kojim su se intelektualci i radikalni političari pozivali na nepogrešive „istorijske“ zakone, pravdajući svoje stavove. Jedan od izvora bio je devetnaestovekovni pozitivizam: nova naučna vera u politički značaj socijalnih podataka. Dvadeset četvrtog oktobra 1984, mlada Beatrice Veb opisuje u svom dnevniku kako se igra sa činjenicama, provlačeći ih kroz prste i pokušavajući da zamisli „da preda mnogom leži čitav svet znanja kojim mogu da povežem čvorove ljudske sudbine“.²⁵ Kao što će Vilijam Beveridž kasnije prokomentarisati, ljudi poput Vebove „ostavljaju utisak da bi čovek, uz dovoljno razmišljanja, mogao iskorijeniti sva zla ovog sveta razumnim progressom“.²⁶

Ovo pozno viktorijansko samopouzdanje jedva je pretrajalo u 20. veku. Do pedesetih godina prošlog veka, ozbiljno je uzdrmano u

²⁴ Bernard Williams, *Philosophy as a Humanistic Discipline* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), str. 144.

²⁵ Beatrice Webb, *My Apprenticeship* (London: Longmans, Green and Co., 1926), str. 137.

²⁶ José Harris, *William Beveridge: A Biography* (Oxford: The Clarendon Press, 1977), str. 119.

mnogim delovima sveta, zločinima koje su u ime Istorije počinili Lenjin i njegovi naslednici; za Ralfa Darendorfa, Ričard Touni (britanski društveni istoričar, umro 1962) bio je „jedina osoba sa kojom mogu da razgovaram o progresu bez vidnog osećanja stida“.²⁷

Pa ipak, bar do kraja 1989. još uvek je bilo moguće verovati da se istorija kreće u određenim utvrdivim pravcima i da je – kako god to tumačili – komunizam bio kulminacija jedne takve putanje: činjenica da je ovo uverenje u osnovi religijsko nije umanjila njegovu primamljivost za mnoge generacije sekularnih progresivaca. Čak i nakon razočarenja 1956. i 1968, mnogi su ostali odani političkim savezima na „ispravnoj“ strani budućnosti, koliko god sadašnjost bila zabrinjavajuća.

Jedna posebno značajna odlika ove iluzije jeste trajna primamljivost marksizma. Dugo godina nakon što su Marksove prognoze prestale da budu relevantne, mnogi socijaldemokrati, kao i komunisti, još uvek su insistirali – makar pro forme – na svojoj odanosti Majstoru. Ova odanost je glavnoj struji političke levice obezbedila rečnik i čitav niz rezervnih doktrinarnih principa, ali ju je ostavila bez praktičnih političkih odgovora na realne probleme.

U vreme Velike ekonomske krize tridesetih, mnogi samozvani marksisti odbijali su da daju svoje predloge, pa čak i da učestvuju u raspravi o predloženim rešenjima. Poput bankara i neoklasičnih ekonomista, bili su ubeđeni da kapitalizam ima svoje zakone koji se ne mogu ispravljati ili kršiti, i da je besmisleno mešati se u njihovo delovanje. Ova slepa vera lišila je mnoge socijaliste, i tada i kasnijih godina, sposobnosti da se suoče sa moralnim pitanjima: politika, tvrdili su oni, nema veze sa pravima, pa čak ni sa pravdom. Tu se radi o klasi, eksploataciji i oblicima proizvodnje.

Tako su i socijalisti i socijaldemokrati do samog kraja robovali suštinskim pretpostavkama devetnaestovekovne socijalističke misli. Taj zaostali sistem uverenja – koji prema ideologiji stoji u istom odnosu kao engleski *low-church* anglikanizam prema razvijenom

²⁷ Ralf Dahrendorf, *op. cit.*, str 124.

katoličanstvu – pružio je opravdanje svakome ko sebe naziva socijaldemokratom da se distancira i od najvećih reformista među liberalima i demohrišćanima.

Zato je propast komunizma bila toliko važna. Sa urušavanjem tog sistema, odmotalo se klupko doktrina koje su čitav vek povezivale levicu. Koliko god njegova moskovska varijanta bila izvitoperena, iznenadni i potpuni nestanak sistema prosto je morao da uzdrma svaku partiju ili pokret koji se naziva „socijaldemokratskim“.

To je bila osobenost levičarske politike. Čak i kad bi sutra svi konzervativni i reakcionarni režimi bili zbrisani, a njihova reputacija nepopravljivo ukaljano korupcijom i nesposobnošću, konzervativna politika bi preživela u celosti. Ali za levicu, odsustvo istorijski potvrđenog narativa ostavlja prazan prostor. Preostaje jedino politika: politika interesa, politika zavisti, politika ponovnog izbora. Bez idealizma, politika biva svedena na jedan oblik društvenog računovodstva, dnevnog upravljanja ljudima i stvarima. Konzervativci i ovo mogu da prežive. Ali za levicu je to pogubno.

Od samog početka, demokratska levica u Evropi sebe je doživljavala kao razumnu alternativu revolucionarnom socijalizmu i, kasnijih godina, iz njega proisteklom komunizmu. Socijaldemokratija je tako bila inherentno šizofrena. Stupajući sigurnim korakom u bolju budućnost, stalno se nervozno ostvrtala preko ramena. Kao da su govorili: *mi* nismo autoritarni. *Mi* se zalažemo za slobodu, a ne za represiju. *Mi* smo demokrati koji veruju u jednakost, socijalnu pravdu i regulisana tržišta.

Dokle god je primarni cilj socijaldemokrata bio da ubede birače da upravo oni predstavljaju ozbiljan radikalni izbor unutar liberalne struje, ovaj defanzivni stav imao je smisla, ali danas je takva retorika besmislena. Nije slučajno što jedna demohrišćanka poput Angele Merkel može da pobedi socijaldemokrate u Nemačkoj – čak i usred finansijske krize – sa predlozima koji u suštini podsećaju na njihov program.

Socijaldemokratija, u ovom ili onom obliku, predstavlja standard savremene evropske politike. Vrlo je malo evropskih političara, a još manje onih uticajnih, koji se protive suštinskim socijaldemokratskim pretpostavkama o dužnostima države, koliko god se razlikovali u stavovima o njihovom dometu. Upravo zato, socijaldemokrati u današnjoj Evropi nemaju značajnu ponudu: u Francuskoj, na primer, njihova sklonost da daju prednost državnom vlasništvu ne razlikuje ih od kolberovskih instikata degolovske desnice. Današnji problem nije socijaldemokratska politika, već njen istrošeni rečnik. Budući da je autoritarna struja na levisi poražena, isticanje „demokratije“ je uglavnom izlišno. Danas smo svi demokrate.

Ironija postkomunizma

Sve smo postigli, ali, po meni, to je samo satirizovana verzija onoga o čemu smo sanjali.

- KŠIŠTOF KJEŠLOVSKI

Ako smo svi „demokrati“, po čemu se onda razlikujemo? Za šta se zalažemo? Znamo šta ne želimo: iz gorkog iskustva prošlog veka naučili smo da ima stvari koje država svakako *ne bi trebalo* da radi. Preživeli smo vreme doktrina po kojima bi naši vladari trebalo da vrše vlast i podsećaju građane – ako treba i silom – da oni na vlasti znaju šta je za njih najbolje. Ne možemo vraćati na to.

S druge strane, i uprkos navodnim „lekcijama“ 1989, znamo da država nije *sama po sebi* loša. Jedino što je gore od prevelike države jeste premala država: u nefunkcionalnim državama, ljudi su podvrgnuti istom nasilju i nepravdi kao pod autoritarnom vlašću, s tim što još i vozovi kasne. Uz to, ako malo razmislimo, shvatićemo da su dvadesetovekovne skaske o „socijalizmu ili slobodi“ i „komunizmu ili kapitalizmu“ sasvim neutemeljene. Kapitalizam nije politički

sistem; to je oblik ekonomskog života, u praksi kompatibilan sa desničarskim diktaturama (Čile pod Pinočeom), levičarskim diktaturama (današnja Kina), socijaldemokratskim kraljevinama (Švedska) i plutokratskim republikama (Sjedinjene Američke Države). Da li kapitalističke privrede najuspešnije opstaju u slobodnom društvu verovatno je mnogo otvorenije pitanje nego što obično mislimo.

Isto tako, komunizam – očigledno neprijateljski nastrojen prema istinski slobodnom tržištu – može da se prilagodi raznim oblicima ekonomskog ustrojstva, iako koči njihovu efikasnost. Dakle, s pravom smo pretpostavili da će rušenje komunizma staviti tačku na oduševljeno zagovaranje dirigovane ekonomije i centralne kontrole; ali nije sasvim jasno koji su ostali zaključci koje možemo izvući. I naprosto nije tačno da je propast komunizma diskreditovala svako državno delovanje i ekonomsko planiranje.

Pravi problem posle 1989. nije kakav stav da zauzmemo o komunizmu. Vizija o totalnoj društvenoj organizaciji – fantazija koja je pokretala utopiste od Sidnija Veba do Lenjina, od Robespjera do Le Korbizjea – danas je srušena. Ali pitanje kako da se organizujemo za opšte dobro ostaje jednako važno. Naš izazov jeste da ga izvučemo iz ruševina.

Kao što znaju svi koji su posetili postkomunističku Evropu, ili u njoj živeli, prelazak iz represivnog egalitarizma u neobuzdanu pohlepu nije baš mnogo primamljiv. Na tom prostoru danas ima mnogo onih koji zdušno podržavaju stav da je poenta političke slobode u zarađivanju novca. To je svakako stav predsednika Češke, Vaclava Klauza, a on nije jedini.

Ali zašto nam je prijatnije da vidimo šaćicu pohlepnih biznismena koji profitiraju od rušenja jedne autoritarne države nego da gledamo samu tu autoritarnu državu? I jedno i drugo su znaci da sa jednim društvom nešto ozbiljno nije u redu. Sloboda je sloboda. Ali ako ona vodi u nejednakost, siromaštvo i cinizam, onda treba to da kažemo, a ne da guramo njene nedostatke pod tepih u ime pobede slobode nad represijom.

Do kraja 20. veka, socijaldemokratija je u Evropi ispunila mnoge svoje dugoročne ciljeve, ali je pritom zaboravila ili napustila svoje prvobitne povode. Od Skandinavije do Kanade, politička levica i njene institucije počivale su na „međuklasnim“ savezima radnika, seljaka, i srednje klase. Prebeg ovih poslednjih predstavlja najveći izazov za socijalne države i partije koje su ih utemeljile. Uprkos tome što su upravo oni imali najviše koristi od socijalnih zakona u najvećem delu Evrope i Severne Amerike, sve više birača na Zapadu koji sebe smatraju „srednjom klasom“ nepoverljivo je prema porezima koji im se nameću da bi se održale egalitarne institucije.

Porast nezaposlenosti sedamdesetih godina dodatno je opteretio budžet i smanjio poreske prihode. Uz to, inflacija tog perioda povećala je poresko opterećenje – makar i nominalno – za one još uvek zaposlene. Budući da su oni bili neproporcionalno kvalifikovani i školovani, postali su ozlojeđeni. Ono što se nekad prećutno prihvatilo kao recipročni sporazum sada se opisivalo kao „nepošteno“: prednosti socijalne države postale su „preuveličane“.

Dok četrdesetih godina prošlog veka većina manuelnih radnika nije plaćala porez, što ih je činilo isključivo korisnicima novih socijalnih pogodnosti, do sedamdesetih godina – ponovo zahvaljujući inflaciji, ali i porastu zarada – mnogi od njih su ušli u poresku grupu srednje klase. Štaviše, kako je vreme proticalo, odlazili su u penziju – pa tako koristili pogodnosti poput penzijske nadoknade i drugih javnih davanja (besplatnog prevoza, subvencionisanih karata za kulturne manifestacije). To su sada plaćala njihova deca, koja nisu pamtila Veliku ekonomsku krizu i rat, pa tako nisu bila direktno upoznata sa okolnostima koje su pokrenule ova davanja. Samo su prezirali troškove.

Iz pesimističke perspektive, socijaldemokratski „momenat“ nije nadživeo generaciju svojih pokretača. Kako su korisnici starili, a pamćenje bledelo, prednosti skupih *états providentiaux* postepeno su se gubile iz vida. Ovaj proces se ubrzao tokom osamdesetih i devedesetih kako su neoliberalni režimi toga doba selektivno opo-

rezivali univarzalne usluge: testiranje materijalnog stanja ponovo je uvedeno na mala vrata, sa ciljem da se srednja klasa okrene protiv socijalnih usluga, koje su sada doživljavane kao korisne samo za najsiromašnije.

Da li su socijaldemokratske i socijalne države neodrživo skupe? Mnogo se govorilo o naizgled apsurdnom preranom penzionisanju koje uživaju mnogi evropski radnici u javnom sektoru – na račun poreskih obveznika iz privatnog sektora. Poznati primer su mašinovođe u Francuskoj, koji mogu da se penzionišu u pedesetoj, sa pozamašnom penzijom zaštićenom od inflacije. Kako efikasna ekonomija, pitaju kritičari, može da izdrži takvo opterećenje?

Kada su se (pretežno komunistički) sindikati železničara izborili za ove programe, nedugo nakon Drugog svetskog rata, mašinovođe su bile drugačija vrsta radnika. Obično regrutovani odmah nakon osnovne škole, sa trinaest godina radili su opasan manuelni posao – upravljali parnim lokomotivama – više od četiri decenije. Do penzije u pedeset i nekoj, bili su iscrpljeni, često bolesni, retko ko bi poživio narednih deset godina. Pristojne penzije bile su najmanje što su mogli da traže i taj teret je država lako podnosila.

Danas vozači brzih vozova radni dan provode u prijatno zagrejanoj (ili rashlađenoj) kabini, a najbliže manuelnom radu im je pritisakanje elektronskih prekidača za aktivaciju mašine. Apsurdno je da se oni penzionišu pre svoje pedeset pete godine. To je ujedno i skupo: zahvaljujući zdravstvenim i drugim pogodnostima francuske socijalne države, ovi ljudi mogu da očekuju da će doživeti pozne osamdesete. To je veliko opterećenje za javne finansije, kao i za godišnji budžet državne železnice.

Ali odgovor nije odustajanje od principa pristojnih penzija, zdravstvenih usluga i drugih socijalnih dobara. Političari moraju pronaći hrabrost da insistiraju (u ovom slučaju) na povećanju starosne granice za odlazak u penziju – i da to onda opravdaju pred biračima. Ali takve promene su nepopularne, a današnji političari se, skoro po svaku cenu, klone nepopularnosti. U najvećem broju slučajeva, di-

leme i nedostaci socijalne države rezultat su političkog kukavičluka, pre nego ekonomske neodrživosti.

Pa ipak, problemi sa kojima se suočava socijaldemokratija su realni. Bez ideološkog narativa, i lišena svog samozvanog biračkog „jezgra“, ona je postala neka vrsta siročeta nakon euforičnih zabluda od osamdeset devete naovamo. A malo ko može da tvrdi da socijalno ustrojstvo, dovedeno do ekstrema, ne miriše na stav „radi kako ti se kaže!“ – bilo je trenutaka u posleratnoj Skandinaviji kada je oduševljenje eugenikom i društvenom efikašnošću potisnulo ne samo sećanje na noviju istoriju, već i prirodnu potrebu čoveka za autonomijom i samostalnošću.

Štaviše, kako je jednom primetio Lešek Kolakovski, socijalna država podrazumeva zaštitu slabe većine od snažne i povlašćene manjine. Koliko god razumno zvučao, ovaj princip je implicitno nedemokratski i potencijalno totalitaran. Ali socijaldemokratija nikad nije skliznula u autoritarnu vladavinu. Zašto? Da li demokratske institucije garantuju poštenje političara? Pre će biti da je svesno nedosledna primena logike zaštitničke države očuvala njenu demokratsku formu.

Nažalost, pragmatizam nije uvek dobra politika. Najveća prednost socijaldemokratije iz polovine prošlog veka – njena spremnost da pravi ustupke u svojim ključnim stavovima u ime ravnoteže, tolerancije, pravednosti i slobode – sada više liči na slabost: kukavičluk u suočavanju sa novim okolnostima. Teško nam je da zanemarimo te kompromise i setimo se osnovnih karakteristika progresivne misli: onoga što je sindikalista Eduard Bert početkom 20. veka nazvao „pobunom duha protiv... sveta u kojem čoveku preti monstruozni moralni i metafizički materijalizam“.

Šta smo naučili?

Čovečanstvo ne može da se popravi dok ne dođe do velike promene u osnovnom načinu razmišljanja ljudi.

- DŽON STJUART MIL

Šta je onda *trebalo* da naučimo iz 1989? Možda, pre svega, da ništa nije ni nužno ni neizbežno. Komunizam nije morao da se dogodi – i nije bilo razloga zašto bi trajao večno; ali nismo smeli biti sigurni ni da će se srušiti. Progresivci moraju da se pomire sa neizvesnošću politike: ni uspon ni kasniju krizu socijalnih država ne treba shvatiti kao dar Istorije. Socijaldemokratski „momenat“ – ili njegova američka varijanta, od Nju dila do Velikog društva – bio je proizvod određenog spleta okolnosti, koje se verovatno neće ponoviti. Isto se može reći i za neoliberalni „momenat“, koji je započeo sedamdesetih, i tek se sada usporava.

Ali upravo zato što istorija nije predodređena, mi smrtnici je moramo stvarati u hodu – i u okolnostima za koje, kako je primetio stari Marks, nismo isključivo mi odgovorni. Ponovo bi trebalo postaviti večna pitanja, ali bismo morali da budemo spremni na drugačije odgovore. Moramo odlučiti koje karakteristike prošlosti želimo da zadržimo i shvatiti šta ih je omogućilo. Koje su to okolnosti bile jedinstvene? I koje okolnosti bismo mi, uz dovoljno želje i truda, mogli da ponovimo?

Ako se 1989. godine radilo o ponovnom otkrivanju slobode, kakva ograničenja smo sada spremni da joj nametnemo? Čak i u „najslobodoljubivijim“ društvima, sloboda ima neka ograničenja. Ali ako prihvatimo neka ograničenja – što uvek radimo – zašto ne bismo i neka druga? Zašto smo tako sigurni da planiranje, progresivni porezi ili kolektivno vlasništvo nad javnim dobrima predstavljaju neprihvatljivo sputavanje slobode; dok su video nadzor, državno spasavanje investicionih banaka, prisluškiivanje telefona i skupi ratovi u dalekim zemljama prihvatljiv teret za jedan slobodan narod?

Možda postoje dobri odgovori na ova pitanja, ali kako da znamo dok ih ne postavimo? Moramo ponovo naučiti da razgovaramo o promenama: kako da zamislimo sasvim drugačiji poredak, lišen opasnog „revolucionarnog“ žargona. Moramo napraviti bolju razliku nego neki od naših predaka između poželjnih ciljeva i neprihvatljivih sredstava. U najmanju ruku, trebalo bi da poslušamo Kejnsovo upozorenje: „Nije dovoljno da poredak koji zagovaramo samo bude bolji od onog prethodnog; on mora biti dovoljno bolji da nadomesti nesreće koje donose promene.“²⁸

Ali nakon što sve ovo priznamo i svarimo, moramo pogledati u budućnost: šta želimo i zašto to želimo? Kao što današnje jadno stanje na levlci pokazuje, odgovori nisu očigledni. Ali koje su nam alternative? Ne možemo da zanemarimo prošlost i da se nadamo najboljem: iz iskustva znamo da politika, poput prirode, prezire vakuum. Nakon dvadeset izgubljenih godina, vreme je da počnemo od početka. Šta da se radi?

28 John Maynard Keynes, *Two Memoirs - Dr. Melchior, a Defeated Enemy and My Early Beliefs* (New York: A. M. Kelly, 1949), str. 156.

PETO POGLAVLJE

ŠTA DA SE RADI?

Mislim da bi kapitalizam, ako se mudro sprovodi, verovatno mogao da bude efikasniji u postizanju ekonomskih ciljeva od bilo kog drugog zamislivog poretka. Ali to je, samo po sebi, vrlo problematično. Naš zadatak je da smislimo društveni poredak koji će biti maksimalno efikasan, a da ne obesmisli našu predstavu o zadovoljavajućem načinu života.

- DŽON MEJNARD KEJNS

Oni koji tvrde da je „sistem“ kriv, ili koji u svakom političkom gafu vide misteriozno manevrisanje, ne mogu nas mnogo čemu naučiti. Ali sklonost ka neslaganju, nepristajanju i pobuni – koliko god bila iritantna u svojim ekstremima – predstavlja samu srž svakog otvorenog društva. Potrebni su nam ljudi koji suprotstavljanje većinskom mišljenju uzdižu do nivoa vrline. Demokratija trajnog konsenzusa ne može dugo opstati kao demokratija.

Argument za pobunu

Umesto da iskoriste svoje nagomilane materijalne i tehničke resurse za izgradnju velegrada, ljudi devetnaestog veka gradili su sirotinjske četvrti... (što je) prema testu privatnog preduzetništva „bilo isplativo“, dok bi velegrad, smatrali su, predstavljao budalasto razmetanje, koje bi, po imbecilnom rečniku finansijske mode, „palo na teret budućih generacija“... Isto pravilo samodestruktivne finansijske kalkulacije važi u svim domenima. Uništavamo prirodne lepote, jer neprivatizovane prirodne lepote nemaju nikakvu ekonomsku vrednost. Spremni smo da ugasimo i Sunce i zvezde, jer ne isplaćuju dividende.

- DŽON MEJNARD KEJNS

Konformitet je primamljiv, zajednički život je lakši kada se svi naizgled slažu, i gde se drugačije mišljenje umiruje ustaljenim kompromisima. Društvima i zajednicama u kojima ovoga nema ne ide dobro. Ali konformitet ima svoju cenu. Zatvoreni krug stavova i ideja u koji se nikad ne puštaju neistomišljenici – ili se puštaju samo u okviru propisanih granica – gubi sposobnost da energično i maštovito odgovori na nove izazove.

Sjedinjene Države su zemlja izgrađena na malim zajednicama. Kao što svako ko je neko vreme proveo u takvim mestima zna, prirodni instinkt je uvek da se na javno ponašanje članova nametne neka propisana uniformnost. U Americi, ovom instinktu se delimično suprotstavljaju individualističke sklonosti prvobitnih naseljenika i ustavne mere zaštite koje su propisane za manjinsko i lično neslaganje. Ali ravnoteža je, što je između ostalih primetio i Aleksis de Tokvil, već dugo narušena u korist konformiteta. Pojedinci su i dalje slobodni da govore šta god žele; ali ako se njihovo mišljenje oštro suprotstavlja većinskom, biće izolovani. U najmanju ruku, njihov uticaj će biti prigušen.

Britanija je nekada bila drugačija: tradicionalna monarhija pod vlašću nasledne elite, koja je čuvala svoju vlast dozvoljavajući, pa čak i prisvajajući različita mišljenja, i hvaleći se svojom tolerancijom. Ali Britanija je postala manje elitistička a više populistička; nekonformistička struja javnog života postepeno je diskvalifikovana – kao što je Tokvil predvideo. Danas je tamo iskrena pobuna protiv ustaljenog mišljenja u svemu, od političke korektnosti do poreskih stopa, skoro jednako retka kao u Americi.

Ima mnogo izvora nekonformizma. U pobožnim društvima, posebno onim sa većom religijom – katoličanstvom, anglicizmom, islamom, judaizmom – najefikasnije i najtrajnije buntovničke tradicije temelje se na teološkim razlikama: nije slučajno što je Britanska laburistička partija nastala 1906. iz koalicije organizacija i pokreta u velikoj meri sačinjenih od nekonformističkih vernika. I klasne razlike su plodno tle za buntovna osećanja. U klasno podeljenim društvima (ili, pone-

kad, u kastinskim zajednicama) oni na dnu imaju snažnu motivaciju da se pobune protiv svog položaja i, samim tim, protiv društvenog poretka koji ga omogućava.

Poslednjih decenija, pobuna je obično asocirala na intelektualce, vrstu prvobitno povezivanu sa protestima protiv zloupotrebe državne vlasti krajem 19. veka, ali u naše vreme poznatiju po govoru i pisanju protiv većinskog stava. Nažalost, današnji intelektualci pokazuju izrazito malo interesovanja za detalje javne politike, i radije intervenišu ili protestuju u vezi sa etnički definisanim temama, gde podele izgledaju jasnije. Zato su debate o tome kako treba da upravljamo sobom prepuštene specijalistima i „think tank“ institucijama, gde retko ima mesta za nekonvencionalno mišljenje i odakle je javnost uglavnom isključena.

Problem nije u tome da li se slažemo ili ne slažemo oko nekog zakona. Problem je način na koji diskutujemo o našim zajedničkim interesima. Uzmimo jedan očigledan (jer nam je poznat) primer: svaki razgovor o javnoj potrošnji i prednostima ili nedostacima aktivne uloge države vrlo brzo će zapeti na dvema tačkama. Prva podrazumeva da se svi slažemo da porezi moraju biti minimalni i da država „ne sme da nam se petlja u život“. Druga, praktično demagoška varijacija prve, propisuje da niko od nas ne želi da „socijalizam“ zameni naše dobro podmazano i tradicionalno uređenje države i života.

Evropljani često misle da su manji konformisti od Amerikanaca. Smešni su im verski tabori u koje se okupljaju mnogi građani Amerike, odričući se intelektualne nezavisnosti zarad grupnog jednoglasja. Upiru prstom na perversne posledice lokalnih referenduma u Kaliforniji, gde su dobro finansirane glasačke inicijative uništile poresku bazu sedme po veličini ekonomije na svetu.

Ali upravo je u Švajcarskoj, na nedavno održanom referendumu, izglasana zabrana izgradnje minareta, i to u zemlji gde ih ima samo četiri i gde su skoro svi muslimani zapravo sekularno orijentisane izbeglice iz Bosne. I upravo su Britanci poslušno prihvatili sve, od video nadzora do pojačane policijske kontrole, u zemlji koja je

sada „najinformisanija“ i najautoritarnija zemlja na svetu. Danas je Evropa u mnogo čemu bolje mesto od Amerike; ali je daleko od savršenstva.

Čak su i intelektualci pokleknuli. Rat u Iraku raspršio je iluzije o nezavisnom mišljenju velike većine britanskih i američkih javnih ličnosti, koje su slepo sledile stav svojih vlada. Kritika vojske i političke vlasti – koja je uvek teža u ratu – gurnuta je na marginu i tretirana kao nešto slično izdaji. Kontinentalni Evropljani bili su slobodniji u kritikovanju ishitrene akcije, ali samo zato što su i njihovi lideri bili nesigurni, a njihova društva podeljena. Moralna hrabrost neophodna za drugačije mišljenje i javno zastupanje takvog stava iritirala je čitaoce i slušaoce, a i danas je svuda retka.

Ali rat, poput rasizma, makar nudi jasne moralne izbore. Čak i danas, većina ljudi ima jasan stav o vojnoj akciji ili rasnim predrasudama. Na polju ekonomske politike, građani današnjih demokratskih društava drže se previše skromno. Govore nam da su to pitanja za stručnjake, da su ekonomija i njene implikacije daleko izvan razumevanja običnog čoveka ili žene – što se samo podstiče sve ezoteričnijim i matematičkim žargonom ove discipline.

Retko koji „običan čovek“ će se usuditi da preispita to što kažu guverner, ministar finansija ili njihovi stručni savetnici. Da to rade, rekli bi im – kao što su srednjovekovni sveštenici savetovali svoju pastvu – da su to pitanja kojima ne treba da se opterećuju. Liturgija mora da se poje na nepoznatom jeziku, razumljivom samo posvećenicima. Za sve ostale, dovoljna je vera.

Ali vera *nije* bila dovoljna. Carevi ekonomske politike u Britaniji i Americi su goli, da ne pominjemo njihove sledbenike i obožavaoce od Talina do Tbilisija. Međutim, budući da mnogi posmatrači odavno dele njihove krojačke sklonosti, od njih ne treba očekivati da se bune. Moramo ponovo naučiti kako da kritikujemo one na vlasti. Ali da bismo to kredibilno radili, moramo izaći iz konformističkog kruga u kojem smo, kao i oni, zarobljeni.

Oslobođenje je čin volje. Nema nade da ćemo rekonstruisati svoju zakržljalu javnu debatu – kao i ruiniranu infrastrukturu – ukoliko se dovoljno ne razjarimo zbog sadašnje situacije. Nijedna demokratska država ne bi smela da pokrene nelegalni rat na osnovu svesne laži, i da prođe nekažnjeno. Muk sa kojim je dočekana prezira vredna reakcija Bušove vlade na uragan Katrinu govori o deprimirajuće ciničnom stavu prema odgovornostima i mogućnostima države; mi premalo očekujemo od Vašingtona. Nedavna odluka američkog Vrhovnog suda kojom se dozvoljava neograničeno korporativno finansiranje političkih kandidata – i skandal u vezi sa „troškovima“ u britanskom parlamentu – ilustruju nekontrolisanu ulogu novca u današnjoj politici.

Premijer Gordon Braun, komentarišući izveštaj o ekonomskoj nejednakosti u Britaniji iz januara 2010, koji je potvrdio skandalozno veliki jaz između bogatih i siromašnih koji je njegova partija samo produbljivala, proglasio ga je „otrežnjujućim“ i priznao da „još mnogo treba da se radi“. To podseća na kapetana Renoa iz filma *Kazablanka*: „Šokiran sam, šokiran.“

Za to vreme, nagli pad podrške predsedniku Obami, najvećim delom zahvaljujući njegovom trapavom pokušaju da reformiše zdravstvo, pogoršao je nezadovoljstvo mlade generacije. Bilo bi jednostavno ponavljati skeptično zgražavanje nad nesposobnošću (ili nečemu gore) onih koji nama upravljaju. Ali ako problem radikalne političke obnove prepustimo postojećoj političkoj klasi – raznim blerovima, braunovima i sarkozijima, klintonima, bušovima i (bojim se) obama – samo ćemo se još više razočarati.

Pobuna i nepristajanje su pre svega dužnosti mladih. Nije slučajno što su pokretači Francuske revolucije, poput reformatora i utemeljivača Nju dila i posleratne Evrope, bili mnogo mlađi od svojih prethodnika. Umesto da budu rezignirani, mladi ljudi će se radije suočiti s problemom i zahtevati da se on reši.

Ali isto tako, kod njih je veća šansa nego kod starijih da postanu apolitični i pristanu na ideju da od politike, budući da je ona toliko

degradirana u naše vreme, treba odustati. Istina, bilo je situacija kada je odustajanje od politike bilo ispravan *politički* izbor. U poslednjim decenijama komunističkih režima u istočnoj Evropi, bilo je mesta za „antipolitiku“, politiku tipa „kao da je“ i mobilizaciju „snage nemoćnih“. I zaista, zvanična politika u autoritarnom režimu samo je paravan za legitimizaciju gole moći; zaobilazanje zvanične politike samo po sebi predstavlja jak politički čin. On primorava režim da se suoči sa svojim ograničenjima – ili da ogoli svoju nasilnu suštinu.

Međutim, iz vrlo specifičnog primera hrabrih disidenata u autoritarnim režimima ne smemo izvlačiti generalne pouke. Štaviše, primer „antipolitike“ sedamdesetih, zajedno sa isticanjem ljudskih prava, verovatno je zaveo jednu generaciju mladih aktivista i naveo ih da poveruju da bi, budući da su uobičajeni putevi ka promeni beznađežno blokirani, trebalo da odustanu od političkog organizovanja i okrenu se nekompromitovanim nevladinim grupama posvećenim jednom cilju. Odatle proističe da je prva pomisao mlade osobe koja želi „da se angažuje“, da se priključi organizacijama kao što su Amnesty International, Greenpeace, Human Rights Watch ili Lekari bez granica.

Moralni impulsi su nepodložni kritici. Ali republike i demokratske države postoje *samo* zahvaljujući angažmanu svojih građana u upravljanju javnim poslovima. Ako aktivni ili zainteresovani građani odustanu od politike, oni time prepuštaju svoje društvo najosrednijim i najkorumpiranijim državnim službenicima. Danas je Donji dom britanskog parlamenta tužan prizor: salon za nameštenike, klimoglavce i profesionalne pripadnike krda. Strašan je barem kao i 1832, ali je tada na silu reformisan, a njegovi „predstavnici“ lišeni svojih sinekura. Američki senat, nekada temelj republikanske ustavnosti, srozao se na pretencioznu, nefunkcionalnu parodiju sebe samog. Francuska narodna skupština ni ne pokušava da bude kontrolor predsednika države, koji je zaobilazi kako mu volja.

Tokom dugog veka ustavnog liberalizma, od Gledstona do Lindona Džonsona, zapadne demokratske države vodila je izrazito superiorna državnička klasa. Kakvih god političkih uverenja bili, Leon Blum i Vinston Čerčil, Luiđi Ejnaudi i Vili Brant, Dejvid Lojd Džordž i Frenklin Ruzvelt predstavljali su političku klasu duboko osetljivu na svoje moralne i društvene odgovornosti. Otvoreno je pitanje da li su okolnosti proizvele takve političare ili je kultura tog doba navela ljude ovog kalibra da se prihvate politike. Danas, nijedan od tih podsticaja ne funkcioniše. Politički govoreći, naše je doba – doba pigmejaca.

Pa ipak, to je sve što imamo. Izbori za parlament, za kongres i narodnu skupštinu i dalje su jedini način da pretočimo javno mnjenje u kolektivnu zakonitu akciju. Zato mladi ljudi ne smeju da izgube veru u naše političke institucije. Kada su mladi zapadnonemački radikali šezdesetih izgubili svako poštovanje za Federalnu republiku i *Bundestag* (parlament), oformili su „vanparlamentarne akcione grupe“; preteče besmislene terorističke bande Bader-Majnhof.

Pobuna mora ostati u okviru zakona i tražiti promene putem političkih kanala. To nije zagovaranje pasivnosti ili kompromisa. Institucije republike su degradirane pre svega novcem. Što je još gore, iz političkog rečnika nestali su suština i značenje. Većina Amerikanaca nije zadovoljna načinom na koji se rukovodi njihovom državom, odlukama koje se donose i prekomernim uticajem interesnih grupa. U Britaniji, ispitivanja javnog mnjenja otkrivaju da razočaranost u političare, partijske mašinerije i njihove odluke nikada nije bila veća. Bilo bi pogrešno ignorisati ovakvo raspoloženje.

Propast demokratije nadilazi nacionalne granice. Sramni fijasko kopenhagenskog klimatskog skupa u decembru 2009. već se očituje u cinizmu i očajanju među mladima: šta će s njima biti ako ne shvatimo ozbiljno implikacije globalnog zagrevanja? Debakl sa zdravstvenom zaštitom u SAD i finansijska kriza proizveli su osećanje nemoći čak i kod najdobronamernijih birača. Moramo slediti svoju intuiciju da bismo izbegli katastrofu.

Obnavljanje javnog razgovora

Bez poznavanja vetrova i morskih struja, bez neke ideje o cilju, ljudi i društva ne mogu dugo ostati na površini, ni moralno ni ekonomski, ako samo izbacuju vodu iz čamca.

- RičARD TiTMUS

Većina kritičara naše sadašnje situacije počinje od institucija. Raspravljaju o parlamentima, senatima, predsjednicima i lobijima i ukazuju na degradaciju ovih institucija ili zloupotrebe vlasti koja im je povećana. Bilo koja reforma, zaključuju oni, mora početi odatle. Potrebni su nam novi zakoni, drugačiji izborni sistemi, ograničenja lobiranja i političkog finansiranja: treba dati veća (ili manja) ovlašćenja izvršnoj vlasti i treba pronaći način da se izabrani i neizabrani zvaničnici nateraju da polože račun svojim biračima i poslodavcima: nama.

Sve je to tačno. Ali o takvim promenama se govori već decenijama. Do sada bi trebalo da bude jasno da je razlog zašto se nisu desile, ili zašto ne funkcionišu, to što ih smišljaju, oblikuju i sprovode upravo ljudi odgovorni za ovu dilemu. Nema mnogo smisla tražiti od američkog senata da reformiše svoju lobističku praksu; kao što je Apton Sinkler primetio pre sto godina: „Teško je naterati čoveka da nešto razume ako mu plata zavisi upravo od toga da to ne razume“. Iz istih razloga, poslanici u većini evropskih zemalja – koji kod birača izazivaju različita osećanja, od dosade do prezira – nisu u situaciji da unutar svog kruga pronađu način da ponovo postanu relevantni.

Moramo početi negde drugde. Zašto je u protekle tri decenije onima na vlasti bilo tako lako da ubede birače u mudrost – ili makar nužnost – svoje politike? Zato što se nije nudila nikakva suvisla alternativa. Čak i tamo gde postoje značajna politička razmimoilaženja među najvećim partijama, ona se predstavljaju kao verzije puta ka istom cilju. Postalo je uobičajeno tvrditi da svi želimo isto, samo nam se metode razlikuju.

Ali to jednostavno nije tačno. Bogati ne žele isto što i siromašni. Oni koji se izdržavaju od svog rada ne žele isto što i oni koji žive od investicija i dividendi. Oni kojima nisu potrebne javne službe – jer mogu da plate privatni prevoz, školovanje i zaštitu – ne žele isto što i ljudi u potpunosti oslonjeni na javni sektor. Oni koji imaju koristi od rata – kao privatni izvođači radova ili ratni ideolozi – imaju drugačije ciljeve od onih koji se ratu protive.

Društva su složene institucije i čine ih suprotstavljeni interesi. Tvrđiti suprotno – poricati razlike među klasama, u bogatstvu ili uticaju – samo je način za promociju jedne vrste interesa nauštrb druge. To je nekada bilo očigledno, a danas nam govore da to ignorišemo kao podsticanje klasne mržnje. Isto tako, savetuju nas da gledamo svoj ekonomski interes i zanemarimo sve ostalo; i zaista, mnogi će na tome profitirati.

Međutim, tržište ima običaj da favorizuje potrebe i želje koje se mogu svesti na komercijalne kriterijume ili ekonomska merila. Ako može da se kupi ili proda, onda se može kvantifikovati i možemo izmeriti (kvantitativni) doprinos toga kolektivnoj dobrobiti. Ali šta je sa onim dobrima koja su ljudi oduvek visoko vrednovali, ali koja se ne mogu kvantifikovati?

Šta je sa dobrobiti? Šta je sa pravednošću jednakih šansi, sa moralom? Šta je sa isključivanjem iz društva, prilikama – ili nedostatkom prilika – ili izgubljenom nadom? Takve stvari znače mnogo više većini ljudi nego ukupni ili čak individualni profit ili rast. Uzmimo, na primer, poniženje: šta ako to tretiramo kao ekonomski trošak, cenu koju društvo plaća? Šta ako rešimo da „kvantifikujemo“ štetu koja se ljudima nanosi kada ih njihovi sugrađani okrivljuju jer primaju najosnovniju pomoć da bi preživeli?

Drugim rečima, šta ako u naše procene produktivnosti, efikasnosti ili dobrobiti ukalkulišemo i razliku između ponižavajućeg milosrđa i pomoći kao garantovanog prava? Možda ćemo zaključiti da su univerzalne socijalne usluge, zdravstveno osiguranje ili subvencionisani javni prevoz zapravo finansijski efikasan način za postizanje naših

zajedničkih ciljeva. Priznajem da bi takva praksa bila sporna; kako da kavantifikujemo „poniženje“? Koja je merljiva cena toga što se izolovani građani lišavaju gradskih resursa? Koliko smo spremni da platimo za dobro društvo?

Čak i samo „bogatstvo“ hitno treba redefinisati. Uporno se tvrdi da visoke progresivne poreske stope ili ekonomska preraspodela uništavaju bogatstvo. Takve mere nesumnjivo ograničavaju resurse nekih i pomažu nekim drugima – iako to kako sečemo kolač nema mnogo veze sa veličinom kolača. Ako preraspodela materijalnog bogatstva ima dugoročan uticaj na ozdravljenje jedne zemlje, smirivanje socijalnih tenzija izazvanih zavišću ili porast i izjednačavanje usluga za sve, usluga koje su dotad bile dostupne samo malobrojnim, nije li država samim tim bogatija?²⁹

Kao što čitalac primećuje, izraze poput „bogatstva“ i „bogatijeg“ upotrebljavam u mnogo širem značenju od današnjeg, strogo materijalnog. Učiniti to na sveobuhvatnijoj ravni, redefinisati našu javnu raspravu – meni se čini da je to jedini realan put ka promenama. Ukoliko ne budemo govorili drugačije, nećemo drugačije ni razmišljati.

Ima presedana za ovakvo zamišljanje političke promene. Krajem 18. veka u Francuskoj, dok se stari režim ljuljao, najznačajniji događaji na političkoj sceni nisu se odigravali u redovima demonstiranja niti u državnim institucijama koje su pokušavale da ih zaustave. Najveće promene odigravale su se u samom jeziku. Novinari i pamfletisti, uz ponekog političara ili sveštenika, stvarali su pomoću starog jezika pravde i narodnih prava jednu novu retoriku građanskog delovanja.

Budući da nisu mogli direktno da se suprotstave monarhiji, rešili su da joj oduzmu legitimitet iznoseći prigovore na tadašnje uređenje i predlažući alternativne izvore autoriteta u koji bi „narod“ mogao da veruje. U suštini, izmislili su savremenu politiku: i čineći to, doslovno su diskreditovali sve što joj je prethodilo. Do izbijanja same Revolucije, ovaj novi politički jezik već je bio čvrsto utemeljen: štaviše, da

29 Fred Hirsch, *The Social Limits to Growth* (Cambridge: Harvard University Press, 1976), str. 66.

njega nije bilo, ni sami revolucionari ne bi umeli da objasne šta rade. U početku beše reč.

Danas nam govore da politika odražava naše stavove i pomaže nam da oblikujemo zajednički javni prostor. Političari govore, a mi odgovaramo – glasajući. Ali istina je sasvim drugačija. Većina ljudi ne smatra da sudeluje u bilo kakvom značajnom razgovoru. Govore im šta da misle i kako to da misle. Primoravaju ih da se osećaju nekvalifikovanima kada se povede rasprava o detaljima nekog pitanja; a kada se govori o glavnim ciljevima, podstiču ih da misle kako su ti ciljevi odavno utvrđeni.

Perverzne efekte ovakvog gušenja istinske rasprave vidimo svuda oko sebe. U današnjoj Americi, skupovi građana i „tea-party“ protesti predstavljaju parodiju svojih preteča iz 18. veka. Ne samo što ne otvaraju raspravu, oni je zatvaraju. Demagozi govore masi šta da misli, a kada ova počne da ponavlja njihove fraze, oni ponosno izjavljuju kako oni samo prenose mišljenje naroda. U Britaniji, televizija je stavljena u ulogu sigurnosnog ventila za narodni gnev; profesionalni političari sada tvrde da slušaju *vox populi* izražen direktnim telefonskim uključenjima gledalaca i njihovim glasanjem u televizijskim anketama – po svim pitanjima, od imigracionih mera do pedofilije. Papagajski ponavljajući strahove i predrasude svoje publike, političari su se ratosiljali tereta vođstva i inicijative.

Za to vreme, s druge strane Kanala, u republikanskoj Francuskoj ili tolerantnoj Holandiji, erzac-debate o nacionalnom identitetu i kriterijumima za državljanstvo zamenile su političku hrabrost potrebnu za suprotstavljanje narodnim predrasudama i rešavanje problema integracije. I tamo se čini kao da se vodi „rasprava“. Ali njen okvir je pažljivo zacrtan; ona nema za cilj da podstakne drugačije mišljenje, nego da ga uguši. Umesto da omogući učešće javnosti i umanj građansko otuđenje, ova „rasprava“ jednostavno podstiče odijum javnosti prema političarima i politici. U savremenoj demokratiji možete varati većinu ljudi sve vreme, ali to ima cenu.

Moramo obnoviti drugačiju vrstu rasprave. Moramo ponovo povero-

vati svojim instinktima; ako se neka mera ili postupak ili odluka čine pogrešnima, moramo pronaći reči da to kažemo. Prema ispitivanjima javnog mnjenja, većina ljudi u Engleskoj nema mnogo poverenja u haotičnu privatizaciju starih javnih dobara: javnih službi, londonskog metroa, lokalnih autobuskih prevoznika i regionalnih bolnica, da ne pominjemo staračke domove, službe za negu starijih i tome slično. Ali kada im kažu da se takve stvari privatizuju da bi se uštedeo javni novac i poboljšala efikasnost, oni ćute; ko može da se buni?

Novootvoreno socijalno pitanje

Svaki je čovek deo Kontinenta, deo Zemlje.

- DŽON DON

Danas pred sobom imamo dve praktične dileme. Prva se može opisati kao povratak „socijalnog pitanja“. Za viktorijanske reformiste – ili američke aktiviste pre reforme 1914. – problem socijalnog pitanja bio je jednostavan: kako jedno liberalno društvo treba da odgovori na siromaštvo, prenaseljenost, prljavštinu, neuhranjenost i bolest u novim industrijskim gradovima? Kako da se radničke mase uključe u zajednicu – kao birači, kao građani, kao aktivni učesnici – bez potresa, protesta pa čak i revolucije? Šta treba učiniti da se olakša patnja i nepravda koja je do sada pritiskala radničke mase i kako da se vladajuća elita natera da prepozna potrebu za promenom?

Istorija 20. veka na Zapadu u velikoj meri predstavlja istoriju pokušaja da se odgovori na ova pitanja. Pokazalo sa da su odgovori spektakularno uspešni: ne samo što je revolucija izbegnuta, već je industrijski proletarijat integrisan u neverovatnom obimu. Samo u državama gde su vladari sprečavali bilo kakve liberalne reforme, socijalno pitanje se pretvorilo u politički izazov, što se obično završavalo nasilnim sukobima. Polovinom 19. veka, pronicljivi posmatrači poput Karla

Marksa uzimali su zdravo za gotovo pretpostavku da je revolucija jedini način prevazilaženja nejednakosti industrijskog kapitalizma. Ideja da bi taj problem mogao da se reši mirno kroz „nju dilove“, „velika društva“ i socijalne države, jednostavno mu nikad ne bi pala na pamet.

Međutim, siromaštvo – bilo da se meri smrtnošću odojčadi, prosečnim životnim vekom, dostupnošću lekova i stalnog posla ili prostom nemogućnošću da se kupe najosnovnije potrepštine – uporno je raslo od sedamdesetih godina prošlog veka u Americi, Britaniji i svakoj drugoj zemlji koja je sledila njihov ekonomski model. Patološki nusprodukti nejednakosti i siromaštva – kriminal, alkoholizam, nasilje i mentalne bolesti – sve je to proporcionalno multiplikovano. Simptomi društvene disfunkcionalnosti namah bi bili prepoznatljiviji našim edvardovskim precima. Socijalno pitanje je ponovo aktuelno.

Treba se truditi da u takvim raspravama izbegnemo čisto negativne mere. Kao što je jednom primetio Vilijam Beveridž, veliki engleski reformator, rizik u diskusiji i rešavanju „socijalnih problema“ krije se u njihovom svođenju na stvari poput „pijanstva“ ili potrebe za „milosrđem“. Pravi problem, za Beveridža kao i za nas, jeste „nešto širi – pitanje koji uslovi čine život ljudskog bića mogućim i smislenim“.³⁰ Time on hoće da kaže da moramo rešiti šta jedna država mora da uradi da bi ljudi vodili pristojan život. Puko obezbeđivanje donje granice siromaštva ispod koje ljudi ne treba da padnu nije dovoljno.

Drugi problem koji nas čeka tiče se društvenih posledica tehnoloških promena. One se odvijaju već 200 godina, još od početka industrijske revolucije. Sa svakim novim tehnološkim napretkom, ljudi ostaju bez posla, a njihove kvalifikacije postaju izlišne. Međutim, postepeno širenje kapitalizma omogućilo je nove oblike zapošljavanja – iako ne uvek sa sličnom nadnicom i često sa redukcijom statusa. Uz masovno obrazovanje i univerzalnu pismenost – postignutu u većini razvijenih zemalja tokom sto godina, od 1870. do 1970 – nova radna mesta u novim industrijama koje proizvode nove stvari za nova

30 José Harris, *op. cit.*, str. 73.

tržišta bila su dovoljna za postepeno poboljšanje životnog standarda za većinu ljudi.

Danas je situacija drugačija. Nekvalifikovani i polukvalifikovani rad brzo nestaje, ne samo zahvaljujući mehanizovanoj ili robotizovanoj proizvodnji, već i zato što globalizovano tržište rada favorizuje najrepresivnije i najniže plaćene ekonomije (pre svega kinesku) na račun naprednijih i egalitarnijih zapadnih društava. Jedini način da razvijene zemlje konkurentno odgovore jeste da iskoriste komparativnu prednost u „kapitalno intenzivnim“ naprednim industrijama, u kojima je na ceni jedino znanje.

U takvim okolnostima, potražnja za novim kvalifikacijama daleko nadmašuje naš kapacitet da ih pružimo – a te kvalifikacije ionako bivaju prevaziđene kroz nekoliko godina, ostavljajući čak i najboljeg radnika na ulici. Masovna nezaposlenost – koja je nekad bila znak patologije loše postavljenih privreda – sada liči na endemsku karakteristiku naprednih društava. Najviše čemu se možemo nadati jeste „nedovoljna zaposlenost“ – gde ljudi rade honorarno; prihvataju poslove daleko ispod svojih kvalifikacija, ili rade poslove za koje nije potrebna kvalifikacija i koji su tradicionalno prepuštani doseljenicima i mladima.

Najverovatnija posledica ovog predstojećeg doba nesigurnosti – gde sve više ljudi ima razloga za strah da će izgubiti posao i postati dugoročno suvišno – biće povratak na zavisnost od države. Čak i da se privatni sektor prihvati prekvalifikacija, honorarnog angažovanja i drugih palijativnih mera, ove programe će subvencionisati država – što već i čini u nekim zapadnim zemljama. Nijedan privatni poslodavac ne prima radnike iz milosrđa.

I pored toga, sve veći broj ljudi koji će se s razlogom osećati suvišnima u ekonomskom životu svoje zemlje predstavljaće ozbiljan problem za društvo. Kao što smo videli, naš sadašnji pristup socijalnoj pomoći podstiče stavove da su oni koji ne mogu da nađu redovno zaposlenje u izvesnoj meri odgovorni za svoju situaciju. Što je više takvih ljudi među nama, utoliko je rizik za građansku i političku stabilnost veći.

Novi moralni narativ

Grčka etička misao počivala je na objektivnoj teleologiji ljudske prirode, verujući da postoje činjenice o čoveku i njegovom položaju u svetu koje određuju, na shvatljiv način, da on treba da vodi kooperativan i uređen život. Neka verzija ovog uverenja bila je prisutna u većini kasnijih etičkih učenja; možda smo sada svesniji činjenice da smo toga lišeni više nego iko pre nas, još od sofista iz petog veka, koji su prvi to uverenje doveli u pitanje.

- BERNARD VILIJAMS

Levica nije uspela da efikasno odgovori na finansijsku krizu 2008 – i na šire pitanje udaljavanja od države i približavanja tržištu u proteklih trideset godina. Budući da nisu imali objašnjenje, socijaldemokrati i njihovi liberalni i demokratski saveznici bili su u defanzivi čitavu jednu generaciju, izvinjavajući se za svoju politiku i potpuno neubedljivo kritikujući politiku svojih protivnika. Čak i kada nude popularne programe, ne umeju da ih odbrane od optužbi za budžetsku neumerenost ili državno intervenisanje.

Šta da se radi? Kakav politički ili moralni okvir levica može da predloži ne bi li objasnila i opravdala svoje ciljeve? Nema više mesta za stari narativ: za sveobuhvatnu teoriju svega. Niti se možemo vratiti na religiju: šta god mislili o namerama boga i njegovim očekivanjima od ljudi, činjenica je da se ne možemo nadati ponovnom otkrivanju vere. U razvijenom svetu pogotovu, sve je manje i manje ljudi kojima religija predstavlja nužan ili dovoljan motiv za javno ili privatno angažovanje.

S druge strane, to što bi se mnogi na Zapadu sablaznili da čuju da se javna politika opravdava sa teološkog stanovišta ne bi smelo da nam odvraća pažnju od značaja moralnih ciljeva u ljudskim odnosima. Rasprave o ratu, pravu na abortus, eutanaziji, torturi; sporenja o javnoj potrošnji u zdravstvu ili školstvu: sve ove stvari, i mnoge druge, instinktivno se formulišu rečnikom utemeljenim na tradicio-

nalnim verskim ili filozofskim tekstovima, čak i onda kad ih današnji komentatori ne poznaju.

Upravo je jaz između inherentno etičkog karaktera javnog odlučivanja i utilitarne prirode savremene političke debate odgovoran za nepoverenje prema politici i političarima. Liberali se olako rugaju blagim etičkim savetima verskih poglavara, poredeći ih sa složenošću i zavodljivošću modernog života. Trebalo bi se zamisliti nad neobično velikim uticajem pokojnog Pape Jovana Pavla II na mlade ljude, unutar ili izvan katoličke vere: ljudima je potreban jezik kojim bi izrazili svoje moralne instinkte.

Da to malo drugačije formulišemo: čak i da priznamo da ne postoji viši cilj u životu, svojim delima moramo pripisati značenje koje ih nadilazi. Prosta tvrdnja da nešto jeste ili nije u našem materijalnom interesu većinu nas uglavnom neće zadovoljiti. Da bismo ubedili *druge* da je nešto dobro ili loše, potreban nam je jezik ciljeva, a ne sredstava. Ne moramo verovati da će naši ciljevi garantovano biti postignuti. Ali moramo u njih da verujemo.

Politička skepsa je uzrok mnogih naših dilema. Čak i kada bi slobodna tržišta funkcionisala kako se tvrdi, bilo bi teško insistirati da ona čine dovoljnu osnovu za dobro proživljen život. Šta je tačno loše u neobuzdanom finansijskom kapitalizmu, ili „potrošačkom društvu“, kako se to zvalo u 18. veku? Šta nam to instinktivno smeta u današnjem poretku i šta povodom toga možemo da učinimo? Šta nam to vređa osećaj za pristojnost kada gledamo kako bogati nesmetano lobiraju na štetu svih ostalih? Šta smo to izgubili?

Svi smo mi deca starih Grka. Mi intuitivno shvatamo potrebu za osećanjem moralnog usmerenja; ne moramo nužno poznavati Sokratovo učenje da bismo znali da neispitan život nema mnogo vrednosti. Kao rođeni aristotelovci, pretpostavljamo da je pravedno društvo ono društvo gde se pravda redovno praktikuje, a dobro društvo ono gde se ljudi dobro ponašaju. Ali da bi takav implicitno kružni argument bio ubedljiv, moramo se složiti oko toga šta je „pravedno“ i „dobro“.

Za Aristotela i njegove sledbenike, suština pravde i dobrote bila je stvar konvencije koliko i definicije. Poput pornografije, ova svojstva je možda nemoguće opisati, ali ćete ih uvek prepoznati kad ih vidite. Prednosti „razumnog“ bogatstva, „prihvatljivog“ kompromisa, pravednog ili dobrog rešenja bile su očigledne. Izbegavanje krajnosti bilo je vrлина samo po sebi, kao i uslov za političku stabilnost. Međutim, ideju umerenosti – dobro poznatu mnogim generacijama moralista – danas je teško artikulirati. Veće ne znači uvek i bolje, više nije uvek poželjno; ali nije popularno to reći.

Jedan od uzroka naše zabune možda je i razlika između prava i pravde. U Americi pogotovu, ukoliko neka stvar nije zabranjena, teško nam je da definišemo njene nedostatke. Pojam „razboritosti“ nam ovih dana izmiče; ideja da je *nerazborito*, ali i nepristojno da Goldman Sachs deli milijarde dolara u bonusima, i to manje od godinu dana nakon profitiranja od darežljivosti poreskih obveznika, bila bi očigledna ljudima u doba škotskog prosvetiteljstva, kao i klasičnim filozofima. „Nerazboritost“ u ovom smislu bila bi za osudu kao i finansijska prevara, i to ne samo zato što je time čitava zajednica izložena riziku.

Veliko dostignuće prosvetiteljstva bilo je vezivanje klasičnih moralnih kategorija za sekularizovanu viziju ljudskog napretka; u dobrom društvu, ljudi neće samo živeti dobro, nego i težiti da žive bolje nego ranije. Ideja progresa ušla je u etički rečnik i u njemu dominirala naredna dva veka. I danas čujemo odjeke ovog nevinog optimizma kada Amerikanci poletno govore o „ponovnom izmišljanju“ sebe. Ali ako izuzmemo prirodne nauke, da li je „progres“ još uvek dostižan u današnjem svetu.

Prosvetiteljska vizija – sa bogom kao prvim pokretačem i moralnim sudijom, ili bez njega – više nije ubedljiva; potrebni su nam razlozi da bismo odabrali određene mere, a ne neke druge. Nedostaje nam moralni narativ, zasebna koherentna priča koja određuje svrhu naših postupaka na način koji ih prevazilazi. Ali šta je sa stavom da je politika umetnost mogućeg i da je moral nešto što treba, po rečima

nekadašnjeg britanskog premijera Harolda Mekmilana, prepustiti nadbiskupima? Nisu li sve normativne odredbe – ako ih ozbiljno shvatimo – potencijalno netolerantne? Zar ne treba poći od nečega što već imamo, umesto od apstraktnih prvih principa?

Kolektivne težnje mogu u sebi sadržati suprotstavljene ciljeve. Štaviše, svako istinski otvoreno društvo želeće da ih ostvari; sloboda i jednakost su najočiglednije – a već smo svi mogli da vidimo nesklad između stvaranja bogatstva i zaštite životne sredine. Neka vrsta uzajamne uzdržanosti biće neophodna ako mislimo da ozbiljno shvatimo sve naše težnje; ovo važi za svaki sporazumni sistem. Ali činjenica da to danas zvuči toliko idealistički mnogo govori o degradaciji javnog života.

Idealistički i naivno: ko još danas veruje u takve zajedničke ideale? Ali neko mora preuzeti odgovornost za ono što je Jan Patočka nazvao „dušom grada“. Ona se ne može većito zamenjivati beskrajnim ekonomskim rastom. Izobilje (kao što je primetio Danijel Bel) predstavlja američku zamenu za socijalizam. Ali, da li je to zaista najbolje što umemo?

Šta želimo?

Moj životni cilj jeste da učinim život prijatnijim za veliku većinu; ne brine me mnogo ako će ga to učiniti manje prijatnim za imućnu manjinu.

- DŽOZEF ČEMBERLEN

Od svih suprotstavljenih i samo delimično pomirljivih ciljeva kojima bismo mogli težiti, umanjivanje nejednakosti mora biti prvi. U uslovima endemske nejednakosti, svi ostali poželjni ciljevi postaju teži. Od Delhija do Detroita, siromasi i trajno obespravljani ne mogu

da očekuju pravdu. Ne mogu da dobiju zdravstvenu negu, što im skraćuje životni vek i smanjuje životni potencijal. Nemaju pristup kvalitetnom školovanju, pa se ne mogu nadati čak ni minimalno sigurnom zaposlenju – a kamoli sudelovanju u kulturi i civilizaciji svog društva.

U ovom smislu, nejednak pristup raznim resursima – od ljudskih prava do vode – čini polaznu tačku svake istinski progresivne kritike sveta. Ali nejednakost nije samo tehničko pitanje. Ona ilustruje i pogoršava gubitak socijalne kohezije – osećaj da živimo u raznim ograđenim zajednicama čija je glavna svrha da ostali (manje uspešni od nas) ostanu van njih i da naše privilegije ostanu ekskluzivno pravo nas i naših porodica: to je tragedija ovog vremena i najveća pretnja opstanku svake demokratije.

Ukoliko ostanemo groteskno nejednaki, izgubićemo svaki osećaj za bratstvo: a bratstvo, uprkos tome što je kao politički cilj apsurdno, jeste neophodan preduslov za politiku uopšte. Osećanje zajedničkog cilja i međusobne zavisnosti odavno se smatra stožerom svake zajednice. Zajedničko delovanje sa istim ciljem pruža veliku satisfakciju, u svemu, od amaterskog sporta do profesionalne vojske. U ovom smislu, oduvek smo znali da nejednakost nije samo moralno problematična: ona je *neefikasna*.

Pogubne posledice zavisti i mržnje koje se javljaju u očito nejednakim društvima bile bi znatno olakšane u egalitarnijim uslovima: zatvorska populacija u egalitarnim državama svedoči o tome. Manje stratifikovana populacija takođe je i obrazovanija: poboljšanje životnih mogućnosti za one na dnu neće pokvariti izgledе onih već dobro pozicioniranih. A obrazovanje stanovništvo ne samo što vodi kvalitetniji život, ono se brže i lakše prilagođava turbulentnim tehnološkim promenama.

Brojni dokazi govore da bi čak i dobrostojeći u nejednakim društvima bili zadovoljniji ako se jaz koji ih razdvaja od većine njihovih sugrađana znatno suzi. Svakako bi bili bezbedniji. Ali to nije samo pitanje pukog sebičnog interesa: živeti pored ljudi čiji položaj poziva

na etičku osudu društva izaziva nelagodu čak i kod bogatih.

Sebičluk je neprijatan čak sebičnima. Otud i potiču ograđena naselja: povlašćeni ne vole da ih se podseća na njihove privilegije – ukoliko one imaju moralno sumnjivu konotaciju. Naravno, može se tvrditi da su mladi u Americi i drugde, nakon tri decenije utuvljivanja sebičnog interesa imuni na takve sentimente. Ali ne verujem da je tako. Uporna potreba mladih da urade nešto „korisno“ ili „dobro“ govori o instinktu koji nismo uspeli da potisnemo. Ne da se nismo trudili: zašto bi inače univerziteti otvarali „poslovne škole“?

Došlo je vreme da se ovaj trend preokrene. U postreligioznim društvima poput našeg, gde većina ljudi pronalazi smisao i satisfakciju u sekularnim ciljevima, da li zaista samo prepuštanjem onome što je Adam Smit nazivao „benevolentnim instinktima“ i preokretanjem svojih sebičnih želja možemo „proizvesti u ljudskom rodu onu harmoniju osećanja i poriva koji obuhvataju svu njegovu požrtvovanost i pristojnost.“³¹

31 Adam Smith, *op. cit.*, str 20.

ŠESTO POGLAVLJE

OBRISI ONOGA ŠTO DOLAZI

Uspeh posleratne demokratije počiva na ravnoteži proizvodnje i preraspodele, koju reguliše država. Sa globalizacijom, ova ravnoteža je poremećena. Kapital je postao pokretan: proizvodnja se preselila izvan nacionalnih granica, pa tako i izvan dometa državne preraspodele... Rast će prevagnuti nad preraspodelom, krug čestitosti postaće začarani krug.

- DOMINIK ŠTROS-KAN

U čuvenom prvom pasusu svoje knjige *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, Karl Marks primećuje da se sve značajne činjenice i osobe u svetskoj istoriji ponavljaju, prvo kao tragedija, a zatim kao farsa. Ovom stavu se može mnogo toga prigovoriti, ali on ne isključuje mogućnost da se čak i tragedije mogu ponoviti. Komentatori sa Zapada koji su slavili poraz komunizma bili su uvereni da nastupa doba mira i slobode. Trebalo je biti oprezniji.

Globalizacija

U prirodi je stvari da država koja opstaje od prihoda ubranog iz drugih zemalja mora biti beskonačno više izložena preokretima vremena i sreće od zemlje koja sama proizvodi svoj prihod.

- TOMAS MALTUS

Čak i ekonomije imaju svoju istoriju. Poslednje zlatno doba internacionalizacije – „globalizacija“ *avant le mot* – odvijalo se tokom imperijalnih decenija koje su prethodile Prvom svetskom ratu. U to vreme vladalo je mišljenje, kao i danas, da „nama“ (Velikoj Britaniji, zapadnoj Evropi, Sjedinjenim Američkim Državama) predstoji doba

neviđenog rasta i stabilnosti. Međunarodni rat delovao je potpuno nezamislivo. Ne samo što su velike sile imale svaki mogući razlog da očuvaju mir, već bi rat, nakon višedecenijske industrijalizacije i velike modernizacije vojne tehnologije, bio nepojmljivo destruktivan i nepodnošljivo skup. Nijedna racionalna država ili političar nisu ga mogli priželjkivati.

Štaviše, do 1914. – zahvaljujući novim vidovima komunikacije, transporta i razmene – sitne nacionalne svađe i granična sporenja između carstava i nacija izgledale su apsurdno i anahrono. Nije imalo ekonomskog smisla pričati o raspadu, na primer, Austrougarskog carstva: sa svojim industrijskim centrom u Bohemiji, glavnim gradom u Beču i radnom snagom koju su činili doseljenici iz čitave srednje i jugoistočne Evrope, carstvo je bilo živi dokaz internacionalizacije savremenog ekonomskog života. Sigurno niko nije želeo da unesreći sve sastavne delove takve prirodne zajednice samo u ime nacionalističke dogme. Internacionalna tržišta zamenila su nacionalne države kao primarne jedinice ljudske aktivnosti.

Za nekog ko želi više da sazna o ogromnom samopouzdanju Evropljana pre 1914, najbolja preporuka je Kejnsova knjiga *Ekonomске posledice mira*: zbirka iluzija u senci rata, koja je trebalo da stavi tačku na takve miroljubive bajke za narednih pedeset godina. Kao što nas Kejnss podseća, „internacionalizacija [društvenog i ekonomskog života] bila je u praksi skoro potpuna“.³² Da upotrebimo izraz koji tada još nije bio ušao u jezik: svet je bio ravna ploča.

Ovaj presedan poziva na oprez. Prvo doba globalizacije okončano je naglo i krvavo. Zahvaljujući Velikom ratu i njegovim posledicama, privredni rast u Evropi dostigao je nivo iz 1913. tek pedesetih. Navodno nezaustavljiva logika ekonomije zgažena je usponom novih nacionalnih država, međusobno sukobljenih i politički nestabilnih. Velike imperije – ruska, austrijska, turska, nemačka, a naposletku i britanska – sve su srušene. Samo je Amerika imala koristi od ove

32 John Maynard Keynes, „*The Economic Consequences of the Peace*“, u *The End of Laissez-Faire and the Economic Consequences of the Peace* (Amherst, NY: Prometheus Books, 2004), str. 62.

međunarodne kataklizme, pa čak ni ona nije profitirala od svoje novootkrivene hegemonije do skoro trideset godina nakon rata koji ju je uspostavio.

Optimizam edvardovaca zamenila je trajna i zabrinjavajuća nesigurnost. Pukotina nastala između iluzija Zlatnog doba i realnosti koja je usledila u narednih četrdeset godina popunjena je ekonomskim stiskanjem kaiša, političkom demagogijom i konstantnim međunarodnim konfliktima. Do 1945. zavladała je sveopšta „žudnja za sigurnošću“ (Kejns), koja je podmirivana obezbeđivanjem javnih službi i socijalnih zaštitnih mera u svim posleratnim sistemima, od Vašingtona do Praga. Sam termin „socijalno osiguranje“ – koji je Kejns usvojio u novom američkom značenju – postao je univerzalna skraćenica za zaštitne institucije konstruisane da bi se izbegao povratak na međuratnu katastrofu.

Danas se čini kao da se 20. vek nikada nije dogodio. Zaslepljeni smo novom pričom o „integrisanom globalnom kapitalizmu“, ekonomskom rastu i neizmernim blagodatima produktivnosti. Poput ranijih narativa o beskrajnom napretku, priča o globalizaciji kombinuje vrednosnu mantru („rast je dobar“) i presumpciju neizbežnosti: globalizacija neće nestati, ona je prirodni proces a ne ljudski izbor. Neizbežna dinamika globalne ekonomske konkurencije i integracije postala je iluzija našeg vremena. Kao što jednom reče Margaret Tačer: Ne postoji alternativa.

Treba biti oprezan sa takvim tvrdnjama. „Globalizacija“ predstavlja najnoviju verziju poznomodernističke vere u tehnologiju i racionalnu upravu koja je obeležila poletne posleratne decenije. Poput ovih uverenja, ona implicitno isključuje politiku kao arenu izbora; sistemi ekonomskih odnosa su, kako su tvrdili osamnaestovekovni fiziokrati, prirodno propisani. Kada ih jednom identifikujemo i ispravno shvatimo, preostaje nam samo da se vladamo po njihovim zakonima.

Međutim, nije istina da sve globalizovanija ekonomija izjednačava bogatstvo – što je odbrana globalizacije koju zastupaju njeni libe-

ralniji pobornici. Iako je nejednakost zaista manje izražena *među* državama, disparitet bogatstva i siromaštva *unutar* zemalja zapravo raste. Štaviše, kontinuirana ekonomska ekspanzija sama po sebi ne garantuje ni jednakost ni prosperitet; ona čak nije ni pouzdani izvor ekonomskog razvoja.

Nakon višedecenijskog ubrzanog rasta, BDP po glavi stanovnika u Indiji 2006. (728 dolara) samo je neznatno premašivao onaj u Podсахarskoj Africi, dok se po Indeksu ljudskog razvoja – zbirnom proračunu socijalnih i ekonomskih pokazatelja – ova zemlja nalazila sedamdesetak mesta ispod Kube i Meksika, da ne govorimo o potpuno razvijenim državama. Što se tiče modernizacije, uprkos poletnom i mnogo hvaljenom učešću u globalizovanoj industriji i uslugama visoke tehnologije, samo je 1,3 miliona od ukupno 400 miliona indijskih radnika bilo zaposleno u „novoј ekonomiji“. Najblaže rečeno, prednosti globalizacije „slivaju se“ do stanovništva neobično dugo.³³

Pored toga, nemamo nikakvog razloga da verujemo da ekonomska globalizacija dovodi do političke slobode. Otvaranje kineske i drugih azijskih ekonomija samo je preselilo industrijsku proizvodnju iz visoko plaćenih u slabo plaćene oblasti. Zatim, Kina (poput mnogih drugih zemalja u razvoju) nije samo zemlja niskih primanja – ona je takođe i pre svega zemlja „niskih prava“. I upravo je odsustvo prava ono što onemogućava porast zarada, što će potrajati još neko vreme – istovremeno potiskujući prava radnika u zemljama sa kojima se Kina takmiči. Kineski kapitalizam ne samo što ne liberalizuje položaj masa, već i doprinosi njihovoj represiji.

Što se tiče zablude da će globalizacija smanjiti uticaj države i stvoriti korporativne tržišne države, gde će ogromne međunarodne korporacije igrati presudnu ulogu u međunarodnoj ekonomskoj politici: kriza 2008. pokazala je da je ovo fantazam. Kada banke propadaju, kada nezaposlenost dramatično raste, kada je potrebno sveobuhvatno korektivno delovanje, ne postoji „korporativna tržišna država“.

33 Pankaj Mishra, „*Myth of the New India*“, New York Times, 6. jul, 2006.

Postoji samo onakva država kakvu poznajemo od 18. veka. To je sve što imamo.

Nakon višedecenijskog relativnog zapostavljanja, nacionalne države moraju ponovo preuzeti dominantnu ulogu u međunarodnim odnosima. Stanovništvo će pod pretnjom sve veće ekonomske i fizičke nesigurnosti zaštitu potražiti u političkim simbolima, pravnim resursima i fizičkim barijerama koje samo teritorijalna država može da pruži. Ovo se već dešava u mnogim zemljama: obratite pažnju na porast popularnosti protekcionizma u američkoj politici, na popularnost „antiimigrantskih“ partija širom zapadne Evrope, na sveopšte zahteve za podizanjem „zidova“, „barijera“, i uvođenjem „testova“.

Međunarodni kapital i dalje izmiče domaćoj političkoj regulativi. Ali zarade, penzije i sve ostalo što je bitno radnom stanovništvu jedne zemlje i dalje se ugovara – i osporava – lokalno. Uz probleme koje donose globalizacija i njene prateće krize, od države će se sve glasnije zahtevati da reši nastale tenzije. Kao jedina institucija koja stoji između pojedinaca i nedržavnih aktera, poput banaka ili međunarodnih korporacija, kao jedino regulatorno telo između transnacionalnih agencija i lokalnih interesa, teritorijalna država će najverovatnije biti politički sve značajnija. Značajna je i činjenica da su u Nemačkoj demohrišćani Angele Merkel tiho odustali od svog kratkotrajnog tržišnog entuzijazma, približivši se narodnoj identifikaciji sa socijalnom tržišnom državom kao zaštitom od ekscesivnosti globalizovanih finansija.

Ovo možda deluje kontradiktorno. Zar se globalizovana budućnost – i uopšte uzev, internacionalizacija zakona i propisa u proteklih pedeset godina – ne temelji upravo na mogućnosti *prevazilaženja* konvencionalne države? Trebalo bi da se približavamo kooperativnom transdržavnom dobu, gde će svi sukobi karakteristični za teritorijalno definisane političke zajednice biti prepušteni istorijskom sećanju.

Ali isto kao što su posredne društvene institucije – političke stranke, sindikati, ustavi i zakoni – ograničavale vlast kraljeva i tirana, tako bi sada sama država mogla postati osnovna „posredna institucija“, koja

stoji između nemoćnog, nezaštićenog građanina i neodgovornih, nepouzdatih korporacija ili međunarodnih agencija. I država - barem ona demokratska - zadržava jedinstveni legitimitet u očima svojih građana. Jedino ona im polaže račune, kao i oni njoj.

Ništa od svega ovoga ne bi bilo važno da su protivrečnosti globalizacije samo prolazna pojava, da preživljavamo tranzicioni trenutak između poslednjih godina nacionalne države i novog poletnog doba globalne vladavine. Ali da li smo baš sigurni da je globalizacija „došla da ostane“? Da će ekonomska internacionalizacija označiti kraj nacionalne politike? Ne bi nam bilo prvi put da u tome pogrešimo. Do sada je trebalo da naučimo da politika ostaje nacionalna, čak i bez ekonomije; istorija 20. veka pruža nam brojne dokaze da čak i u zdravim demokratskim društvima loši politički izbori obično prevagnu nad „racionalnim“ ekonomskim kalkulacijama.

Promišljanje države

Za jednu vladu je važno da ne obavlja ono što već rade pojedinci, radeći to malo bolje ili malo gore od njih; već da se prihvati onih stvari koje trenutno ne radi niko.

- DŽON MEJNARD KEJNS

Ako ćemo zaista biti svedoci povratka države, pojačane potrebe za sigurnošću i resursima koje samo država može da pruži, onda treba da obratimo više pažnje na stvari koje država može da radi. Uspех mešovite privreda u poslednjih pedeset godina navela je mlađu generaciju da stabilnost uzima zdravo za gotovo i da zahteva eliminaciju „stega“ poput poreza, regulacija i uopšte državnog uplitanja. Ignorisanje javnog sektora postalo je deo standardnog političkog rečnika u velikom delu razvijenog sveta.

Ali jedino država može u neophodnoj meri da odgovori na probleme koje donosi globalna konkurencija. To nisu izazovi koje može da shvati, a kamoli reši, bilo koji privatni poslodavac ili industrija. Najviše što se može očekivati od privatnog sektora jeste kratkoročno lobiranje za očuvanje nekih radnih mesta ili zaštitu pojedinih sektora – što je recept upravo za one patološke pojave i neefikasnosti koje se obično povezuju sa javnim vlasništvom.

Reformatori iz poznog viktorijskog perioda i njihovi naslednici u 20. veku okrenuli su se državi u popravljanju nedostataka tržišta. Ono što nisu mogli da očekuju da će se desiti „prirodno“ – upravo obrnuto, pošto su prirodni tokovi tržišta i stvorili „socijalno pitanje“ – moralo se planirati, sprovesti i, po potrebi, nametati s vrha.

Danas imamo sličnu dilemu. Budući da smo u proteklih trideset godina redukovali javno vlasništvo i uplitanje države, danas smo u situaciji da prihvatamo *de facto* državnu akciju kakva nije viđena od Velike depresije. Reakcija protiv neobuzdanih finansijskih tržišta – i groteskno neproporcionalnih dobitaka malobrojnih u poređenju sa gubicima mnogih – obavezalo je državu da se svuda umeša. Ali od 1989. zadovoljno smo sebi čestitali konačni poraz svemoćne države, pa sada ne možemo sebi da objasnimo zašto nam je intervencija potrebna i koji je njen cilj.

Moramo ponovo naučiti da *promišljamo* državu. Na kraju, ona je oduvek bila tu. U Americi, zemlji sklonoj potcenjivanju uloge države u životu ljudi, Vašington je podržavao, pa čak i subvencionisao pojedine privredne aktere, železničke barone, uzgajivače pšenice, proizvođače automobila, avio-industriju, železare i mnoge druge. Štagod Amerikanci voleli da misle, njihova vlada je oduvek držala ekonomski kolač u ruci. Ono po čemu se Amerika razlikuje od svih ostalih razvijenih zemalja, jeste vladajuće uverenje da to nije istina.

Umesto toga, država je satanizovana kao izvor privrednih neuspeha. Do devedesetih godina prošlog veka, ovaj retorički trik počeli su da imitiraju u Irskoj, Poljskoj i nekim delovima Latinske Amerike, kao i u Britaniji; opšteprihvaćeni stav podrazumevao je ograničavanje

javnog sektora, gde god je to bilo moguće, na administrativne i bezbednosne funkcije. U fantastično ironičnom obrtu, ideološki neprijatelji države, od Margaret Tačer do današnjih republikanaca, praktično su prihvatili stav Sidnija Veba, utemeljivača fabijanskog socijalizma, koji je uporno tvrdio da „budućnost pripada velikim administrativnim državama, gde zvaničnici vladaju a policija održava red i mir“.

Kako da, suočeni sa ovim snažnim negativnim mitom, opišemo pravu ulogu države? Trebalo bi početi ukazivanjem, za šta je do sada levica bila nesposobna, na realno zlo koje su nanosili i još uvek mogu da nanesu svemoćni suvereni. Tu postoje dva legitimna problema.

Prvi je prisila. Politička sloboda ne sastoji se, u prvom redu, od toga da vas država ostavi na miru; nijedna savremena državna uprava niti može niti treba da ignoriše svoje građane. Sloboda se ogleda u našem pravu da se ne složimo sa ciljevima države i da svoje primedbe i ciljeve iznesemo ne bojeći se odmazde. Ovo je komplikovanije nego što zvuči: čak ni dobronamerne države i vlade ne vole da vide firme, zajednice ili pojedince koji uporno odbijaju da se povinuju željama većine. Efikasnost ne bi trebalo da bude opravdanje za sramnu nejednakost; niti se na nju može pozivati u gušenju pobune za socijalnu pravdu. Bolje je biti slobodan nego živeti u efikasnoj državi bilo kog političkog sistema, ako je to cena efikasnosti.

Druga primedba aktivističkim državama jeste da one prave pogrešne procene. A kada država greši, obično to radi u dramatičnim razmerama: srednjoškolsko obrazovanje u Engleskoj od šezdesetih godina na ovamo dobra je ilustracija. Američki sociolog Džejms Skot mudro je pisao o prednostima onoga što je nazvao „lokalno znanje“. Što je jedno društvo raznovrsnije i komplikovanije, utoliko je veća šansa da oni na vrhu ne znaju ništa o stvarnosti na dnu. Ima granica, piše on, „našeg mogućeg znanja o jednom složenom funkcionalnom poretku“.³⁴ Prednosti državne intervencije za javno dobro moraju se uvek izvagati sa ovom jednostavnom istinom.

34 James C. Scott, *Seeing Like a State* (New Haven, CT: Yale University Press, 1998), str. 7.

Ova primedba razlikuje se od one Hajekove i njegovih austrijskih kolega, koji su se protivili planiranju s vrha na opštim principima. Ali planiranje možda jeste a možda i nije najefikasniji način postizanja ekonomskih ciljeva; prednosti javnog delovanja moraju se uporediti sa rizicima gušenja individualnog znanja i inicijative. Rešenja će varirati od slučaja do slučaja i ne bi smela biti dogmatski predodređena.

Oslobodili smo se pretpostavke iz polovine 20. veka – nikad univerzalne, ali svakako popularne – da je država najbolje rešenje svakog mogućeg problema. Sada se moramo osloboditi obrnute ideje: da je država – po definiciji i uvek – *najgora* moguća opcija.

Zamisao da postoje određene oblasti gde država ne samo što može, nego i *treba* da interveniše, nesumnjivo je predstavljala anatemu za konzervativce; sam Hajek nije video nespojivost ekonomske konkurencije (pod kojom je podrazumevao tržište) i „širokog sistema socijalnih usluga – dokle god ove usluge nisu tako zamišljene da konkurenciju čine neefikasnom na generalnom planu“.³⁵

Ali šta je to kod državnih usluga što, ukoliko je loše zamišljeno, čini konkurenciju „neefikasnom“? Nema uopštenog odgovora: to zavisi od same usluge i od toga koliku efikasnost očekujemo od konkurencije. Majkl Oukšot, koji je smatrao da je neefikasna ili poremećena konkurencija najgori mogući ishod, predlagao je da se „projekti u kojima se konkurencija ne može uspostaviti kao kontrolni agent moraju prepustiti državnom sektoru“. Uloga države u ekonomskom životu bila je, u suštini, pragmatično pitanje.

Kejns je, tipično za njega, otišao korak dalje. Glavni zadatak ekonomista, pisao je 1926, jeste da „pažljivo naprave razliku između državne *agende* i *ne-agende*“.³⁶ Očito da ova agenda varira u zavisnosti od politike onih koji je postavljaju. Liberali se mogu ograničiti na ublažavanje siromaštva, ekstremne nejednakosti i nepovoljnih životnih mogućnosti. Konzervativci će ograničiti agendu na zakonodavstvo koje daje prednost dobro regulisanom konkurentnom

35 Friedrich Hayek, *op. cit.*, str. 87.

36 Keynes, *The End of Laissez-Faire*, str. 37.

tržištu. Ali nesporno je da je jednoj državi potrebna agenda i način da je sprovede.

Šta je onda sa današnjim uverenjem da možemo imati ili benevolentne socijalne države ili efikasna slobodna tržišta koja podstiču rast, ali ne i jedno i drugo? O tome je Karl Poper, Hajekov sunarodnik, imao nešto da kaže: „Slobodno tržište je paradoksalno. Ako se država ne umeša, onda će se umešati druge polupolitičke organizacije, poput monopolista, fondacija, sindikata i tako dalje, što će slobodu tržišta svesti na fikciju.“³⁷ Ovaj paradoks je od suštinske važnosti. Tržište je uvek izloženo riziku da će ga deformisati previše moćni učesnici, čije ponašanje na kraju sprečava državu da se umeša i zaštiti njegovo funkcionisanje.

Tržište vremenom samo sebi postaje najveći neprijatelj. Štaviše, plemeniti i, na kraju, uspešni pokušaji njudilovaca da podignu američki kapitalizam na noge, nailazili su na najžešći otpor mnogih koji su kasnije od njih profitirali. Ali iako propast tržišta može biti katastrofalna, tržišni *uspeh* nosi jednaku političku opasnost. Uloga države nije samo da pospremi lom kad neregulisana ekonomija eksplodira. Ona mora i da obuzda efekte neumerenih dobitaka. Konačno, mnogim zapadnim industrijskim državama išlo je jako dobro u doba edvardovske socijalne reforme: na opštem planu, rast je bio brz i bogatstvo se umnožavalo. Ali profit je bilo loše raspodeljen i upravo je to dovelo do zahteva za reformom i regulacijom.

Država može da postigne neke stvari koje nijedna osoba ili grupa ne mogu sami. Iako čovek može da napravi stazu oko svoje bašte, teško bi mogao da napravi autoput do susednog grada – niti bi se izlagao tom trošku, jer toliki novac nikad ne bi povratio. To nije ništa novo. Sve je ovo dobro poznato čitaocima *Bogatstva naroda*, gde Adam Smit piše da ima određenih javnih institucija i potreba društva, čijim „profitom nikad ne bi bili otplaćeni troškovi bilo kog pojedinca ili malog broja ljudi“.³⁸

37 Citirano prema: Malachi Hacohen, *op. cit.*, str. 502.

38 Citirano prema: Emma Rothschild, *op. cit.*, str. 239.

Čak ni najveći altruisti među nama ne mogu da deluju sami. Niti se možemo boriti za javne ciljeve dobrovoljnim udruživanjem, poput „verskih inicijativa“. Zamislite da se grupa ljudi okupi i dogovori da napravi i održava igralište, prvenstveno za sebe, ali nasred svog sela i otvoreno za sve. Čak i da ovi plemeniti dobrovoljci uspeju da prikupe dovoljno novca za taj posao, nastaće problemi.

Kako da zabrane drugima – grebatorima – da uživaju u njihovom radu, a da nisu ništa doprineli? Treba li da ograde igralište i ostalima zabrane pristup? Da li da naplaćuju ulaz? Ali u tom slučaju igralište postaje privatno. Javna dobra – ukoliko će ostati javna – moraju se obezbediti o javnom trošku. Da li bi tržište to moglo da izvede bolje? Zašto neko ne bi izgradio igralište i naplaćivao karte? Sa dovoljno mušterija, mogao bi da spusti cenu ulaznice toliko da skoro svi mogu da plate. Problem je što tržište ne može da zadovolji svaku takozvanu „opcionu potražnju“: iznos koji bi svaki pojedinac bio spreman da plati za retke prilike kada želi da koristi igralište.

Svi bismo voleli da imamo lepo igralište u selu, kao što bismo voleli dobre vozove do najbližeg grada, dobro opremljene prodavnice, poštu na zgodnoj lokaciji i tako dalje. Ali jedini način da nas nateraju da to platimo – i grebatore među nama – jeste opšte oporezivanje. Niko nije smislio bolji način za objedinjavanje pojedinačnih želja u kolektivno dobro.

Čini se da „nevidljiva ruka tržišta“ nije baš od pomoći kada je reč o praktičnom zakonodavstvu. Previše je životnih oblasti gde svoje kolektivne interese ne možemo ostvariti ako razmišljamo isključivo o tome šta je najbolje za svakoga od nas pojedinačno. Danas, kada tržište i sloboda ličnih interesa tako očigledno *ne vode* kolektivnom dobru, moramo znati kada da intervenišemo.

Železnice: jedna analiza

Železničke stanice... ne čine, kako bi se reklo, deo gradskog okruženja, već je u njima sadržana suština jednog grada, kao što je na njihovim tablama ispisano njegovo ime.

- MARSEL PRUST

Zamislite jednu klasičnu železničku stanicu: stanicu Waterloo u Londonu, na primer, ili Gare de l'Est u Parizu, ili dramatičnu Victoria Terminus u Mumbaju, ili berlinsku veličanstvenu novu stanicu Hauptbahnhof. U ovim katedralama savremenog života, privatni sektor ima svoje mesto: nema razloga da kiosci ili barovi budu u državnom vlasništvu. Svako ko pamti osušene sendviče u plastičnoj foliji iz bifea British Rail, odmah će se složiti da konkurenciju u ovoj oblasti treba podržati.

Ali vozovi se ne mogu organizovati konkurentno. Železnice su – poput poljoprivrede ili pošte – istovremeno i privredna aktivnost i ključna javna dobra. Štaviše, železnički sistem ne možete učiniti efikasnijim tako što ćete staviti dva voza na šine i videti koji radi bolje, kao kad poredite dve vrste putera u supermarketu. Putnici ne biraju između dva simultana voza, rukovodeći se izgledom, komforom ili cenom. Oni ulaze u voz koji dođe. Železnice su prirodni monopoli.

To ne znači da se železnice ne mogu privatizovati. I to se radilo u mnogim zemljama. Ali posledice su najčešće perverzne. Zamislite da je država odobrila Safeway-u petogodišnji monopol na supermarketu na prostoru od Bostona do Providensa, ili od Londona do Bristola. Zamislite još i da je država garantovala Safeway-u eventualne gubitke u poslovanju. Na kraju, Safeway dobija brojna pisana uputstva o tome šta da prodaje, o rasponu cena po kojima to prodaje, i o dozvoljenom radnom vremenu i radnim danima.

Naravno, nijedan supermarket koji drži do sebe ne bi prihvatio ovu ponudu – niti bi je ijedan normalan političar predložio. Ali ovo

su, u osnovi, uslovi koje privatne kompanije nameću železnici u Britaniji od sredine devedesetih: kombinujući najgoru monopolsku tržišnu kontrolu, državnu intervenciju i moralni rizik. Razlog zašto je poređenje sa supermarketima apsurdno je taj što je konkurencija među prodavnicama ekonomski smisljena. Ali konkurencija među železničkim kompanijama na istoj mreži pruga jednostavno nije moguća. U tom slučaju, monopol bi trebalo ostaviti u javnim rukama.

Argumenti o efikasnosti, koji se obično potežu u pravdanju privatnog preduzetništva, ne važe u slučaju javnog prevoza. Kod javnog prevoza je paradoksalna jedna prosta činjenica: što je javni prevoz bolji, to je manje efikasan. Tako će privatna firma koja nudi brze autobuse onima koji mogu da ih priušte, izbegavajući udaljena sela gde bi se vozio samo poneki penzioner, doneti veći profit svom vlasniku. U tom smislu je efikasna. Ali neko – država ili opština – ipak mora da pruži neprofitabilnu, „neefikasnu“ lokalnu uslugu tim penzionerima.

U odsustvu takve službe, svakako će biti kratkoročnih ekonomskih dobitaka. Ali oni će naneti trajnu štetu čitavoj zajednici – štetu koju je teško kvantifikovati, ali koja je nesumnjivo realna: privatizacija britanskog autobusnog prevoza je pravi primer. Kao što se moglo predvideti, posledica „konkurentnih“ autobusa – osim u Londonu, gde je potražnja bila ogromna – bilo je reduciranje usluga; povećanje troškova za javni sektor; nagli skok cena do nivoa koji je tržište moglo da podnese – i pozamašan profit za privatnike.

Vozovi su, kao i autobusi, pre svega *socijalna* usluga. Skoro svako bi mogao da upravlja profitabilnom voznom linijom, ako jedino mora da obezbedi brze vozove na linijama London-Endinburg, Pariz-Marsej, Boston-Vašington. Ali šta je sa vozovima za ona mesta do kojih ljudi samo povremeno putuju? Nijedan pojedinac neće želeti da odvoji potrebna sredstva i plati ekonomski trošak takve usluge u retkim prilikama kada su mu potrebne. Samo kolektiv – država, vlada, lokalne vlasti – može to da učini. Subvencije potrebne za ovo

uvek će određenoj vrsti ekonomista izgledati neefikasno: zar ne bi bilo jeftinije iščupati šine, pa neka svako putuje svojim kolima?

Godinu dana pre nego što su britanske železnice privatizovane, 1996, British Rail se hvalio najnižim državnim subvencijama za železnice u Evropi. Te godine, Francuzi su planirali da u svoju železnicu ulože 24 evra po glavi stanovnika, Italijani 38, a Britanci samo 10. Pored toga, istih tih godina, britansko ministarstvo finansija zahtevalo je kamatu od 10% za svoju investiciju u elektrifikaciju glavne pruge na istočnoj obali Engleske – što je mnogo viša stopa od one odobrene za izgradnju autoputeva. Takve razlike su se ogledale u kvalitetu usluga nacionalnih sistema u ovim zemljama.

One i objašnjavaju zašto je britanska železnica mogla biti privatizovana jedino uz velike gubitke, jer joj je infrastruktura bila toliko dotrajala: malo je kupaca bilo spremno na rizik, osim uz skupe garancije. Cicijaške investicije britanskog ministarstva finansija u svoju nacionalizovanu mrežu pruga – ili američke administracije u državni Amtrak – govore o tome da državno vlasništvo kao takvo nije garancija da će se transportnim sistemom dobro upravljati. S druge strane, iako su neki tradicionalno privatni železnički sistemi dobro finansirani i pružaju (zapravo, od njih se traži da pružaju) prvorazrednu javnu uslugu – regionalne železnice u Švajcarskoj su dobar primer – većina to ne radi.

Investicioni kontrast između SAD i Britanije s jedne strane i većine zemalja kontinentalne Evrope s druge, ilustruje moju poentu. Francuzi i Italijani su dugo svoje železnice tretirali kao *socijalnu* uslugu. Vozovi do udaljenih oblasti, koliko god bili neprofitabilni, održavaju lokalne zajednice. Smanjuju zagađenje životne sredine, nudeći alternativu za prevoz automobilom. Železnička stanica i objekti koje ona pruža i najmanjim zajednicama ujedno su i simptom i simbol društva kao zajedničkog cilja.

Već sam naveo da su vozovi za udaljena područja društveno smisleni, čak i kad su ekonomski „neefikasni“. Ali tu se nameće jedno važno pitanje. Šta se tačno podrazumeva pod efikasnošću i neefikasnošću

jedne javne usluge? Troškovi su očigledno jedan faktor – ne možemo jednostavno štampati novac da platimo sva javna dobra koja želimo. Čak i najpomirljiviji socijaldemokrata mora prihvatiti potrebu da se neki izbor mora napraviti. Ali ima više vrsta troškova, koji se moraju uzeti u obzir kada se odlučuje o prioritetima: postoje i cena propuštene prilike – ono što gubimo kada donesemo pogrešnu odluku.

Početak šezdesetih, britanska vlada usvojila je preporuke komisije kojom je predsedavao dr Ričard Bičing, i zatvorila 34% železničke mreže u zemlji – na ime štednje i efikasnosti. Četrdeset godina kasnije u prilici smo da procenimo pravu cenu ove katastrofalne odluke: cena izgradnje autoputeva i podsticanja kupovine automobila za životnu okolinu; šteta naneta hiljadama gradova i sela koji su ostali bez međusobnih veza i veza sa ostatkom zemlje; ogroman trošak ponovne izgradnje, renoviranja i ponovnog otvaranja napuštenih pruga decenijama kasnije, kada je njihova vrednost opet prepoznata. Koliko su onda preporuke dr Bičera zaista bile efikasne?

Jedini način da takve greške ubuduće izbegnemo jeste da razmislimo o kriterijumima koje koristimo u proceni različitih troškova: društvenih, ekoloških, ljudskih, estetskih, kulturnih, kao i ekonomskih. Upravo tu je primer javnog prevoza uopšte, a konkretno železnice, za nas ilustrativan. Javni prevoz nije samo jedna u nizu usluga, a vozovi nisu samo još jedan način da se stigne od tačke A do tačke B. Njihova pojava početkom 19. veka koincidirala je sa rađanjem modernog društva i uslužne države; sudbine ovih institucija usko su povezane.

Od puštanja vozova u promet, putovanje je bilo i simbol i simptom modernizma: vozovi – uz bicikle, motocikle, automobile i avione – pojavljuju se u umetnosti i trgovini kao dokaz da jedno društvo živi u dosluhu s vremenom. Međutim, u najvećem broju slučajeva, isticanje jednog oblika prevoza kao simbola novine i savremenosti bilo je efemerno. Bicikli su bili „novi“ samo jednom, devedesetih godina 19. veka. Motocikli su bili novi devetsto dvadesetih, za fašiste

i londonsku mladu aristokratiju (od tada su „retro“). Automobili su (poput aviona) bili „novi“ tokom edvardovske decenije i ponovo, nakratko, devetsto pedesetih; od tada simbolizuju mnoge stvari – pouzdanost, prosperitet, razmetljivu potrošnju, slobodu, ali ne i „modernizam“ kao takav.

Železnice su drugačije. Vozovi su već bili simbol savremenog života do osamsto četrdesetih – zato su i bili zanimljivi „modernističkim“ slikarima, od Tarnera do Monea. Još uvek su igrali tu ulogu u doba velikih ekspres-vozova osamsto devedesetih. Elektrifikovani podzemni vozovi inspirisali su modernističke pesnike i ilustratore nakon 1990; ništa nije bilo modernije od novih, aerodinamičnih putničkih vagona koji su krasili ekspresionističke postere devetsto tridesetih. Danas su japanski Shinkansen i francuski TGV simboli tehnološkog napretka i visokog komfora, putujući brzinom od 300 km/h.

Čini se da su vozovi stalno aktuelni – iako ih ponekad izgubimo iz vida: u ovom smislu, država bez efikasne železničke mreže suštinski je „zaostala“. Isto važi i za železničke stanice. Benzinska „stanica“ [sic] kakvu pamtimo izaziva nostalgiju, ali je svuda zamenjena funkcionalnom novom verzijom, i u svom prvobitnom obliku živi samo u našem sećanju. Aerodromi obično (i nažalost) ostaju tu i nakon što postanu estetski ili funkcionalno nepotrebni; ali niko ne bi pozeleo da ih zadrži zbog njih samih, niti bi pomislio da aerodrom izgrađen tridesetih, pa čak i šezdesetih, danas može biti od ikakve koristi.

Ali železničke stanice podignute pre sto, ili čak sto pedeset godina – pariska Gare De l'Est (1852), Paddington stanica u Londonu (1854), Keleti pályaudvar u Budimpešti (1884), Hauptbahnhof u Cirihi (1893) – ne samo što mame divljenje: one su estetski ugodne i *funkcionišu*. Što je još važnije, one funkcionišu jednako dobro kao i onda kad su izgrađene. Ovo je svedočanstvo o kvalitetu njihovog dizajna i konstrukcije, naravno; ali to takođe govori o njihovoj trajnoj relevantnosti. One ne „zastarevaju“.

Stanice nisu samo dodatak modernom životu, ili njegov deo, ili njegov nusprodukt. Poput vozova koje otpremaju, stanice su neraz-

dvojni deo samog modernog sveta. Topografija i svakodnevni život gradova, od Milana do Mumbaja, bili bi nezamislivo izmenjeni kad bi njihovi veliki vozni terminali iznenada nestali. London bi bio nezamisliv (i nemoguć za život) bez svog metroa - i upravo zato nam ponižavajuće neuspešni pokušaji Novih laburista da privatizuju metro toliko govore o njihovom stavu prema modernoj državi uopšte. Dotrajala ali neizostavna podzemna mreža Njujorka predstavlja žilu kucavicu tog grada.

Previše spremno prihvatamo pretpostavku da je glavni činilac modernizma pojedinac: nedeljiva jedinka, samostalna osoba, slobodna individua, nesputani građanin. Ovaj slobodni pojedinac često se poredi sa nesamostalnim i poslušnim podanikom iz predmodernog doba. Ima nečega u tome: „individualizam“ možda stvarno jeste krilatica našeg vremena, ali ona u svakom slučaju govori o povezanoj izolovanosti bežičnog doba. Međutim, glavni činilac modernog života nije nesputani pojedinac, već društvo. Tačnije, građansko - ili (kako bi se reklo u 19. veku) buržoasko - društvo.

Železnice ostaju neophodni i prirodni dodatak građanskom društvu. One predstavljaju kolektivni projekat radi individualne koristi. Ne mogu da prežive bez zajedničkog dogovora i, u poslednje vreme, bez zajedničkih ulaganja; po svojoj nameni, one nude praktičnu korist i pojedincu i kolektivu. To je nešto što ni tržište ni globalizacija ne mogu - osim srećnim spletom okolnosti. Železnice nisu oduvek štatile životnu sredinu - iako je parna mašina uopšte uzев napravila manju štetu od svojih rivala sa unutrašnjim sagorevanjem - ali od najranijih dana, bile su i morale su biti društveno odgovorne. To je jedan od razloga zašto nisu bile profitabilne.

Ako odustanemo od železnice, ili je prepustimo privatnom sektoru i izbegnemo kolektivnu odgovornost za njenu sudbinu, izgubićemo vrednu praktičnu prednost čija će zamena ili obnavljanje biti neodrživo skupi. Ako odbacimo železničke stanice - kao što smo počeli da radimo pedesetih i šezdesetih, vandalskim uništavanjem stanice Juston, Gare Montparnasse, i pre svega, velike stanice Pen-

silvanija na Menhetnu – odbacićemo i sećanje na siguran građanski život. Nije slučajno što je Margaret Tačer odbijala da putuje vozom.

Ako ne vidimo razlog za povećanje naših kolektivnih ulaganja u vozove, to neće biti samo zato što smo svi odlučili da se povučemo u ograđena naselja i što nam više nije potrebno ništa osim privatnih automobila, kojima ćemo putovati iz jednog takvog naselja u drugo. To će biti zato što smo postali ograđeni pojedinci koji ne umeju da dele javni prostor. Posledice takvog gubitka biće daleko ozbiljnije od nestanka jednog od mnogih prevoznih sistema. To će značiti da smo završili sa samim modernim životom.

Politika straha

Ispostavilo se da je navodni nesklad između slobode i bezbednosti... samo himera. Jer nema slobode ako je ne garantuje država, i obrnuto, samo država koju kontrolišu slobodni građani može tim građanima da ponudi neki razuman stepen bezbednosti.

- KARL POPER

Argument za oživljavanje države ne temelji se samo na doprinosu koji je država pružila modernom društvu kao savremenom projektu; tu je još jedan urgentniji problem. Stupili smo u doba straha. Nesigurnost je ponovo aktivan faktor u političkom životu demokratskih zemalja na Zapadu. Nesigurnost koju rađa terorizam, svakako; ali i još opasniji strah od nekontrolisane brzine promena, strah od gubitka posla, strah od poraza u sve manje jednakoj raspodeli resursa, strah od gubljenja kontrole u okolnostima i rutinama našeg svakodnevnog života. I možda, pre svega, strah da možda nismo samo *mi* jedini koji više ne umeju da kontrolišu svoj život, već da su i oni na vlasti izgubili kontrolu, da su zagospodarile jače sile.

Mi na Zapadu smo imali dugogodišnju stabilnost, živeći u iluziji beskrajnog ekonomskog napretka. Ali sve je to sada za nama. U do- glednoj budućnosti, bićemo duboko ekonomski nesigurni. Sve smo manje sigurni i u naše zajedničke ciljeve, ekološku budućnost, svoju ličnu bezbednost – manje nego ikad od Drugog svetskog rata. Ne- mamo pojma kakav će svet naslediti naša deca, ali ne smemo se više zavaravati time da taj svet mora ličiti na ovaj naš.

Najbolji razlog koji imamo za nadu da nećemo ponoviti greške iz devetsto tridesetih jeste što znamo kako to izgleda. Koliko god naše istorijsko pamćenje bilo loše, male su šanse da ćemo zaboraviti baš *sve* istorijske lekcije. Mnogo je verovatnije da ćemo napraviti nove greške – uz perverzne političke posledice. Štaviše, verovatno nas je od njih više sačuvala sreća nego mudrost. Ali ne bi bilo mudro spavati na tim lovorikama.

Godine 2008, 43% američkih birača glasalo je da Saru Pejlin postavi za potpredsednicu SAD – što je samo na korak od najmoćnijeg političkog položaja na svetu. Kao holandski demagozi koji igraju na kartu lokalnog straha od muslimanskih doseljenika ili francuski političari koji zloupotrebljavaju nervozu oko razvodnjavanja francuskog „identiteta“, Pejlin i njoj slični mogu samo da imaju koristi od sve veće konfuzije i napetosti zbog navodno nesavladivih promena.

Prepoznavanje smanjuje nesigurnost, pa nam je stoga lakše da opišemo i borimo se protiv onoga što smatramo da razumemo: terorista, imigranata, gubitka posla ili kriminala. Ali pravi izvori nesigurnosti predstojećih decenija biće oni koje većina nas ne ume da definiše: dramatične klimatske promene i njihove društvene i ekološke posledice; imperijalno propadanje i „mali ratovi“ koje ono donosi; kolektivna politička nemoć u rešavanju dalekih nemira sa uznemirujućim lokalnim posledicama. Ovo su pretnje koje će šovinistički političari najbolje umeti da iskoriste, upravo zato što one lako vode u poniženje i izazivaju bes.

Što je jedno društvo izloženije, što je država slabija, a iluzorna vera u „tržište“ veća, utoliko je veći rizik od političke odmazde. U

bivšim komunističkim državama, čitava jedna generacija odgajana je da veruje u slobodno tržište i minimalnu državu; ne samo zato što je to navodno samo po sebi dobro, već i zato što je to predstavljalo suprotnost svemu što nije valjalo u starom režimu. Tamo gde je „kleptokapitalizam“ sa zabrinjavajućom lakoćom nasledio korumpirani socijalistički režim, do sada neviđena nesigurnost verovatno će predstavljati veliku pretnju krhkim demokratskim strukturama.

Mladi u istočnoj Evropi kljukani su idejom da se ekonomska sloboda i intervencionistička država međusobno isključuju – što je dogma koju dele sa američkom republikanskom partijom. Ironija je u tome što su i komunisti po tom pitanju imali isti stav; tako će se povratak u autoritarizam možda pokazati kao primamljivo rešenje u zemljama gde ova tradicija i dalje uživa značajnu prikrivenu podršku.

Severnoamerikanci i Zapadnoevropljani ubeđeni su da postoji nužna veza između demokratije, prava, liberalizma i ekonomskog napretka. Ali za većinu ljudi, najčešće, legitimitet i kredibilitet jednog političkog sistema ne počiva na liberalnoj praksi ili demokratskoj formi, već na poretku i predvidljivosti. Stabilan autoritarni režim više će odgovarati najvećem delu njegovih građana nego neuspela demokratska država. Čak se i pravda verovatno manje vrednuje od administrativne kompetentnosti i reda i mira na ulicama. Ako možemo da imamo demokratiju – odlično. Ali pre svega, želimo da budemo bezbedni. Kako globalne pretnje budu rasle, tako će rasti i primamljivost reda i mira.

Implikacije ovoga, čak i u najstabilnijim demokratskim državama, biće značajne. U odsustvu snažnih institucija komunalnog poverenja, ili pouzdanih usluga koje pruža dobro finansirani javni sektor, ljudi će potražiti privatne zamene. Religija – kao vera, zajednica i doktrina – verovatno će u određenoj meri biti obnovljena, čak i na sekularnom Zapadu. Stranci će se – kako god ih definisali – doživljavati kao pretnja, neprijatelji i izazivači nereda. Kao i ranije, obećana stabilnost nosiće rizik spajanja sa udobnostima zaštite. Ukoliko levica ne ponudi nešto bolje, ne bi smelo da nas iznenadi ako birači podrže one koji daju takva obećanja.

Moramo se podsetiti kako su naši dedovi odgovorili na slične izazove i pretnje. Socijaldemokratija u Evropi, Nju dil i Veliko društvo u Americi, bili su nedvosmisleni odgovori. Danas je malo ljudi na Zapadu koji mogu da zamisle potpuni slom liberalnih institucija, kompletnu razgradnju demokratskog konsenzusa. Ali ono što znamo o Drugom svetkom ratu – ili bivšoj Jugoslaviji – pokazuje da svako društvo može da se sunovrati u hobsovske košmare neobuzdanih zločina i nasilja. Ako ćemo graditi novu budućnost, ona mora početi od boljeg razumevanja lakoće sa kojom čak i najstabilnija liberalna demokratska društva mogu da se uruše. Da budem sasvim jasan, ako socijaldemokratija ima budućnost, to će biti socijaldemokratija straha.

S tim u vezi, naš prvi zadatak jeste da se podsetimo na dostignuća 20. veka, kao i na najverovatnije posledice naše želje da ih poništimo. To možda ne zvuči tako uzbudljivo kao planiranje velikih radikalnih avantura za budućnost, a možda i nije. Ali kao što je mudro primetio britanski politikolog Džon Dan, prošlost je malo bolje osvetljena od budućnosti: jasnije je vidimo.

Levica ima tradiciju koju čuva. I zašto da ne? U izvesnom smislu, radikalizam je oduvek podrazumevao zaštitu dragocenih stvari iz prošlosti. Oktobra 1647, tokom rasprava u Patniju održanih na vrhuncu engleskog građanskog rata, pukovnik Tomas Rejnsboro upozorio je svoje sagovornike da „i najbedniji sirotan u Engleskoj ima svoj život, kao i najveći među nama... svaki čovek koji će živeti pod jednom vladom treba prvo svojom voljom da tu vladu prihvati“. Rejnsboro nije ukazivao na nekakvu sentimentalnu egalitarnu budućnost; on se pozivao na sveopšti stav da su prava Englezima oteta, i da ih oni moraju povratiti.

Slično tome, srdžbu francuskih i britanskih radikala početkom devetnaestog veka u velikoj meri pokretalo je uverenje da postoje neka moralna pravila u ekonomskom životu, i da su ona pogažena pod naletom novog industrijskog kapitalizma. Upravo je ovo osećanje gubitka – i revolucionarni sentimentali koji je probudilo – dalo političku

energiju prvobitnim socijalistima. Levica je oduvek čuvala neku tradiciju.

Mi uzimamo zdravo za gotovo institucije, zakone, usluge i prava koje smo nasledili iz zlatnog doba reforme 20. veka. Vreme je da se podsetimo da su sve te stvari bile potpuno nezamislive čak i 1929. Mi smo srećni korisnici jedne transformacije, čiji su obim i značaj bili bez presedana. Imamo mnogo toga da odbranimo.

Štaviše, „defanzivna“ socijaldemokratija ima vrlo dostojanstvenu tradiciju. U Francuskoj je početkom 20. veka socijalistički vođa Žan Žores ubeđivao svoje kolege da podrže male trgovce i zanatlije, ugrožene pojavom robnih kuća i masovne proizvodnje. Socijalizam za njega nije bio samo put u postkapitalističku budućnost, već takođe, i pre svega, zaštita za bespomoćne i one kojima je pretilo ekonomsko istrebljenje.

„Levica“ se obično ne povezuje sa oprezom. U političkom imaginarijumu zapadnjačke kulture, „levica“ podrazumeva nešto radikalno, destruktivno i novatorsko. Ali u stvarnosti, postoji bliska veza između progresivnih institucija i duha *razboritosti*. Demokratsku levicu često je pokretao osećaj gubitka: ponekad gubitka idealizovane prošlosti, ponekad gubitka moralnih interesa pod nemilosrdnim naletom privatne dobiti. Upravo su doktrinarni tržišni liberali u protekla dva veka zauzeli nepopustljivo optimističan stav da je svaka ekonomska promena – promena nabolje.

Desnica je nasledila ambicioznu modernističku težnju da uništava i gradi u ime jednog univerzalnog projekta. Od rata u Iraku, preko neuzvraćene želje da rasturi javno školstvo i zdravstvo, do višedecenijskog projekta finansijske deregulacije, politička desnica – od Tačer i Regana do Buša i Blera – zaboravila je bliskost političkog konzervativizma i društvene umerenosti, koja je dala velike rezultate od Dizraelija do Hita, od Teodora Ruzvelta do Nelsona Rokfelera.

Ako je istina, kako je Bernard Vilijams jednom primetio, da su najbolji argumenti za toleranciju „očite nesreće koje nastaju kad

tolerancije nema“,³⁹ onda se isto može reći i za socijaldemokratiju i socijalnu državu. Mladima je teško da zamisle kako je izgledao život pre nego što su oni došli na svet. Ali ako već ne možemo dostići nivo opravdavajućeg narativa – ako nemamo snage da teorijski uokvirimo svoje ispravne instinkte – hajde onda makar da se prisetimo cene koju smo platili jer smo ih ignorisali.

Socijaldemokrati su karakteristično skromni – što je precenjena politička vrlina. Moramo se malo manje izvinjavati za nekadašnje nedostatke i govoriti mnogo sigurnije o dostignućima. To što su ona uvek bila nepotpuna ne bi trebalo da nas brine. Ako smo bilo šta naučili iz 20. veka, to je da savršeni odgovori nose stravične posledice.

Postepeno poboljšanje nezadovoljavajućih okolnosti jeste najviše čemu se možemo nadati, i verovatno jedino čemu treba težiti. Drugi su proveli poslednje tri decenije u sistematičnom podrivanju i destabilizovanju tih okolnosti: zato bi trebalo da budemo mnogo više besni nego što jesmo. Takođe bi trebalo da nas zabrine ovo, makar iz opreza: zašto smo tako olako rušili brane koje su naši preci toliko teško podizali? Kako smo toliko sigurni da neće biti poplave?

Zanemariti napore čitavog veka znači izdati svoje pretke, kao i potomke. Bilo bi zgodno – ali neodgovorno – zaklinjati se da socijaldemokratija, ili nešto poput nje, predstavlja budućnost koju bismo sebi namenili u idealnom svetu. Ali to bi značilo povratak na diskreditovano pričanje priča. Socijaldemokratija nije idealna budućnost, ona nije čak ni idealna prošlost. Ali među trenutno dostupnim opcijama, bolja je od svih ostalih.

39 Bernard Williams, *op. cit.*, str. 134.

ZAKLJUČAK

ŠTA JOŠ ŽIVI A ŠTA JE UMRLO U SOCIJALDEMOKRATIJI

Mnogo toga nisam shvatao, na neki način mi se nije ni svidelo, ali smesta sam ga prepoznao kao nešto za šta se vredi boriti.

- DŽORDŽ ORVEL, KATALONIJI U ČAST

U oktobru 2009. održao sam predavanje u Njujorku, gde sam govorio o nekim problemima pomenutim u ovoj knjizi. Prvo pitanje postavio je jedan dvanaestogodišnjak; mislim da ga ovde treba preneti, jer se tiče problema sa kojim bih želeo da zaključim. Odmah je prešao na stvar: „Dobro, u svakodnevnom životu, ako s nekim vodiš razgovor ili raspravu o nekima od ovih ideja i pomene se reč „socijalizam“, ponekad se čini kao da je cigla pala na taj razgovor, i ne možeš da ga vratiš na pravu stazu. Šta biste vi preporučili, koji je najbolji način da se povрати taj razgovor?“

Kao što sam rekao u odgovoru, ova „cigla“ pada nešto drugačije u Švedskoj. Aludiranje na socijalizam, čak ni danas, ne izaziva nelaгодnu tišinu u evropskim razgovorima, što važi i za Latinsku Ameriku i mnoge druge delove sveta. Ovo je karakteristično američki odgovor – i moj sagovornik, kao američko dete, bio je u pravu. Jedan od problema u promeni pravca debate o javnoj politici u Americi jeste prevazilaženje ukorenjene sumnjičavosti oko bilo čega što zaudara na „socijalizam“.

Postoje dva pristupa ovom problemu. Prvi je da jednostavno izostavimo „socijalizam“. Možemo prihvatiti da su i ovaj izraz i sama ideja u velikoj meri zagađeni svojom povezanošću sa diktatorskim režimima 20. veka, i da ih isključimo iz razgovora. Ovo je jednostavno rešenje, ali bismo mogli biti optuženi za licemerje. Ako jedna ideja ili politika izgleda kao socijalizam, funkcioniše kao socijalizam, zar ne bi trebalo da priznamo da ona i jeste upravo to? Ima li nade da se ova reč povрати sa smetlišta istorije?

Mislim da nema. „Socijalizam“ je devetnaestovekovna ideja, a njena istorija je istorija 20. veka. To nije nepremostiva prepreka: isto se može reći i za liberalizam. Ali teret istorije je realan – Sovjetski Savez i mnogi njegovi sateliti proglasili su se za „socijalističke“, i nikakva posebna ograđivanja („nije to bio pravi socijalizam“) ovde ne pomažu. Iz istog razloga je i marksizam nepopravljivo ukaljan svojim nasleđem, koliko god čitanje Marksa i danas bilo korisno. Otpočeti svaki radikalni predlog pridevom „socijalistički“ jednostavno podrazumeva otvaranje jalove rasprave.

Ali postoji značajna razlika između „socijalizma“ i „socijaldemokratije“. Socijalizam podrazumeva transformativnu promenu; smenjivanje kapitalizma drugačijim poretom, zasnovanim na sasvim drugačijem sistemu proizvodnje i vlasništva. Socijaldemokratija, s druge strane, predstavlja kompromis: ona obuhvata prihvatanje kapitalizma – i parlamentarne demokratije – kao okvira u kojem će se rešavati do sada zanemareni interesi velikih delova društva.

Ove razlike su bitne. Socijalizam je – u svim svojim oblicima i inkarnacijama – propao. Socijaldemokratija ne samo što je preuzela vlast u mnogim zemljama, već je i uspela i prevazišla najveća očekivanja svojih osnivača. Ono što je izgledalo idealistički sredinom 19. veka i što je predstavljalo radikalnu promenu pedeset godina kasnije, danas je uobičajena politika u mnogim liberalnim državama.

Zato na pomen „socijaldemokratije“, umesto „socijalizma“, u razgovoru u zapadnoj Evropi, ili Kanadi, ili na Novom Zelandu, cigle ne padaju. Naprotiv, razgovor će najverovatnije krenuti u praktičnom i tehničkom smeru: možemo li još uvek priuštiti penzione planove, nadoknadu za nezaposlene, subvencije za umetnost, pristupačno visoko obrazovanje itd, ili su ove usluge sada previše skupe da bismo ih zadržali. Ako jesu, kako ćemo ih učiniti jeftinijim? Koje su od njih – ako ijedna – neizostavne?

Šire pitanje, koje implicitno postavljaju ideološki motivisani kritičari, jeste da li takve države socijalnih usluga *treba* i dalje da postoje u današnjem obliku ili su nadživele svoju svrhu. Da li je sistem zaštita

i garancija „od kolevke do groba“ korisniji od tržišnog društva, gde država igra minimalnu ulogu?

Odgovor zavisi od toga šta podrazumevamo pod pojmom „korisno“: kakvo društvo želimo i na kakve kompromise smo spremni da bismo ga dobili? Kao što sam, nadam se, pokazao u ovoj knjizi, pitanje „korisnosti“ treba drugačije formulisati. Ako se ograničimo na probleme ekonomske efikasnosti i produktivnosti, ignorišući etička pitanja i sve šire socijalne ciljeve, ne možemo se nadati uspehu.

Da li socijaldemokratija ima budućnost? Poslednjih decenija 20. veka, često se moglo čuti da je razlog zašto je socijaldemokratski konsenzus prethodnih generacija počeo da se ruši – to što nismo uspeli da izgradimo viziju, da ne pominjemo praktične institucije, koja bi prevazišla okvire nacionalne države. Ako je svet postajao sve manji a države sve marginalnije u svakodnevnom funkcionisanju međunarodne ekonomije, šta je tu nudila socijaldemokratija?

Ovaj problem je postao akutan 1981. godine, kada je poslednji francuski socijalistički predsednik došao na vlast, obećavajući da će ignorisati evropske propise i sporazume i uvesti zemlju u autonomnu (socijalističku) budućnost. Kroz dve godine, Fransoa Miteran je promenio kurs – što će učiniti i laburisti u Britaniji nekoliko godina kasnije – i prihvatio ono što se činilo neizbežnim: ne može biti izrazito socijaldemokratskih nacionalnih mera (u poreskoj politici, preraspodeli ili javnom vlasništvu) ako se one kose sa međunarodnim sporazumima.

Čak je i u Skandinaviji, gde su socijaldemokratske institucije bile kulturološki mnogo utemeljenije, članstvo u EU – pa čak i učešće u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i drugim međunarodnim agencijama – po svemu sudeći bilo snažnije od lokalno iniciranih zakona. U najkraćem, socijaldemokratiju je sprečavala ista ona internacionalizacija koju su najraniji teoretičari tako poletno proglašavali za budućnost kapitalizma.

Iz ove perspektive, socijaldemokratija je – poput liberalizma – bila nusprodukt uspona evropske nacionalne države: politička ideja ve-

zana za socijalne izazove industrijalizacije u razvijenim društvima. Ne samo što „socijalizam“ nije postojao u Americi, već socijaldemokratija, kao radni kompromis između radikalnih ciljeva i liberalnih tradicija, nije imala široku podršku ni na drugim kontinentima. Nije manjkalo entuzijazma za *revolucionarni* socijalizam u velikom delu nezapadnog sveta, ali ovaj izrazito evropski kompromis nije dobro prolazio.

Uz to što je bila ograničena na jedan povlašćeni kontinent, činilo se da je socijaldemokratija proizvod neponovljivih istorijskih okolnosti. Zašto bismo verovali da će se ove okolnosti ponoviti? A ako se ne ponove, zašto bi naredne generacije sledile svoje prethodnike i sklapale zaštitne i brižljive kompromise prohujalih vremena?

Ali kad se okolnosti promene, mišljenje bi moralo da ih sledi. Ideolozi dogme slobodnog tržišta neće još neko vreme puštati glas. Takozvanu grupu važnih zemalja G20 preziru manje države isključene iz njenih odluka, a njena težnja da postane odlučujući centar budućnosti sada je dovedena u pitanje; ali pojava takve grupe svakako potvrđuje povratak države na velika vrata. Izveštaji o njenoj smrti bili su preuranjeni.

Ako ćemo imati države, i ako će one imati nekakav značaj u životu ljudi, onda socijaldemokratsko nasleđe ostaje relevantno. Imamo šta da naučimo iz prošlosti. Edmund Berk, u svojoj gorkoj kritici Francuske revolucije, upozorio je na detinjastu sklonost odbacivanja prošlosti u ime budućnosti. Društvo predstavlja, pisao je on, „saradnju ne samo između živih, već između živih, pokojnih i onih koji će se tek roditi“.

Ova opaska se obično smatra konzervativnom. Ali Berk je u pravu. Svaka politička rasprava treba da pođe od našeg odnosa ne samo sa snovima o boljoj budućnosti, već i sa nekadašnjim dostignućima: našim i naših prethodnika. Predugo je levica bila neosetljiva na ovaj preduslov: bili smo zatočnici devetnaestovekovnih romantirčara, u velikoj žurbi da zaboravimo stari svet i ponudimo radikalnu kritiku svega postojećeg. Možda je takva kritika neophodna za ozbiljnu promenu, ali može nas odvesti na opasnu stranpoticu.

Jer zapravo, gradimo samo na onome što imamo. Mi smo, kao što su ti isti romantičari dobro znali, ukorenjeni u istoriji. Ali u 19. veku, „istorija“ je neugodno pritiskala generaciju nestrpljivu da sve promeni. Danas imamo dobru osnovu za drugačije razmišljanje. Svojoj deci dugujemo bolji svet od ovoga koji smo nasledili; ali isto tako, dugujemo nešto i onima pre nas.

Međutim, socijaldemokratija ne može da se svede samo na očuvanje vrednih institucija u odbrani od gorih opcija. Niti treba. Mnogo toga što ne valja u našem svetu može se opisati jezikom klasične političke misli: mi intuitivno prepoznajemo nepravdu, nepoštenje, nejednakost i nemoral – samo smo zaboravili kako se o tome govori. Socijaldemokratija je nekad artikulisala takve probleme, dok nije zalutala.

U Nemačkoj, Socijaldemokratsku partiju kritičari optužuju da je odustala od svojih ideala posvetivši se sebičnim i provincijalnim ciljevima. Socijaldemokrati širom Evrope ne umeju da kažu za šta se zalažu. Zaštita i odbrana lokalnih ili regionalnih interesa nije dovoljna. Iskušenje da se ovako kalkuliše, da se nemačka (ili holandska, ili švedska) socijaldemokratija predstave kao nešto što je važno za Nemce (ili Holanđane, ili Šveđane) oduvek je bilo prisutno: danas se čini da je pobedilo.

Tišinu sa kojom su zapadnoevropski socijaldemokrati ispratili zločine na Balkanu – dalekom prostoru o kojem radije ništa ne bi da znaju – žrtve nisu zaboravile. Socijaldemokrati moraju ponovo naučiti kako da misle izvan svojih granica: ima nečeg duboko nedоследnog u radikalnoj politici utemeljenoj na idejama o jednakosti ili socijalnoj pravdi, koja zatvara oči pred etičkim izazovima i humanitarnim idealima.

Džordž Orvel je jednom primetio da je „ono što privlači obične ljude socijalizmu, što im daje hrabrost da za njega rizikuju glavu, „mistika“ socijalizma, ideja o jednakosti“.⁴⁰ To je još uvek tako. Rastuća nejednakost unutar i između društava jeste ono što generiše tolike društvene patološke pojave. Groteskno nejednaka

40 George Orwell, *Homage to Catalonia* (New York: Mariner Books, 1980, prvo izdanje 1938), str. 104.

društva su i nestabilna društva. Ona generišu unutrašnje podele i, pre ili kasnije, unutrašnja trvenja – najčešće sa nedemokratskim ishodom.

Posebno me je obradovalo da saznam, od mog dvanaestogodišnjeg sagovornika, da o takvim stvarima ponovo diskutuju deca u školama – makar i pominjanje „socijalizma“ naglo zaustavljalo razgovor. Kada sam 1971. počeo da predajem na univerzitetu, studenti su opsesivno govorili o socijalizmu, revoluciji, klasnoj borbi i sličnim stvarima – obično se pozivajući na ono što se tada zvalo „treći svet“; tu kod nas, činilo se da su ove stvari uglavnom rešene. U naredne dve decenije, rasprava je fokusirana na lične probleme: feminizam, prava homoseksualaca i politiku identiteta. Kod onih politički sofisticiranijih, pojavilo se interesovanje za ljudska prava i obnavljanje razgovora o „civilnom društvu“. U jednom kratkom periodu oko 1989, pažnju studenata na Zapadu privlačile su borbe za oslobođenje, ne samo u istočnoj Evropi i Kini, već i u Latinskoj Americi i Južnoj Africi; oslobođenje – od ropstva, prinude, represije i zločina – bilo je velika tema dana.

A onda su došle devedesete: prva od dve izgubljene decenije, kada su fantazmi o prosperitetu i beskrajnom ličnom napredovanju zamenili svaki razgovor o političkom oslobođenju, socijalnoj pravdi ili kolektivnom delovanju. Na engleskom govornom području, sebična amoralnost Tačer i Regana – “Enrichissez-vous!”, po rečima devetnaestovekovnog francuskog državnika Giza – dovela je na vlast isprazne političare „bejbi-bum“ generacije. Pod Klintonom i Blerom, atlantski svet je kočoperno stagnirao.

Do kraja osamdesetih, bilo je vrlo neobično sresti dobre studente koji se zanimaju za poslovne škole. Štaviše, same poslovne škole bile su uglavnom nepoznate izvan Amerike. Danas su i takve težnje – i takve institucije – uobičajene. A u učionici, entuzijazam prethodnih generacija za radikalnu politiku zamenjen je nezainteresovanom zbunjenošću. Sedamdeset prve, skoro svako je bio nekakav marksista, ili je bar želeleo da se tako predstavi. Do 2000. godine, retko je koji student imao bilo kakvu predstavu šta to znači, a kamoli zašto je to nekad bilo toliko popularno.

Bilo bi dobro zaključiti da smo na pragu novog doba, i da su sebične decenije iza nas. Ali da li su moji studenti iz devedesetih i kasnije zaista bili sebični? Budući da su ih sa svih strana uveravali da su radikalne promene istorijski prevaziđene, oni nisu videli uzore koje bi sledili, rasprave u kojima bi učestvovali, ciljeve kojima bi težili. Ako smisao života, sudeći po svemu što te okružuje, znači uspeti u poslovanju, onda će to postati krajnji cilj svake mlade osobe, osim onih najnezavisnijih. Kao što smo naučili od Tolstoja, „nema ničega na šta se čovek neće navići, naročito ako vidi da svi oko njega to prihvataju“.

Nadam se da sam, pišući ovu knjigu, pružio neki putokaz onima – naročito mladima – koji pokušavaju da artikulišu svoje primedbe na to kako danas živimo. Međutim, to nije dovoljno. Kao građani slobodnog društva, naša je dužnost da svoj svet posmatramo kritički. Ali ako mislimo da znamo šta ne valja, moramo to znanje sprovesti u delo. Filozofi su, kako je jednom rečeno, do sada samo tumačili svet; naš zadatak je da ga promenimo.

Ostale knjige Tonija Džada

Koliba sećanja

Nove procene: Refleksije o zaboravljenom 20. veku

Posleratno doba: Istorija Evrope od 1945.

Politika odmazde u Evropi

(sa Janom Grosom i Ištvanom Deakom)

Teret odgovornosti:

Blum, Kami, Aron, i francuski 20. vek

Jezik, narod i država:

Politika identiteta u multilingvalno doba

(urednik sa Denisom Lakornom)

Velika iluzija?: Esej o Evropi

Nesavršena prošlost:

Francuski intelektualci, 1944-1956

Marksizam i francuska levica:

Ogledi o radu i politici u Francuskoj 1830-1982

Otpor i revolucija u mediteranskoj Evropi 1939-1948

Socijalizam u Provansi 1871-1914:

Ogled o korenima savremene francuske levice

Rekonstrukcija Socijalističke partije 1921-1926